

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
«ОДЕСЬКА ЮРИДИЧНА АКАДЕМІЯ»
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

СЛЮСАРЕНКО КАТЕРИНА РУСЛАНІВНА

УДК 340.12

ДИСЕРТАЦІЯ

СТАНОВЛЕННЯ НОВИХ НАПРАВЛЕНЬ УКРАЇНСЬКОЇ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

спеціальність 081 – Право
галузь знань 08 - Право

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне
джерело.

К. Р. Слюсаренко

Науковий керівник:
**ЗАВАЛЬНЮК Володимир
Васильович**
доктор юридичних наук,
професор,
Заслужений юрист України

Одеса – 2024

АНОТАЦІЯ

Слюсаренко К. Р. Становлення нових напрямлень української юриспруденції. - Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право» (08 – Право). – Національний університет «Одеська юридична академія», Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса, 2024.

Дисертаційна робота присвячена визначенню історичних аспектів української юриспруденції та її актуального стану, а також теоретико-методологічних основ, і такого процесу, як глобалізація в юридичній сфері, є першим комплексним дослідженням перспектив та напрямлень подальшого розвитку даної сфери, зважаючи на сучасні виклики та загрози.

У *Вступі* обґрунтовано актуальність вибраної теми дослідження, формування якої відбулося на основі проблемних аспектів теперішньої української юриспруденції. Визначено об'єкт і предмет дослідження, а також сформульовано основні завдання, вирішити які покликана дана робота. Методологічна та теоретична основи визначаються з урахуванням потреб юридичної науки та практики. Окреслені методи дослідження використовуються для досягнення поставлених завдань та виявлення нових знань у вибраній галузі. Наукова новизна отриманих результатів підкреслюється шляхом виявлення малодосліджених аспектів теми та представлення власного внеску автора. Крім того, у вступі надається інформація щодо апробації отриманих результатів на конференціях та в публікаціях.

Встановлено, що механізми для вдосконалення юридичної науки напряму залежать від процесів, що відбуваються у нашій державі. Наголошується на тому, що перелік функцій та завдань юриспруденції з

часом тільки зростає. Особливо добре це можна спостерігати під час застосування правових норм з метою розв’язання конфліктних ситуацій між індивідами. Належна правотворчість, розробка необхідних для формування юридичної науки визначень, систематизація правових матеріалів будуть недієвими, якщо оминати дослідження історичних аспектів, не брати до уваги соціальні, економічні та політичні перетворення.

Враховуючи динамічний розвиток сучасного суспільства, дослідження теоретико-методологічних основ юриспруденції виходить за рамки звичного аналізу законів і правових норм. Сучасна юриспруденція, не може існувати в ізоляції від світових тенденцій та методологічних досягнень, а потребує глибокого та всебічного розуміння принципів функціонування правової системи в умовах складних викликів.

Один із процесів, що заповнив майже всі сфери життєдіяльності суспільства є процес глобалізації. Сьогодні глобалізація стала об’єктом дослідження у юридичній науці через безспірний вплив на правові системи держав. Даний вплив спостерігається під час адаптації національного законодавства до міжнародного, уніфікації чинного національного законодавства, а також в наданні пріоритету міжнародному законодавству над національним.

Шляхи для розвитку актуальних напрямлень української юриспруденції варто розглядати як напрямки або ж області, в яких можливе подальше удосконалення правової науки в нашій державі. Ці перспективи неодмінно повинні відповідати суспільним потребам, та бути пов’язаними з технологічними змінами, глобальними тенденціями та іншими факторами, що впливають на правову систему країни. Цифровізація і кібербезпека, екологічне та космічне право, адвокатологія, інноваційність в альтернативних методах врегулювання спорів, медичне право, а також розвиток ювенального права – це ключові аспекти, що вимагають прискіпливої уваги та дослідження в теперішніх умовах існування людства.

Мета і завдання дисертаційного дослідження полягає у комплексному дослідженні сучасного стану та перспектив розвитку української юриспруденції, зокрема аналізі теоретико-методологічних основ юриспруденції з урахуванням впливу глобальних тенденцій, вивченні нових напрямлень вдосконалення правової науки в Україні, а також формуванні рекомендацій щодо адаптації правової системи до нових соціальних та технологічних умов.

Об'єктом дослідження є правова реальність, яка обумовлена становленням нових напрямлень в українській юриспруденції.

Предметом дослідження є інституалізація нових напрямів в теорії і практиці української юриспруденції.

У *Розділі I* наголошується на тому, що юриспруденція, як ключова складова духовної культури суспільства, завжди фігурувала у вигляді відображення динаміки суспільної свідомості. Зокрема, українська юриспруденція зазнала впливу процесів історичного розвитку, включаючи адаптацію елементів юриспруденції Стародавнього Риму, Візантії та країн Західної Європи.

Протягом XIX століття спостерігалися спроби викреслити з національної пам'яті посилення на європейський контекст усієї попередньої історії українського народу та сформувати концепцію загальноросійської історії. Особливу увагу приділяли ліквідації правової культури українців.

У радянський період юриспруденція підкорялася принципам марксистсько-ленінської теорії. Українська юридична наука в цей період продовжувала функціонувати у межах ідеологічних рамок, але деякі дослідники змогли розширити горизонти правових досліджень та зробити вагомий внесок у розвиток деяких галузей права.

Сучасний період в українській юриспруденції охоплює час після отримання Україною незалежності у 1991 році та подальший розвиток

юридичної системи країни. Досягнення незалежності відкрило шлях для інтенсивного розвитку правознавства та юридичної науки.

Визначено, що одним з важливих викликів для сучасної української юриспруденції є інтеграція в європейські та світові правові структури. Процес євроінтеграції передбачає гармонізацію українського законодавства з правовими актами Європейського Союзу, а також впровадження європейських стандартів в сфері права та юстиції.

Акцентовується увага на тому, що розвиток юридичних понять та методів на сучасному етапі відображається у виборі концептуальних підходів до розуміння правових явищ, а також у застосуванні різноманітних методологічних стратегій для дослідження правової дійсності. Юридична наука є особливим типом пізнавальної діяльності, спрямованою на формування об'єктивних та науково обґрунтованих знань про правову систему та державу.

Виділяються наступні функції юридичної науки: прогностична діяльність, коментаторська діяльність, та дидактична складова юриспруденції. Разом з тим у сучасній юриспруденції розрізняють два основні підходи до методології пізнання: науковий та філософський. Використання загальнонаукових методів сприяло у певній мірі розвитку юридичної науки, але одночасно спричинило розповсюдження поглядів про відокремленість та автономію юриспруденції, зокрема її теоретичного аспекту, від загальних наукових дисциплін.

Зазначено, що в сфері юриспруденції відсутня абсолютна, унікальна та незмінна методологія пізнання. Вибір конкретних методологій залежить від загального та професійного рівня самого дослідника або практикуючого юриста. Кожен теоретик самостійно обирає методи дослідження, на основі яких будує свої теоретичні конструкції.

Комплексним процесом економічного, політичного, культурного та соціального характеру, який характеризується інтеграцією економік та

культур, збільшенням швидкості комунікаційних та інформаційних технологій, а також зростаючим впливом міжнародного права на внутрішню юридичну систему держав, що є активними учасниками міжнародних відносин, є процес глобалізації.

На сьогоднішній день можна спостерігати, що влада створила передумови для гармонізації законодавства України з правом Європейського Союзу та впровадила систему у механізм правотворення в країні, що сприятиме розробці та прийняттю всіх нормативно-правових актів відповідно до європейських стандартів.

Разом з загальною гармонізацією міжнародного законодавства з національним, українська судова система також переживає вплив глобальних юридичних тенденцій, які визначаються міжнародними стандартами та практикою, а також змінами у міжнародному праві. Одним із ключових напрямлень реформування судової системи України є впровадження принципів спеціалізації та диференціації судових органів.

У *Розділі 2* наголошено на тому, що процес цифровізації в Україні є важливим аспектом сучасного розвитку, що включає в себе впровадження передових цифрових технологій у діяльність державних органів, підприємств та громадян.

Вказується, що значними досягненнями в цифровізації є підвищення кваліфікації громадян завдяки навчанню на безкоштовних онлайн-курсах платформи Prometheus, впровадження електронних торгів за допомогою криптографічної технології blockchain, доступ до медичних послуг на відстані завдяки телемедицині, системи eHealth та інформаційного сайту для пацієнтів helsi.me. В Україні спостерігається активне використання передових технологій, таких як штучний інтелект, хмарні обчислення, безпілотні літальні апарати (дрони), колаборативні роботи (коботи), Інтернет речей (IoT) та інші інноваційні сервіси.

Розглядаючи нормативно-правові акти в галузі кібербезпеки в Україні, виокремлено низку критичних проблем. Першою з них є відсутність чітко визначеної термінології. Додатково, в законодавстві не визначені об'єкти кіберзахисту, що ускладнює розуміння та застосування норм. Також спостерігається відсутність чіткості у визначенні суб'єктів, відповідальних за забезпечення кібербезпеки, що викликано фрагментарністю та розпливчатістю законодавства.

Наступним перспективним напрямком розвитку української юриспруденції зазначено екологічне право. Розв'язання протиріч у взаємодії суспільства та природи, а також уникнення екологічної кризи можливе лише за умови врахування глобалізаційних процесів та використання переваг глобалізації.

Основними проблемами, які вимагають глобального співробітництва, є зміна клімату, міжнародна торгівля відходами, транскордонні забруднення, а також охорона міжнародних водних ресурсів та біорізноманіття. В той же час розвиток новітніх технологій може вимагати оновлення законодавства для регулювання нових видів діяльності.

Поряд з екологічним, виділено космічне право та використання космічного простору. Космічний простір - це територія, що знаходиться за межами газової оболонки Землі, яка підпадає під правове регулювання міжнародного космічного права. Процес еволюції національного космічного права може бути умовно розділений на два основні етапи. Перший етап співпадає з настанням «космічної ери», коли стали можливими практичні аспекти космічної діяльності та укладання відповідних міжнародних договорів. Другий етап розвитку припадає на період 80–90х років. Він пов'язаний із процесами комерціалізації космічної діяльності.

Ураховуючи унікальність та специфіку характеристик космічної діяльності, які відрізняються від інших вже регульованих об'єктів

правового регулювання, можна зазначити необхідність визнання її як сфери, що потребує особливої уваги з точки зору правових норм. Однією з найактуальніших проблем є приватизація космічної діяльності.

Аналізуючи положення Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність», впливає необхідність активного розвитку наукового напрямку, спрямованого на вивчення аспектів адвокатської справи, відомого як адвокатологія. Введення нового терміну для характеристики області наукових досліджень у контексті адвокатури є кроком у напрямку покращення, оскільки це сприяє розгляду питання про взаємозв'язок між «адвокатологією» та «адвокатською діяльністю», виокремлюючи їх доктринальні та практичні аспекти.

У контексті сучасного правового середовища в Україні, розвиток системи правової допомоги стає стратегічним завданням для забезпечення прав та інтересів громадян, принципів справедливості та забезпечення ефективного функціонування правової держави. Впровадження інноваційних технологій у практиці адвокатів представляє собою важливий аспект сучасного розвитку правової професії, що відображається у застосуванні передових інструментів та методів для підвищення ефективності та якості надання юридичних послуг.

В даному дослідженні також вказується на важливість використання альтернативних способів врегулювання спорів, які мають неформальний та недержавний характер. Це породжується тим, що у багатьох випадках висока формалізація процедур і відносин між конфліктуючими сторонами, яка є характерною для юридичних процедур, ускладнює досягнення домовленостей та подальшу співпрацю між ними.

Механізми ADR стали політичним пріоритетом, оголошеним інституціями Європейського Союзу з метою просування альтернативних технологій та створення належних умов для їх розвитку. Впровадження альтернативних методів вирішення спорів у вітчизняній правовій системі

особливо виокремлюється в контексті необхідності гармонізації вітчизняного законодавства з європейськими стандартами.

Відкриваються перспективи для подальшого розвитку та удосконалення альтернативних методів врегулювання спорів, що базуються на інноваційних практиках.

Розкрито проблематику пов'язану з правовим регулюванням у сфері біоетики. Стало зрозуміло, що виклики, пов'язані з генетикою, фармакологією, трансплантацією та біотехнологією, все частіше піддаються міжнародним правовим рамкам. Положення, визначені в міжнародних регуляторних документах з біоетики, поступово інтегруються в національне законодавство, що має важливе значення для захисту прав людини.

Ключові аспекти, пов'язані з прогресом у галузях генетики, геноміки, фармакології, трансплантології, біотехнології та клонування, не лише активно обговорюються відповідними науковими громадами, але також викликають низку проблем у розумінні законодавства та юридичного регулювання, а саме таких напрямлень як соматологія, танатологія та перинатологія. Це призвело до формування нових галузей правознавства, зокрема біоправа, біоюриспруденції та біотичного законодавства.

Окреслюється також значення перспектив розвитку ювенального права в сучасних умовах, адже дане питання стосуються найуразливіших членів суспільства – неповнолітніх.

Україна здійснює заходи для поліпшення свого майбутнього, зокрема шляхом гарантування та захисту прав дітей у всіх сферах. В останні роки прийнято ряд законів, спрямованих на захист прав та свобод неповнолітніх. Однак аналіз статистичних даних та судової практики свідчить про те, що у багатьох випадках держава реагує на проблеми дітей лише тоді, коли процеси криміналізації неповнолітніх вже стають невідворотними.

З метою підвищення рівня захисту прав і інтересів неповнолітніх, які знаходяться у конфлікті з законом або потребують правової допомоги у цивільних справах, розглядається можливість створення спеціалізованих адвокатських об'єднань.

До того ж наголошується на тому, що керівні кадри, які працюють у судовій системі, повинні відповідати високим вимогам, зокрема мати професійний досвід у сфері розгляду справ такої категорії, практичні знання в області дитячої психології та педагогіки, моральну зрілість, виявляти зацікавленість у благополуччі неповнолітнього та його майбутнього, а також бажання надати ефективну допомогу йому та його сім'ї

Розділ 3 стосується напрямлень еволюції національної правової системи в контексті впливу глобалізаційних процесів. До них віднесено визнання принципу верховенства права та важливості прав людини, акцентування уваги на ролі нормативно-правових актів у системі правових джерел, кодифікації законодавства, формування нових галузей права, зближення публічного та приватного права, а також впровадження європейських правових стандартів у процеси нормотворчості та правозастосування.

Зазначається, що у зв'язку з воєнним станом правова система повинна лишатися цілісною, що становить основу для функціонування держави з метою забезпечення правової свободи особи. Це передбачає, перш за все, забезпечення та захист прав та свобод особи та громадянина у будь-яких надзвичайних ситуаціях.

Виникає необхідність у створенні механізмів забезпечення відповідності правових норм сучасним тенденціям. У зв'язку з цим під час дослідження запропоновано ряд заходів, які покликані підвищити ефективність правової освіти та правової грамотності населення, зміцнити міжнародне співробітництво у сфері адаптації до глобальних правових

стандартів, покращити становище судочинства та боротьбу з корупцією у правовій системі.

У *Висновках* відображено результати наукової праці та надані узагальнені положення, що стосуються теоретичного аналізу сучасного етапу української юриспруденції, перспектив її подальшого розвитку та характеристики актуальних напрямлень, а також сучасних викликів, які з’являються на шляху такої діяльності.

Ключові слова: методологія юриспруденції, принцип рівності, центр-перефрійна методологія, права людини, юриспруденція, освіта, модернізація освітньої системи, система права, інститути, кризові явища, криптозлочинність, віктимність неповнолітніх, інформаційне суспільство, практика ЄСПЛ

ABSTRACT

K. R. Slusarenko. Formation of new areas of Ukrainian jurisprudence. – Qualifying scientific work (manuscript copyright).

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in specialty 081 «Law» (08 – Law). – National University “Odesa Law Academy”. Odesa, 2024.

The dissertation is devoted to the definition of historical aspects of Ukrainian jurisprudence along with its current state, as well as theoretical and methodological foundations, and such a process as globalization in the legal sphere is the first comprehensive study of the prospects and directions of further development of this sphere, taking into account modern challenges and threats.

The Introduction substantiates the relevance of the selected research topic, which was formed on the basis of problematic aspects of current Ukrainian jurisprudence. The object and subject of the research are defined, as well as the main tasks to be solved by this work are formulated. Methodological and theoretical foundations are determined taking into account the needs of legal science and practice. The outlined research methods are used to achieve the set

goals and discover new knowledge in the chosen field. The scientific novelty of the obtained results is emphasized by identifying understudied aspects of the topic and presenting the author's own contribution. In addition, the introduction provides information on the validation of the obtained results at conferences and in publications.

It has been established that the mechanisms for improving legal science directly depend on the processes taking place in our country. It is emphasized that the list of functions and tasks of jurisprudence only grows over time. This can be especially well observed during the application of legal norms in order to resolve conflict situations between individuals. Proper law-making, the development of definitions necessary for the formation of legal science, the systematization of legal materials will be ineffective if the study of historical aspects is bypassed, and social, economic and political transformations are not taken into account.

Taking into account the dynamic development of modern society, the study of the theoretical and methodological foundations of jurisprudence goes beyond the usual analysis of laws and legal norms. Modern jurisprudence cannot exist in isolation from world trends and methodological achievements, but requires a deep and comprehensive understanding of the principles of the functioning of the legal system in the face of complex challenges.

One of the processes that has invaded almost all spheres of life in society is the process of globalization. Today, globalization has become an object of research in legal science due to its undeniable influence on the legal systems of states. This influence is observed during the adaptation of national legislation to international, unification of current national legislation, as well as in giving priority to international legislation over national legislation.

The ways for the development of current directions of Ukrainian jurisprudence should be considered as directions or areas in which further improvement of legal science in our country is possible. These perspectives must necessarily meet societal needs and be related to technological changes, global

trends, and other factors affecting the country's legal system. Digitization and cyber security, environmental and space law, advocacy, innovation in alternative dispute resolution methods, medical law, and the development of juvenile law are key aspects that require careful attention and research in the current conditions of human existence.

The purpose and task of the dissertation research is a comprehensive study of the current state and prospects for the development of Ukrainian jurisprudence, in particular, an analysis of the theoretical and methodological foundations of jurisprudence taking into account the influence of global trends, the study of new directions for the improvement of legal science in Ukraine, as well as the formation of recommendations for the adaptation of the legal system to new social and technological conditions.

The object of the study is the legal reality, which is due to the formation of new trends in Ukrainian jurisprudence.

The subject of the study is the institutionalization of new directions in the theory and practice of Ukrainian jurisprudence..

Chapter 1 emphasizes that jurisprudence, as a key component of the spiritual culture of society, has always appeared as a reflection of the dynamics of social consciousness. In particular, Ukrainian jurisprudence was influenced by the processes of historical development, including the adaptation of elements of the jurisprudence of Ancient Rome, Byzantium and the countries of Western Europe.

During the 19th century, there were attempts to erase from the national memory references to the European context of the entire previous history of the Ukrainian people and to form the concept of all-Russian history. Special attention was paid to the liquidation of the legal culture of Ukrainians.

In the USSR, jurisprudence obeyed the principles of Marxist-Leninist theory. During this period, Ukrainian legal science continued to function within ideological frameworks, but some researchers were able to expand the horizons

of legal research and make a significant contribution to the development of some branches of law.

The modern period in Ukrainian jurisprudence covers the time after Ukraine gained independence in 1991 and the further development of the country's legal system. Achieving independence opened the way for intensive development of jurisprudence and legal science.

It was determined that one of the important challenges for modern Ukrainian jurisprudence is integration into European and world legal structures. The process of European integration involves the harmonization of Ukrainian legislation with the legal acts of the European Union, as well as the implementation of European standards in the field of law and justice.

Attention is focused on the fact that the development of legal concepts and methods at the current stage is reflected in the choice of conceptual approaches to understanding legal phenomena, as well as in the application of various methodological strategies for the study of legal reality. Legal science is a special type of cognitive activity aimed at forming objective and scientifically based knowledge about the legal system and the state.

The following functions of legal science are distinguished: prognostic activity, commentary activity, and the didactic component of jurisprudence. At the same time, in modern jurisprudence, two main approaches to the methodology of knowledge are distinguished: scientific and philosophical. The use of general scientific methods contributed to a certain extent to the development of legal science, but at the same time caused the spread of views about the separation and autonomy of jurisprudence, in particular its theoretical aspect, from general scientific disciplines.

It is noted that there is no absolute, unique and unchanging methodology of knowledge in the field of jurisprudence. The choice of specific methodologies depends on the general and professional level of the researcher or practicing

lawyer. Each theoretician independently chooses research methods on the basis of which he builds his theoretical constructions.

The process of globalization is a complex process of an economic, political, cultural and social nature, which is characterized by the integration of economies and cultures, the increase in the speed of communication and information technologies, as well as the growing influence of international law on the internal legal system of states that are active participants in international relations.

To date, it can be observed that the authorities have created prerequisites for the harmonization of the legislation of Ukraine with the law of the European Union and introduced the system into the law-making mechanism in the country, which will contribute to the development and adoption of all normative legal acts in accordance with European standards.

Along with the general harmonization of international legislation with national legislation, the Ukrainian judicial system is also affected by global legal trends, which are determined by international standards and practice, as well as changes in international law. One of the key directions of reforming the judicial system of Ukraine is the implementation of the principles of specialization and differentiation of judicial bodies.

Section 2 emphasizes that the digitalization process in Ukraine is an important aspect of modern development, which includes the implementation of advanced digital technologies in the activities of state bodies, enterprises, and citizens.

It is indicated that significant achievements in digitization are the improvement of citizens' skills through training on free online courses of the Prometheus platform, the introduction of electronic trading using blockchain cryptographic technology, access to medical services at a distance thanks to telemedicine, the eHealth system and the patient information site helsinki.me. In Ukraine, there is an active use of advanced technologies, such as artificial

intelligence, cloud computing, unmanned aerial vehicles (drones), collaborative robots (cobots), the Internet of Things (IoT) and other innovative services.

Considering the normative legal acts in the field of cyber security in Ukraine, a number of critical problems have been identified. The first of them is the lack of clearly defined terminology. In addition, the legislation does not define the objects of cyber protection, which makes it difficult to understand and apply the norms. There is also a lack of clarity in determining the entities responsible for ensuring cyber security, which is caused by the fragmentation and vagueness of the legislation.

The next promising direction of the development of Ukrainian jurisprudence is environmental law. Resolving contradictions in the interaction of society and nature, as well as avoiding the ecological crisis, is possible only if globalization processes are taken into account and the advantages of globalization are used.

Climate change, international waste trade, transboundary pollution, and the protection of international water resources and biodiversity are the main challenges that require global cooperation. At the same time, the development of new technologies may require updating legislation to regulate new types of activities.

Along with environmental law, space law and the use of outer space are highlighted. Outer space is the territory outside the Earth's gaseous envelope, which is subject to the legal regulation of international space law. The process of evolution of national space law can be conditionally divided into two main stages. The first stage coincides with the advent of the «space era», when the practical aspects of space activities and the conclusion of relevant international treaties became possible. The second stage of development falls on the period of the 80s and 90s. It is related to the commercialization of space activities.

Taking into account the uniqueness and specificity of the characteristics of space activity, which differ from other already regulated objects of legal

regulation, it can be noted the need to recognize it as an area that requires special attention from the point of view of legal norms. One of the most urgent problems is the privatization of space activities. Protection from space junk objects represents the second problematic aspect in the context of modern use of outer space.

Analyzing the provisions of the Law of Ukraine «On Advocacy and Advocacy», the need for active development of a scientific direction aimed at studying aspects of advocacy, known as advocacy, emerges. The introduction of a new term to characterize the field of research in the context of advocacy is a step in the direction of improvement, as it helps to address the question of the relationship between «advocacy» and «advocacy» as equivalent concepts that can be used interchangeably.

In the context of the modern legal environment in Ukraine, the development of the legal aid system becomes a strategic task for ensuring the rights and interests of citizens, the principles of justice and ensuring the effective functioning of the rule of law. The implementation of innovative technologies in the practice of lawyers is an important aspect of the modern development of the legal profession, which is reflected in the use of advanced tools and methods to improve the efficiency and quality of legal services.

This study also points to the importance of using alternative dispute resolution methods that are informal and non-governmental in nature. This is due to the fact that in many cases the high formalization of procedures and relations between conflicting parties, which is characteristic of legal procedures, makes it difficult to reach agreements and further cooperation between them.

ADR mechanisms have become a political priority announced by the institutions of the European Union with the aim of promoting alternative technologies and creating appropriate conditions for their development. The implementation of alternative dispute resolution methods in the domestic legal

system is particularly highlighted in the context of the need to harmonize domestic legislation with European standards.

Prospects for further development and improvement of alternative dispute resolution methods based on innovative practices are opening up.

Issues related to legal regulation in the field of bioethics are revealed. It has become clear that challenges related to genetics, pharmacology, transplantation and biotechnology are increasingly subject to international legal frameworks. Provisions defined in international regulatory documents on bioethics are gradually being integrated into national legislation, which is important for the protection of human rights.

Key aspects related to the progress in the fields of genetics, genomics, pharmacology, transplantology, biotechnology and cloning are not only actively discussed by the relevant scientific communities, but also cause a number of problems in the understanding of legislation and legal regulation. This led to the formation of new branches of jurisprudence, in particular biolaw, biojurisprudence and biotic legislation.

The importance of the prospects for the development of juvenile law in modern conditions is also outlined, because this issue concerns the most vulnerable members of society - minors.

Ukraine takes measures to improve its future, in particular by guaranteeing and protecting children's rights in all spheres. In recent years, a number of laws aimed at protecting the rights and freedoms of minors have been adopted. However, the analysis of statistical data and court practice shows that in many cases the state reacts to children's problems only when the processes of criminalization of minors have already become inevitable.

In order to increase the level of protection of the rights and interests of minors who are in conflict with the law or need legal assistance in civil cases, the possibility of creating specialized lawyers' associations is being considered.

In addition, it is emphasized that managers working in the judicial system must meet high requirements, in particular, have professional experience in the field of handling cases of this category, practical knowledge in the field of child psychology and pedagogy, moral maturity, show interest in the well-being of minors and his future, as well as the desire to provide effective assistance to him and his family.

Chapter 3 deals with the directions of the evolution of the national legal system in the context of the impact of globalization processes. These include the recognition of the principle of the rule of law and the importance of human rights, emphasis on the role of normative legal acts in the system of legal sources, codification of legislation, the formation of new branches of law, the convergence of public and private law, as well as the introduction of European legal standards into the processes of rulemaking and law enforcement. .

It is noted that in connection with the martial law, the legal system must remain intact, which forms the basis for the functioning of the state in order to ensure the legal freedom of the individual. This involves, first of all, ensuring and protecting the rights and freedoms of individuals and citizens in any emergency situations.

There is a need to create mechanisms to ensure compliance of legal norms with modern trends. In this regard, during the study, a number of measures were proposed, which are designed to increase the effectiveness of legal education and legal literacy of the population, strengthen international cooperation in the field of adaptation to global legal standards, improve the position of the judiciary and the fight against corruption in the legal system.

The Conclusions reflect the results of scientific work and provide generalized provisions relating to the theoretical analysis of the modern stage of Ukrainian jurisprudence, the prospects for its further development and the characteristics of current trends, as well as modern challenges that will appear on the path of such activity.

Keywords: jurisprudence methodology, principle of equality, center-periphery methodology, human rights, jurisprudence, education, modernization of the educational system, legal system, institutions, crisis phenomena, crypto-crime, victimization of minors, information society, ECtHR practice

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Наукові публікації, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

- 1) Слюсаренко К. Р. Розвиток національного космічного права як напрям сучасної юриспруденції. *Право та державне управління*. 2023. № 4. С. 376 - 381. URL: DOI <https://doi.org/10.32782/pdu.2023.4.50>
- 2) Слюсаренко К. Р. Пошук нових напрямків розвитку юриспруденції: теоретичний та практичний вимір. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2023. Том 34 (73). № 6. С. 240-244. URL: DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.6/39>
- 3) Слюсаренко К. Р. Інформаційне право в епоху штучного інтелекту: виклики та перспективи розвитку сучасної юриспруденції. *Держава та регіони. Серія ПРАВО*. 2023 р., № 4(82). С. 208-205. URL: http://law.stateandregions.zp.ua/archive/4_2023/4_2023.pdf
- 4) Слюсаренко К. Р. Альтернативні методи врегулювання спорів: пошук нових напрямів юриспруденції. *Право і суспільство*. 2024. №1. Том 2. С. 28-33. URL: DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.2.5>

Наукові публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації та додатково відображають наукові результати дисертації:

- 1) Слюсаренко К. Р. Захист прав дітей в конфліктних та надзвичайних ситуаціях як напрям розвитку сучасної юриспруденції // *Юридичні науки: проблеми та перспективи: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 23–24 лютого 2024 р. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2024. – 200 с.*

ЗМІСТ

ВСТУП.....	24
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ СУЧАСНОГО ЕТАПУ УКРАЇНСЬКОЇЮРИСПРУДЕНЦІЇ	38
1.1. Еволюція розвитку української юриспруденції: ретроспектива та сучасність	38
1.2. Теоретико-методологічні основи дослідження юриспруденції в сучасних умовах.....	50
1.3. Глобалізація, як фактор змін в українській юриспруденції.....	61
РОЗДІЛ 2. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СУЧАСНИХ НАПРАВЛЕНЬ УКРАЇНСЬКОЇ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ.....	68
2.1. Цифровізація і кібербезпека: теоретико-практична адаптація до цифрової ери.....	68
2.2. Теоретичний та практичний вимір подальшого розвитку екологічного права.....	85
2.3. Космічне право: теоретичний та практичний підхід до використання космічного простору.	98
2.4. Теоретичні та практичні аспекти розвитку адвокатології як науки в українській юриспруденції.....	112
2.5. Інноваційність в альтернативних методах врегулювання спорів як новий напрям в українській юриспруденції.....	126
2.6. Біоправо: теорія та практика врегулювання в сфері біоетики....	139
2.7. Перспективи розвитку ювенального права в сучасних умовах ..	153
РОЗДІЛ 3. НОВІ НАПРЯМКИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ГАЛУЗЕВОЇ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ В УКРАЇНІ	170
3.1. Адаптація української юриспруденції до нових соціальних та технологічних умов.....	170

3.2. Прогнози щодо майбутнього розвитку юриспруденції в Україні.	182
ВИСНОВКИ	195
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	203
ДОДАТКИ.....	232

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження полягає в тому, що механізми для вдосконалення юридичної науки напряду залежать від процесів, що відбуваються у нашій державі. Варто наголосити, що перелік функцій та завдань юриспруденції з часом тільки зростає. Особливо добре це можна спостерігати під час застосування правових норм з метою розв'язання конфліктних ситуацій між членами суспільства. Змістовна правотворчість, розробка необхідних для формування юридичної науки визначень, систематизація правових матеріалів будуть марними, якщо оминати дослідження історичних аспектів, не брати до уваги соціальні, економічні та політичні події. Безперечно, будь-яке наукове пізнання можна визначити як завершену дію, проте варто пам'ятати, що теорія є цілісною лише тоді, коли вона використовується для вирішення актуальних питань практичного життя.

Беручи до уваги динамічний розвиток сучасного суспільства, дослідження теоретико-методологічних основ юриспруденції виходить за рамки звичного аналізу законів і правових норм. Українська юриспруденція, як і будь-яка інша, не може існувати в ізоляції від світових тенденцій та методологічних досягнень. Сучасна юриспруденція потребує глибокого та всебічного розуміння принципів існування та функціонування правової системи в умовах складних викликів та трансформацій. Розглядаючи юриспруденцію як науку, що розвивається з урахуванням сучасних теорій психології, соціології, політології та інших галузей знань, можна прослідкувати за впливом на розвиток правової системи таких процесів як суспільні, економічні та політичні процеси.

Один із процесів, що заповнив майже всі сфери життєдіяльності суспільства є процес глобалізації. Як досить обширне поняття, воно ввібрало в себе всі можливі характеристики сучасних економічних,

політичних, торгівельних, фінансових, міграційних, комунікаційних, соціальних, транспортних, трудових та інших процесів. До того ж це процес, який проявляється у всіх сферах цивілізації, зокрема в матеріальній, організаційній та гуманітарній сферах, тому що життя і розвиток одних складових частин світу буде неможливим без інших. Сьогодні глобалізація стала об'єктом дослідження у юридичній науці через безспірний вплив на правові системи держав. Даний вплив спостерігається під час адаптації національного законодавства до міжнародного, уніфікації чинного національного законодавства, а також під час надання пріоритетності міжнародного законодавства над національним.

Шляхи для розвитку актуальних напрямлень української юриспруденції варто розглядати як напрямки або ж області, в яких можливе подальше удосконалення правової науки в нашій державі. Ці перспективи неодмінно повинні відповідати суспільним потребам, та бути пов'язаними з технологічними змінами, глобальними тенденціями та іншими факторами, що впливають на правову систему країни. Цифровізація і кібербезпека, екологічне та космічне право, адвокатологія, інноваційність в альтернативних методах врегулювання спорів, медичне право, а також розвиток ювенального права – це ключові аспекти, що вимагають прискіпливої уваги та дослідження в теперішніх умовах існування людства.

Швидкий розвиток і поширення цифрових технологій, таких як штучний Інтелект, блокчейн, та інші, трансформують сфери життя і поширюють нові правові виклики, які потребують вирішення. Мережа Інтернет, надаючи безліч можливостей для збирання та обробки персональних даних, в той же час породжує проблеми із збереженням приватності користувачів. З кожним роком збільшується кількість кібератак, разом з тим кіберзлочинці стають більш винахідливими, що створює необхідність у зміцненні захисту інформації та даних за допомогою певних правових механізмів. Цифрові технології не мають

кордонів, у зв'язку з цим проблемні аспекти, що виникають у даній сфері потребують співробітництва на міжнародному рівні та погодження правових норм між країнами у світі.

Екологічне право є важливою галуззю права, яка стає все більш актуальною в умовах зростання екологічних викликів та потреб у сталому розвитку суспільства. Значна кількість екологічних проблем мають глобальний характер і вимагають спільних зусиль всіх країн для їх вирішення. Дослідження цієї теми допоможе розробити дієві правові механізми для збереження довкілля та сприятиме збалансованому використанню природних ресурсів з метою захисту навколишнього середовища. Поряд з тим метою реалізації на практиці науково-технічного та виробничого потенціалу космічної галузі є забезпечення соціальних, економічних, культурних потреб суспільства на належному рівні. На разі можна говорити про певну невідповідність між ситуацією, яка виникає під час здійснення практичної космічної діяльності та її нормативно-правовим забезпеченням, що вказує на важливість вдосконалення системи державного регулювання діяльності у сфері дослідження космічного простору.

В Україні відбувається постійний розвиток правової системи, саме тому впровадження сучасних технологій та інновацій у правову практику потребує наявності адвокатів, які володіють відповідними знаннями та навичками. Адвокатологія, в свою чергу, сприяє забезпеченню доступу до правосуддя та зміцненню правової культури в суспільстві. Разом з цим, сучасна система правосуддя, в певній мірі характеризується тим, що не в змозі тривалий час вирішити спір, і як наслідок формує загальний стан конфліктності. В цьому контексті використання альтернативних методів вирішення спорів буде значною мірою результативнішим і вигіднішим для сторін спору та створить реальні можливості для подальшої конструктивної співпраці між сторонами на основі порозуміння.

Наразі до пріоритетних напрямів провадження державної політики також відносять проведення фундаментальних медичних досліджень та запровадження новітніх біотехнологій. Біоправо, включаючи сукупність норм, що відповідають за регулювання відносини у сфері досліджень біоетики, торкається деяких складних і делікатних питань, таких як: евтаназія, аборт, застосування допоміжних репродуктивних технологій, генетична інженерія, трансплантація. З огляду на те, що неможливо розглядати всі вище зазначені питання тільки на підставі юридичних нормативних актів, то на сьогоднішній день постає необхідність формування біоюридичної складової біоетики. З виробленням такої позицій варто чітко окреслити роль людини у суспільстві та переосмислити саме поняття життя та його абсолютної цінності.

В сучасному світі значна увага приділяється правовому захисту прав та інтересів дітей і підлітків. Розвиток ефективної системи ювенального права сприятиме зменшенню ризику викривлення правопорушень серед молоді, тобто дасть можливість не лише застосовувати покарання як такі, а спрямовуватиме вектор уваги на соціальну реабілітацію неповнолітніх, сприяючи їхньому поверненню до суспільства як повноцінних громадян. Створення ефективної та доступної системи неодмінно враховує особливості розвитку дітей та підлітків, їхні потреби та індивідуальні характеристики.

Актуальність теми дослідження підвищується також з огляду на те, що протягом останніх років в Україні почали відбуватися значні трансформаційні процеси, активізація яких тільки посилилася з початком повномасштабного вторгнення. Забезпечення захисту прав людини під час воєнних конфліктів становить складну проблему, що вимагає високого рівня уваги та розробки спеціалізованих заходів. Деякі з них вже реалізовані, проте решту слід впроваджувати відповідно до чинного законодавства.

Виникнення таких технологій, як штучний інтелект, біг-дата, кібербезпека та інші, вимагає розробки та впровадження відповідного правового регулювання для захисту приватності, безпеки та свободи особи в цифровому просторі. Натомість, зміни в соціальних структурах, такі як демографічні та економічні зрушення, міграційні процеси, зміни у структурі сім'ї та інші, впливають на потреби суспільства у захисті прав та створенні нових форм правового регулювання, які враховували б ці зміни та забезпечували соціальну справедливість та рівноправ'я.

До того ж для успішної інтеграції та виконання міжнародних зобов'язань необхідно розробляти та впроваджувати механізми гармонізації законодавства, підвищувати кваліфікацію працівників правової галузі та зміцнювати інституційні механізми контролю за дотриманням міжнародних стандартів. Дотримання глобальних правових стандартів є ключовим фактором для забезпечення справедливості, законності та дотримання прав людини на всіх рівнях.

На основі цього, змістовне дослідження і виявлення напрямлень розвитку сучасної української юриспруденції, розроблення на цій основі пропозицій щодо можливості її удосконалення в теоретичному та практичному аспекті окреслюють наукову важливість і необхідність проведення подальших розробок цього питання.

Теоретичною основою дисертаційного дослідження стали наукові розробки таких українських і зарубіжних авторів, як: Андрейцев В.І., Бабкін В.Д., Бабкін В.Д., Бакаянова Н.М., Балинська О.М., Бентовська М., Бласцзак Л., Вартяк Л., Вернадський В.І., Вишневський О.С., Войтович Л.В., Гмурзунська Є., Гончаренка В.Д., Горобець К.В., Городовенко В.В., Грушевський М., Давидченко Т., Данильян О.Г., Дегтяр О.А., Дзьобань О.П., Долинська М.С., Дорошенко Д., Івор Норман Річард Давіес, Йасескова Г., Кєдрова Н. А., Конвіт М., Корчевська А.Р., Костицький В.В., Крапивін Є., Кремень В.Г., Крестовська Н.М., Крижевський А.В., Лавровська І., Леву

Е., Ляшенко В.І., Малишева Н.Р., Мачужак Я., Морек Р., Негропонтє Н., Оборотов Ю. М., Окладна М.Г., Пархоменко Н.М., Паул Карл Феєрабенд, Пашком В.М, Подковенко Т., Порат М., Пустовіт С.В., Рене Д., Сацький П.В., Ситько О.М., Скакун О. Ф., Сорочан С.Б., Токарчик Р. А., Удовьяка Л.Г., Франк С.А., Франсцелла Й., Фурса С.Я., Харитонов Є.О., Харчук В., Хвесик М.А., Шемшученко Ю.С., Шинкарук В.І., Шишко В.В., Яновська О.Г.

Зв'язок роботи з науковими планами. Роботу виконано в рамках наукових досліджень Національного університету «Одеська юридична академія» у контексті теми: «Правове та соціальне життя України у людиноцентриському вимірі в цифрову еру» на 2021-2025 роки (державний реєстраційний номер 0122U000266) а також в межах плану науково-дослідної роботи кафедри загальної теорії права та держави Національного університету «Одеська юридична академія» - «Право і держава ХХІ століття: генезис, сучасність, перспективи» на 2021-2025 роки та у межах плану науково-дослідної роботи Національного університету «Одеська юридична академія».

Мета і завдання дисертаційного дослідження полягає у комплексному дослідженні сучасного стану та перспектив розвитку української юриспруденції, зокрема аналізі теоретико-методологічних основ юриспруденції з урахуванням впливу глобальних тенденцій, вивченні нових напрямлень вдосконалення правової науки в Україні, а також формуванні рекомендацій щодо адаптації правової системи до нових соціальних та технологічних умов.

Для досягнення визначеної мети в дисертації передбачено вирішити такі завдання:

- провести аналіз становлення української юриспруденції та її еволюції;

- розглянути теоретичні основи та методологічні підходи, що використовуються у контексті сучасних викликів юридичної науки;
- дослідити вплив процесів глобалізації на юридичну науку та їхнє значення для правової системи;
- визначити основні проблемні аспекти, пов’язані із захистом прав громадян у цифровому середовищі, а також з питаннями кібербезпеки та протидії кіберзлочинності;
- виявити стан міжнародного та національного законодавства з питань охорони навколишнього середовища та регулювання екологічних процесів;
- окреслити ключові напрями розвитку національного космічного права, враховуючи технологічний прогрес та зміни в міжнародному середовищі;
- розкрити особливості розвитку адвокатології як нового напрямку в українській юриспруденції та відобразити роль адвокатів у правовій системі й їх впливу на забезпечення прав і свобод громадян;
- охарактеризувати можливості застосування альтернативних методів під час врегулювання спорів та конфліктних ситуацій;
- проаналізувати формування правового регулювання у сфері біоетики, як на міжнародному рівні, так і на національному;
- виокремити можливості покращення системи ювенального права з метою забезпечення ефективного захисту прав неповнолітніх;
- визначити основні проблеми та виклики, які стоять перед правовою системою України у контексті сучасних соціальних та технологічних трансформацій;
- сформулювати рекомендації щодо стратегічних кроків та заходів, необхідних для забезпечення розвитку юриспруденції в Україні.

Об'єктом дослідження виступає правова реальність, яка обумовлена становленням нових напрямлень в українській юриспруденції.

Предмет дослідження – інституалізація нових напрямів в теорії і практиці української юриспруденції.

Методи дослідження. Методологічна основа дисертаційної роботи визначена її метою, завданнями, об'єктом та предметом. У дисертаційному дослідженні застосовується різноманітні загальнотеоретичні і спеціально-наукові методи пізнання.

Зокрема, використовувалися такі методи пізнання: метод абстрагування - для відокремлення основних ідей, концепцій та принципів, які лежать в основі нових напрямлень української юриспруденції (розділ 2); для формування загальних висновків щодо розвитку нових напрямлень української юриспруденції на основі аналізу конкретних даних та досліджень (розділ 2); метод аналізу - для дослідження сучасного стану української юриспруденції, ідентифікації наявних проблем та тенденції розвитку (розділ 1, 2, 3); для виявлення недоліків та прогалин у наявних дослідженнях та законодавстві, що може визначити напрямки подальших досліджень (розділ 1, 2, 3); метод дедукції та індукції - для формулювання та перевірки теорій щодо становлення нових напрямлень української юриспруденції, а також для аналізу конкретних фактів та випадків з метою узагальнення загальних висновків (розділ 2); історико-правовий метод - для виявлення ключових етапів та переломних моментів в історії правової системи України, а також з'ясування чинників, що впливали на її розвиток (підрозділ 1.1, розділ 1); для відображення етапів розвитку цифрових технологій в Україні (підрозділ 2.1, розділ 2); метод моделювання - для опису потенційних шляхів розвитку української юриспруденції, враховуючи соціальні, економічні, політичні та технологічні тенденції (розділ 2, 3); для визначення пріоритетів та прогнозувань пов'язаних з подальшим розвитком української юриспруденції та розробки відповідних

політичних і правових заходів (розділ 3); метод синтезу - для з'ясування сформульованого в дисертаційному дослідженні наукового завдання в цілому (розділи 1, 2, 3); формально-логічний метод - для окреслення ключових понять юридичних конструкцій та для загального розуміння понятійних категорій (розділи 1, 2); системно-функціональний - для наголошення на необхідності подальшого вдосконалення чинного законодавства України щодо актуальних напрямлень розвитку юриспруденції (розділ 2, 3); порівняльний метод - для зіставлення міжнародного-правового регулювання питань, пов'язаних з розвитком юриспруденції, з чинним національним законодавством (розділ 2); інноваційний – для опису штучного інтелекту з позиції взаємодії як з самостійним суб'єктом (підрозділ 2.1), міждисциплінарний – для опису зв'язку юриспруденції з не юридичними науками (підрозділи 2.2., 2.3, 2.6), компаративістський – для порівняння національного та міжнародного законодавства (розділ 2), цивілізаційний – для дослідження впливу радянської правової системи на сучасну українську (розділи 1, 2), герменевтичний – для формування науково обґрунтованих висновків та рекомендацій для подальшого розвитку правової доктрини у відповідних сферах (розділи 2, 3).

Нормативною базою дисертаційного дослідження є Конституція України, національні та зарубіжні нормативно-правові акти, що досліджувалися. Зокрема Закон України «Про інформацію», Закон України «Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації», Закон України «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах», Закон України «Про доступ до публічної інформації», Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», Закон України «Про тваринний світ», Закон України «Про рослинний світ», Закон України «Про космічну діяльність», Закон України «Про забезпечення

організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування».

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дане дослідження є першою науковою працею, в якій сформульовано комплексний та систематизований погляд на сучасні та перспективні напрямки розвитку та вдосконалення української юриспруденції. Беручи до уваги розв'язання зазначеного наукового завдання, слід запропонувати наступні висновки і пропозиції:

уперше:

- доведено, що екологічна безпека як напрям є не тільки складовою екологічної політики, але й ключовою складовою системи національної безпеки, що потребує ретельної правової бази;
- зазначено, що процес приватизації космічної діяльності потребує від сучасної юриспруденції розробки та впровадження ефективних механізмів регулювання діяльності приватних компаній у космосі з метою забезпечення безпеки, відповідності міжнародним нормам та принципам космічного права, а також збереження космічного середовища;
- зазначено що в сфері біоюриспруденції формуються самостійні напрями розвитку біоправа, а саме: соматологія, танатологія, перинатологія.
- запропоновано ідею створення ювенальних судів, де неповнолітній розглядається як суб'єкт реабілітації, спрямованої на запобігання повторним порушенням закону;
- обґрунтовується необхідність використання електронних засобів комунікації та штучного інтелекту адвокатами з метою покращення взаємодії з клієнтами, а також для прогнозування результатів розгляду справи задля вироблення найкращої стратегії захисту прав індивідів.

удосконалено:

- розуміння, що методологія пізнання в галузі юриспруденції включає в себе систематизовану колекцію філософських і наукових теорій, концепційних моделей, методологічних принципів, парадигм і методів, а дослідники та практикуючі юристи можуть обирати між наявними доктринами та теоріями, вибирати принципи та методи пізнання, розроблені на їх основі, і застосовувати їх у своїй діяльності;
- на підставі аналізу реалій сьогодення розуміння впливу інновацій на усю сферу права, що утворюють нові можливості та виклики, які потребують уважного аналізу та адаптації законодавства до швидкоплинних умов;
- розуміння перспектив для подальшого розвитку альтернативних методів врегулювання спорів, що базуються на інноваційних практиках. Наприклад, застосування алгоритмів машинного навчання може сприяти автоматизації процесів вирішення конфліктів, а використання блокчейн-технологій може забезпечити безпеку та недоторканість електронних доказів;
- рекомендаційні положення пов'язані з підвищенням ефективності правової освіти та правової грамотності населення, потреба в яких виникає у зв'язку з низьким рівнем освіченості української молоді в правовому середовищі;
- заходи, які необхідно здійснити задля зміцнення міжнародного співробітництва у сфері адаптації до глобальних правових стандартів;

дістали подальшого розвитку:

- твердження, що вітчизняна юриспруденція, як у теоретичному, так і у нормативному вираженні, а також у практичному застосуванні

права та законодавства, наближується до європейської та взагалі західної моделі права.

- необхідність у розробці альтернативного підходу, який би сприяв досягненню максимально можливої економічної користі при збереженні рівноваги між екологічною та економічною системами;
- твердження про необхідність формування національного космічного права за допомогою обстеження наявних наразі правових документів, що визначали організаційну структуру космічної галузі в минулому;
- твердження про те, що поточна структура державних органів та установ в Україні, що відповідають за запобігання правопорушенням серед неповнолітніх та їх захист, не забезпечує належне дотримання їх прав;
- твердження про те, що наявність війни викликає перенаправлення фінансових, людських та інших ресурсів на потреби безпеки та оборони, що ускладнює реалізацію проектів з впровадження новітніх технологій у сферу права;
- необхідність у розробці інноваційних технологій з метою забезпечення їх доступності для всіх верств населення, у тому числі для людей з обмеженими можливостями та малозабезпечених груп;

Особистий внесок здобувача. Усі висновки, узагальнення, припущення, пропозиції, положення новизни, що виносяться на захист, і висновки, зроблені в цій дисертації, автор зробив самостійно, апробував й опублікував одноособово.

Полягає у отриманні наукових результатів, що містяться в дисертації. Дисертаційне дослідження виконано здобувачем самостійно, усі сформульовані в ньому положення і висновки обґрунтовано на підставі особистих досліджень автора. Автором одноосібно написано ряд статей та

доповідей, що склали основу даного дослідження. У дисертації не було використано жодних ідей та розробок, які могли б належати співавторам.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані у дисертації висновки і пропозиції можуть бути використані в:

– законотворчому процесі – задля забезпечення теоретичних основ подальшого удосконалення та розробки змін до законів України та інших нормативно-правових актів, що регулюють державно-правові відносини та торкаються таких галузей права як: екологічне, космічне, медичне, ювенальне право; для розвитку механізмів регулювання проблемних питань пов'язаних з цифровізацією і кібербезпекою, адвокатологією, та альтернативними методами врегулювання спорів;

– науково-дослідницькій, освітній діяльності – для покращення якості освіти, науково-методичної, науково-педагогічної роботи в сфері підготовки і викладання навчальних курсів; під час розробки певних розділів підручників і навчальних посібників з навчальних дисциплін: «Загальна теорія права та держави», «Проблеми теорії держави та права», «Адвокатура та сучасність», «Медичне право» та ін.;

Апробація результатів дослідження. Основні положення результатів дисертаційного дослідження, винесені узагальнення і висновки обговорено на засіданнях кафедри загальної теорії права та держави Національного університету «Одеська юридична академія», а також були оприлюднені та обговорювалися на такій міжнародній науково-практичній конференції «Юридичні науки: проблеми та перспективи» (м. Запоріжжя, 23-24 лютого 2024 р.).

Публікації. Основні положення та висновки дисертації відображено у 5 наукових публікаціях, з яких 4 статті у виданнях, включених МОН

України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, 1 публікація – тези доповіді на міжнародній науково-практичній конференції.

Структура дисертаційного дослідження складається з анотації (українською та англійською мовами), вступу, трьох розділів, які містять дванадцять підрозділів, висновків, списку використаних джерел та додатків (1 додаток на 3 сторінках). Загальний обсяг роботи становить 234 сторінки, з яких основний текст - 182 сторінки, список використаних джерел (257 найменувань, що розміщено на 29 сторінках).

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ СУЧАСНОГО ЕТАПУ УКРАЇНСЬКОЇ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

1.1. Еволюція розвитку української юриспруденції: ретроспектива та сучасність

Термін «юриспруденція», виведений від латинського «*jurisprudentia*», що перекладається як «знання права», уперше зареєстровано у Стародавньому Римі протягом періоду від кінця IV до початку III століття до н.е. [1, с.3]. Однак явище, що він відображає, виникло на Стародавньому Сході задовго до утворення Римської держави, і досягло свого апогею в Європі протягом багатьох століть після зникнення Риму з історичної арени.

Юриспруденція, яка може бути ключовою складовою духовної культури суспільства, завжди фігурувала як відображення динаміки суспільної свідомості. Її сутність відбивала не лише етичні та філософські аспекти, але й переживала вплив політичної ідеології та інших гуманітарних наук, таких як логіка, філологія, історія тощо [2, с. 224]. Глибокий зв'язок між юриспруденцією та цими аспектами культури становив необхідну передумову для її поступового еволюційного процесу. Однак характер цього зв'язку залежав від етапів цивілізаційного розвитку та перетворень, що супроводжували перехід від однієї історичної епохи до іншої.

Навіть на тлі конкретної історичної епохи, юриспруденція кожної окремої країни мала свою унікальну специфіку порівняно з іншими. Це підтверджується висновками відомого французького вченого Р. Давида щодо неможливості перенесення власних уявлень про ієрархію різних джерел права на інші юрисдикції. Крім того, він вказує на різноманітність методів та логіки міркувань, які використовуються юристами різних країн у формулюванні правових норм та загальному розвитку правової системи в цілому [3, с. 31].

Різноманітні цивілізації проявляють значні розбіжності у сфері юриспруденції, що виокремлює їх унікальні особливості. Проте варто зауважити, що їхній розвиток відбувався не в ізоляції одна від одної. Погоджуючись з поглядом Н. Кедрової, можна стверджувати, що правова система кожної нової епохи є кроком у напрямку прогресу, що передбачає використання накопичених досягнень минулого. Жодна з існуючих та діючих на сьогодні правових систем не може уникнути впливу минулого, хоча різниця у рівні цього впливу може виявитися лише у глибині або ступені його виявлення [4, с. 268].

Існують переконливі свідчення про те, що більшість цивілізацій у своєму процесі розвитку базувалися на основі римської юриспруденції. Римське юридичне мислення служило основою для формування раціонального підходу до права, забезпечуючи правознавцям надійний і високоякісний інструментарій для наукового аналізу правових питань. Цей інструментарій включав чітку термінологію, правові конструкції, принципи класифікації та систематизації правових норм і т. д. Римське правознавство узагальнило і раціоналізувало практичні знання давньої юриспруденції, що мало значний вплив на правове життя різних народів нової Європи. Найбільший внесок у світову культуру та розвиток юриспруденції зробило класичне римське право. Свідченням цього є думка відомого німецького правознавця Е. Леві, який підкреслює, що класична римська юриспруденція є унікальним досягненням у правовій історії та величним інтелектуальним надбанням, що залишили нам римляни [5, с. 185].

Українська юриспруденція зазнала впливу процесів історичного розвитку, включаючи адаптацію елементів юриспруденції Стародавнього Риму, Візантії та країн Західної Європи. Цей процес мав вирішальне значення для формування юриспруденції інших країн. Для прогресивного розвитку нації необхідне створення законодавства, що ґрунтується не лише на національних традиціях та звичаях, але й на усвоєнні різноманітних

елементів зовнішнього законодавства та їх адаптації до власних потреб та ідей.

На сьогоднішній день важливість цивілізаційного підходу до розвитку юриспруденції проявляється у здатності визнати природне різноманіття правових культур та державних інститутів як необхідну складову складного суспільства. Цей підхід сприяє збереженню унікальності кожної культури, використанню досягнень різних цивілізацій, сприяє культурному діалогу та виробленню спільних правових рішень та механізмів їх реалізації у взаємодії з іншими правовими системами і країнами [6, с. 42].

На початкових етапах свого розвитку, коли суспільні відносини консолідувалися на основі неписаного права, юриспруденція виступала як невід'ємна складова релігійних та міфологічних вірувань, виражаючись у різноманітних формах фольклору, таких як прислів'я, вірші та пісні. На той час її роль не розглядалася окремо від інших аспектів духовної культури, і вона не вважалася самостійною сферою людської діяльності. Тим не менш, вона відігравала значущу культурну функцію, що виявилася не лише в якості джерела для розвитку правових систем, але й у задоволенні потреб народу та етносу в цілому, сприяючи збереженню їх культурної цілісності та ідентичності.

Поняття юриспруденції належить до сфери відображення правової культури, виступаючи одночасно її ключовою компонентою. Вона інтегрується в систему правової культури, яка, у свою чергу, репрезентує складну мережу духовної культури. Ця взаємодія виступає як посилений зв'язок, який сприяє переміщенню ідей з різних сфер, таких як релігія, філософія, етика, у сферу юриспруденції. Однак цей процес зумовлений існуванням правосвідомості як ключового посередника.

В сучасній юридичній науці пріоритетом стала інструментальна концепція права, де воно розглядається як інструмент задоволення політичних потреб та інтересів впливових соціальних груп. Однак, за

думкою деяких науковців, які досліджують методологію юриспруденції, цей підхід має обмежений характер і уявляє лише один аспект цього складного явища, що призводить до спрощення ролі права у суспільстві. Вивчення історії юриспруденції розширює розуміння права, підкреслюючи його функції як не лише інструменту політики та вираження соціальних інтересів, але й як індикатора певного культурного розвитку, відображення духовної еволюції.

У своїх початкових стадіях юриспруденція не була науковим дисциплінарним знанням про право, а скоріше мала практичний, прикладний характер. Тільки з подальшим розвитком, пов'язаним зі змінами в соціальному та політичному житті, вона почала набирати ознак науки. Можна виділити два періоди у формуванні поняття «юриспруденція» у римлян: на початку воно вказувало на ремісничу, практичну діяльність римських юристів, а пізніше стало означати наукове дослідження права, яке нерозривно пов'язане з практичною діяльністю юристів. У давнину під терміном «юриспруденція» розуміли майстерність та здатність користуватися юридичними нормами при вирішенні та захисті прав, так само, як зараз термін *rei militaris prudentia* вказує на мистецтво та здатність вести війну. Такі особи, які володіли вмінням застосовувати право і мали більше знань про нього, називалися *juris prudentes* [7, с. 62].

Середньовічні правові системи в країнах Західної Європи активно адаптували елементи римського права не стільки через урядові рішення, скільки через необхідність регулювання соціальних відносин, зокрема в приватному праві, та завдяки практичній ефективності римського права у цих контекстах. Цей процес найбільш інтенсивно розгортався від XII до XV століть, особливо під час розквіту та пізнього періоду середньовіччя.

Характеристика процесу запозичення римського права в Україні тих часів має свої особливості. Цей процес відбувався опосередковано через кілька етапів та використовував два принципово різних шляхи: через вплив

візантійського права, а також через запозичення правових положень з католицьких країн Європи. Тобто спостерігалася взаємодія впливу візантійської та західноєвропейської методологій у запозиченні римських правових норм. Якщо вплив візантійських зразків був характерним для епохи Київської Русі, то в пізніші періоди запозичення західноєвропейського досвіду стало домінуючим у вітчизняній законодавчій практиці з інтеграції римських правових принципів у систему чинного законодавства. Наприклад, якщо перший Литовський Статут 1529 року в основному відтворював засади Руської Правди, то другий Литовський Статут, прийнятий за тридцять сім років пізніше, значною мірою користувався положеннями Дигестів та Кодексу Юстиніана [8, с.22].

Найдавніші задокументовані згадки про вплив окремих аспектів римського права, у його візантійській інтерпретації, на правову систему Київської Русі відзначаються на початку X століття. В «Повісті временних літ» згадується про відправлення князем Олегом походу на Константинополь у 907 році, що завершилося укладенням угоди у 912 році [9, с. 318]. Навіть якщо угода була міждержавним мирним договором, вона включала ряд положень, які стосувалися правил торгівлі та економічних прав підписантів. У цій частині угода відтворювала типові аспекти класичного римського права: рівність учасників у цивільних правовідносинах, свобода торгівлі, чіткість у порядку оподаткування, обов'язок відшкодування збитків у чотирикратному розмірі внаслідок крадіжки, процедура судового провадження з участю представників державної адміністрації, що передбачала елементи конкуренції сторін, встановлення квот на торгівлю та інші.

Перегляд договірних актів, укладених між Візантією та Київською державою, а також дослідження згадок про них у творах грецьких хроністів і коментаторів, дає підстави стверджувати, що ці міждержавні угоди стали значним фактором для впровадження окремих аспектів греко-римського

права в правову систему давньої України-Русі. Початково створені для регулювання міжнародної торгівлі, вони, завдяки своїй універсальності, поступово закорінювалися в системі права на теренах України-Русі, взаємодіючи з місцевими звичаями та нормами. Сучасні дослідники також погоджуються з твердженням, що утвердженню принципів і норм римського права у його візантійській редакції на східнослов'янських землях сприяв і факт того, що піддані імперії, подорожуючи по території Київської Русі, уникали користуватися місцевими звичаями для регулювання своїх особистих майнових відносин і надавали перевагу власним звичайним нормам [10, с. 121].

Процес інтеграції римського права у правову систему Київської Русі продовжувався з плином часу, набуваючи посиленої активності після прийняття християнства Києвом. Церква відіграла значну роль як посередник у передачі культурних та політичних впливів Візантійської імперії, так і в збереженні та поширенні греко-римських правових традицій. Завдяки підтримці церкви були перекладені на слов'янську мову та адаптовані для використання на території України-Русі збірники римського права у візантійській редакції. Навіть за часів радянської епохи було встановлено наявність перекладів повного тексту Еклоги [11, с. 27].

Вплив візантійського права виявляється у князівських статутах, відомих як «устава», Володимира Великого та Ярослава Мудрого. Ці юридичні документи, хоча мали походження відділене від церкви, регулювали компетенцію церковних судів та повноваження церковної ієрархії в громадсько-політичній системі тогочасного суспільства. Наприклад, у першому Статуті князя Володимира «Про десятини, суди та людей церковних», церковні суди відповідали за розгляд справ у сфері сімейних відносин, порушень християнської моралі, а також справ, в яких брали участь духовні лідери.

Вплив греко-римського права на правову систему Київської держави досліджується на основі тексту Руської Правди - найважливішого кодифікованого документу ранньосередньовічного права східних слов'ян. При аналізі цього документа виявляється поступове усвоєння елементів римського права, зокрема при порівнянні короткої і просторової редакцій Руської Правди. Перший, більш скорочений варіант Руської Правди, здебільшого відображає звичаєве право, що існувало у вигляді усної традиції протягом багатьох поколінь на території давньоукраїнських земель. Хоча автори Руської Правди можливо використовували римські або візантійські приклади, вплив цих систем був обмеженим. Дослідники часто відзначають схожість трьох статей скороченої редакції Руської Правди з положеннями Еклоги та Кодексу імператора Юстиніана, особливо стосовно статті 17, що регулює відповідальність господаря за злочини, вчинені його рабом [12, с. 28].

Вплив візантійської юридичної традиції на правову систему Київської Русі виявився у різних сферах, включаючи регулювання приватно-правових відносин, кримінальне законодавство та публічно-правову сферу. Однак цей вплив не обмежувався простим копіюванням окремих положень римських чи візантійських юридичних актів. Слід відзначити загальний вплив правової культури, що проявився в перетворенні уявлень про призначення державної влади, її походження, взаємозв'язок та розподіл повноважень між духовною та світською владою, а також уявлення про цінність людського життя. Під впливом візантійської публічно-правової думки та політичної філософії, Великий князь був сприйнятий як відповідальний провідник божої волі, схожий на імператора. Це призвело до збільшення авторитету монарха, однак поклала на нього додаткові обов'язки та відповідальність, що включала відповідність моральним принципам, захист народу та справедливе та милосердне ставлення до нужденних. За висновками дослідників, під впливом греко-римської

правової та політичної традиції, князівська влада в Руській землі пройшла еволюцію від ролі військового лідера і фіскала до невід'ємного елемента соціально-політичної структури держави [13, с. 93].

В період імперської зверхності українські території стали свідками активного процесу централізації, спрямованого на створення єдиної спільноти підданих. Протягом XIX століття спостерігалися спроби викреслити з національної пам'яті посилення на європейський контекст усієї попередньої історії українського народу та сформувати власну концепцію історії. Ці цілі досягалися за допомогою адміністративних заходів, спрямованих на об'єднання народу та заборону використання української мови, що призводило до обмеження розвитку української культури.

Особливу увагу приділяли ліквідації правової культури українців. Якщо за часів Гетьманщини та періоду існування Запорізької Січі самодержавство намагалось зменшити значення цих інституцій та їх вплив на правовий розвиток українського народу та його правову свідомість, то після їх припинення почали придушувати всі вияви правової самобутності, сліди правових інститутів, норм, звичаїв та традицій, які народ формував протягом своєї історії. Завдяки цьому формувалася єдина самодержавна державно-правова система, адаптована під єдину систему законодавства та юридичну науку.

Михайло Грушевський писав: “Українське громадянство мовчки прийняло це скасування до решти старого устрою. Де-котрі сторони нової реформи – як визнання прав дворянських, остаточне закріпачення селян, могли навіть подобатися старшині; інші жадібно чекали при сім касованню нових нагород і надань для всіх послушних і вірних та силкувалися пролізти на перші місця в новім устрою, до великих чинів і багатого “жалованія”. І панство потроху забувало свою стару Гетьманщину, потішаючи ся

достатками, багатством, котре приносила забезпечена новими порядками кріпацька праця” [14].

Подальше створення університетів у Харкові, Києві та Одесі призвело до перетворення цих міст у центри вищої освіти. Однак цей процес не суттєво сприяв розвитку національної юридичної науки, незалежно від контексту. Юридична наука, яка формувалася у цих освітніх юридичних осередках, не проявляла виразних національних особливостей.

Під владою Габсбургів території України стали визначатися як регіони з відсталою економічною та культурною сферами. Цей стан справ був безпосередньою наслідком національно-визвольної війни українського народу під керівництвом Богдана Хмельницького, що викликала повний економічний крах Речі Посполитої, з якого вона так і не відновилася [15].

Така ситуація сприяла розвитку українського народу, який, позбавившись свого аристократичного шару, переважно став селянським. Незначна інтелігенція, в основному складалася з греко-католицького духовенства, практично не відрізнялася за своїм матеріальним та культурним рівнем від селян. Становище духовенства було настільки обездоленим, що їх також змушували працювати на панщині. Ця несправедлива практика була припинена, коли було видано наказ, що забороняв виганяти священиків та дяків на панщину. Австрійський уряд виявив турботу про важке становище греко-католицького духовенства і вжив заходів для поліпшення їхнього життя. По-перше, було забезпечено підвищення рівня освіти. Два духовні семінарії для греко-католицького духовенства у Львові та Перемишлі, що існували ще за польських часів, мали обмежений рівень освіти. Австрійський уряд заснував у Відні семінарію для уніатського духовенства, відому як «Barbareum», яка була перенесена до Львова і стала головним навчальним закладом для всіх греко-католиків Австро-Угорської держави. Було також покращено матеріальне та правове становище духовенства, що значно підвищило їхній моральний

дух і сприяло розвитку ідейних змагань серед їх найкращих представників [16].

У СРСР юриспруденція підкорялася принципам марксистсько-ленінської теорії, що ґрунтувалася на діалектичному та історичному матеріалізмі і надавала перевагу економічному аспекту перед політичною надбудою, а також враховувала класовий характер держави та суспільства, залишаючи осторонь загальнолюдські, гуманістичні та природно-правові принципи.

У радянській юридичній науці протягом тривалого періоду домінувало вузьконормативне визначення права, яке було запропоноване О. Вишенським і затверджене на Нараді з питань науки радянської держави і права у липні 1938 року. Згідно з цим визначенням, право розглядалося як сукупність норм поведінки, що відображали волю панівного класу, встановлених у законодавчому порядку, а також звичаїв і правил співжиття, санкціонованих державою і забезпечених її примусовою силою з метою забезпечення охорони, закріплення та розвитку суспільних відносин і порядків, що сприяли пануванню класу. Ця інтерпретація права визначала радянське розуміння права як набору правил поведінки, що були установлені державою і гарантовані нею примусом [17, с. 44].

У контексті суворо контрольованих рамок комуністичної ідеології, розуміння права зазнавало обмежень, що призвели до обмеженого розвитку цієї галузі. Проте, починаючи з середини 1950-х років, у радянській науці виник концепт широкого підходу до права, який, хоча й критикував попереднє визначення права, розширив рамки як вузьконормативного підходу, так і, до певної міри, філософсько-правових досліджень. Тим не менш, юриспруденція як окрема наукова дисципліна не вивчалася у вищих навчальних закладах загалом.

Період, який припав на час сталінської диктатури, був періодом різкого загострення репресійного режиму та ідеологічного терору, що

значно вплинув на українську юридичну науку. Протягом цього періоду відбулися масові політичні репресії, спрямовані проти інтелектуалів, в тому числі й правозахисників та юристів. Численні адвокати, судді, професори юридичних університетів та інші представники юридичної громадськості стали об'єктом масових політичних репресій, що призвело до руйнування професійних спільнот та втрати значної частини кваліфікованого кадрового потенціалу в сфері права.

Спеціальні політичні процеси, стали символами терору відносно всіх прошарків суспільства, включаючи й правників. Велика частина юристів була засуджена за звинуваченням у антирадянській діяльності, спробах контрреволюції та ворожій агітації, що призвело до їх ув'язнення, виключення з професії або навіть фізичного усунення. У цей період було також скасовано гарантії прав людини та громадянина, а юридична система стала інструментом політичного терору та репресій. Судова система була підконтрольна владі, а принципи правової держави були порушені.

Смерть Сталіна призвела до послаблення політичного тиску та розмірковувань щодо внутрішньої політики СРСР. У цей період було прийнято кілька законів, спрямованих на модернізацію правової системи та покращення прав людини, але залишалася загальна лінія збереження ідеологічного контролю.

Один з важливих етапів у цьому періоді стало прийняття Конституції СРСР 1977 року [18], яка фіксувала права і свободи громадян, включаючи право на справедливий суд та право на захист від притягнення до кримінальної відповідальності без вини. Однак, ці права були частково обмежені ідеологічними принципами та політичним контролем. У цей період також відбулися реформи в судовій системі, що передбачали більшу автономію судів та підвищення їх незалежності. Було здійснено певні кроки у напрямку покращення професійного рівня суддів та прокурорів, хоча вони залишалися під контролем радянської влади.

Українська юридична наука в цей період продовжувала функціонувати у межах ідеологічних рамок, але деякі дослідники змогли розширити горизонти правових досліджень та зробити вагомий внесок у розвиток деяких галузей права.

Сучасний період в українській юриспруденції охоплює час після отримання Україною незалежності у 1991 році та подальший розвиток юридичної системи країни. Цей період відзначається значними змінами у правовій сфері, які відбуваються в контексті становлення демократичної держави, євроінтеграційних процесів та реформування правової системи.

Одним із ключових аспектів сучасного періоду є становлення правової держави та зміцнення правової культури в українському суспільстві. Нова Конституція України, прийнята в 1996 році, визначила основні принципи дії правової системи, встановила гарантії прав і свобод громадян, а також розподіл влади між різними гілками. Досягнення незалежності відкрило шлях для інтенсивного розвитку правознавства та юридичної науки. В Україні активно відбувається наукове дослідження в різних галузях права, наукові установи здійснюють значний внесок у формування нових правових концепцій та розробку законодавчих ініціатив.

Одним з важливих викликів для сучасної української юриспруденції є інтеграція в європейські та світові правові структури. Процес євроінтеграції передбачає гармонізацію українського законодавства з правовими актами Європейського Союзу, а також впровадження європейських стандартів в сфері права та юстиції. Сучасний період також характеризується проведенням реформ у правовій системі з метою забезпечення ефективності, прозорості та незалежності судової системи, боротьби з корупцією та забезпечення прав людини. Українська юриспруденція у сучасний період продовжує активно розвиватися та вносити важливий внесок у формування правової системи країни, сприяючи зміцненню правової держави та захисту прав та свобод громадян.

1.2. Теоретико-методологічні основи дослідження юриспруденції в сучасних умовах

Сучасна юриспруденція є динамічною наукою, що піддається постійним змінам і вдосконаленням у світлі суспільних, технологічних та культурних трансформацій. Розвиток юридичних понять та методів на сучасному етапі відображається у виборі концептуальних підходів до розуміння правових явищ, а також у застосуванні різноманітних методологічних стратегій для дослідження правової дійсності.

Як вже було зазначено, термін «юриспруденція» має своє коріння у латинському вислові «*juris prudentia*», де «*juris*» (або «*jus*») перекладається як «право», а «*prudentia*» означає «знання» чи «науку» [19, с. 41]. Це поняття використовується для відображення як аспектів юридичної науки, так і практичного застосування права. До сфери юриспруденції слід віднести також юридичну освіту.

Юридична наука у данному випадку визначена як система знань, що досліджує об'єктивні закономірності виникнення та розвитку права, держави, її інституцій та функцій, а також їхнє значення в суспільному контексті. Юридична наука, хоч і належить до суспільних наук, включає в себе об'єкти, які можуть стати предметом вивчення інших наук, таких як соціологія, політологія, практична філософія, а також спеціалізовані наукові галузі, зокрема філософія права, юридична психологія та правова інформатика.

У дослідженнях з області юридичної науки використовуються різноманітні методи пізнання, що включають логічний, лінгвістичний, математичний, позитивістський, юснатуралістичний та інші методології. Деякі науковці-юристи наголошують на наявності в юриспруденції власного методу, який вони називають юридичним [20, с. 23].

Вказані вище тези відображають у юриспруденції принципи матеріалістичної діалектики, що репрезентують концепцію єдності теорії пізнання, логіки та методології. Досвід наукових досліджень у сфері правознавства підтверджує, що мова йде не про ізольований «юридичний метод», а про розуміння юридичного методу як комплексу логічних прийомів і методів, спрямованих на розкриття загальних і спеціальних закономірностей у виникненні та функціонуванні права і держави [21, с. 12-13]. Незважаючи на різноманіття тлумачень, важливо акцентувати увагу на логічних методах та підходах, що є основою логічної методології – одного з перших, застосованих у юридичному дослідженні, а також у інших сферах пізнання.

У процесі розгляду юридичної науки, народжується цікаве питання про віднесення її до визначених груп наук, а саме природничих, соціальних чи гуманітарних. Важливо врахувати, що наукова діяльність включає в себе не лише специфічні області наук, але й такі сфери як філософія, релігія, мистецтво, а також практична діяльність. У наукових дискусіях філософи та науковці часто розподіляють науку на природничі, гуманітарні та соціальні групи. Перші вивчають природу та всі її аспекти, другі зосереджуються на дослідженні людини в контексті психології, соціології, історії та лінгвістики, а треті - на вивченні суспільства та його складових частин. Такий поділ є досить умовним, оскільки гуманітарні та соціальні науки досліджують як людину, так і суспільство у всій їхній різноманітності. Згідно з концепцією теорії ноосфери, природні, біологічні та геологічні явища, які є предметом вивчення природничих наук, є невід'ємними складовими життя людини та суспільства [22, с. 233-235].

В останній чверті XX століття відбувся з'єднання наукового знання і пізнання, що призвів до умовного і навіть штучного розділення наукового знання на природничі, гуманітарні та соціальні науки. Такий поділ наук зумовлений розвитком інтердисциплінарних зв'язків між різними галузями

знань. Отже, думки про те, що юридична наука користується знанням з усіх трьох видів наук, мають наукове обґрунтування. Проте, не завжди легко визначити принципову належність юридичної науки до певного виду наук. У контексті, де природничі науки розглядають природу, а гуманітарні - людину, соціальні науки аналізують суспільство. Відповідно до цього, юриспруденція являє собою галузь соціальних наук. У галузі наукознавства та філософії науки спостерігається тенденція акцентування уваги на людині [23, с. 18-19].

Юридична наука, яка у більшості спрямована на захист прав людини, все ще залишається консервативною галуззю, зорієнтованою на право та державу як надособистісні та надсуспільні структури. Основою для цієї науки є позитивізм та нормативізм, які забезпечують абстрактні схеми та конструкції щодо праворозуміння, правовідносин, правотворення, правопорушень, державної влади, функцій органів влади, правової держави, відповідальності, правопорядку, законності тощо. Проте, аспекти, пов'язані з самою людиною, у філософсько-правовому контексті, в цих теоретичних конструкціях залишаються недостатньо висвітленими.

Філософія права та юридична психологія прямують до гуманізації чи юриспруденції, але досягнення цієї мети супроводжується значними труднощами та не завжди є ефективним. Виникає наукове питання стосовно призначення самої юриспруденції - чи вона несе корисність у теорії та практиці, якщо вона опосередковано відокремлена від людини та працює з догматичними абстракціями, такими як суб'єкт правовідносин, суб'єкт правопорушень, громадянин чи особа без громадянства. Однак дослідники, слідчі, прокурори та навіть судді виявляють перевагу у використанні цих догматичних формул над забезпеченням захисту прав та законних інтересів конкретної особи, як це відображено у статистиці виправдовуючих вироків [24].

Інтеграція української юриспруденції у європейську та світову систему права та юридичної практики породжує питання про збереження уваги до людського фактора. Це спонукає вітчизняних теоретиків та практиків повернутися до аналізу людських аспектів. З огляду на загальну інтеграцію наукових знань, юриспруденція стає складною дисципліною з гуманітарними та природничими аспектами. Іншими словами, вона досліджує не лише штучний світ, створений людиною, а й природний світ, незалежний від впливу людини.

Юридична наука виникає з практичних потреб та спрямована на встановлення закономірностей формування права як регулятора соціальної поведінки та розвитку держави як соціальної структури та її функцій. При цьому право та держава розглядаються як об'єктивні результати людської діяльності та пізнання. У процесі дослідження права та держави юридична наука конкурує з іншими способами осмислення та розуміння соціальної реальності, такими як релігія, мистецтво, практичний досвід. Однак, наукове вивчення права та держави важко порівняти з філософським підходом, який є універсальним, цілісним та науковим методом аналізу вищезазначених об'єктів [25, с. 56]

Юридична наука є особливим типом пізнавальної діяльності, спрямованою на формування об'єктивних та науково обґрунтованих знань про правову систему та державу, а також на вивчення закономірностей їх виникнення в суспільстві, а також їхнього розвитку та функціонування. Однією з головних функцій юридичної науки є прогностична діяльність, що полягає у передбаченні власного розвитку, потреби в правовому та законодавчому регулюванні суспільних відносин на певному історичному етапі, а також у розробці концепцій правового та законодавчого врегулювання різних сфер суспільного життя.

Однією з важливих функцій юридичної науки є коментаторська діяльність. Сучасні закони відрізняються за структурою та формулюванням

від давніх правових актів. У порівнянні з такими історичними законами, як закони Хаммурапі, Закони 16 таблиць Салонна, римські закони XII таблиць або «Руська правда», сучасні нормативні акти, які були прийняті в Україні протягом років незалежності, часто не зрозумілі та недостатньо доступні для розуміння як громадянами, так і професійними юристами.

Отже, з'являється необхідність у створенні наукових або науково-практичних коментарів не лише до окремих законів та інших нормативних актів, а й до Конституції. Розглядаючи ці коментарі як доктринальне тлумачення, призначене для подальшого використання в юридичній практиці, можна вважати цей процес позитивним, оскільки він свідчить про відхід від методології позитивізму та нормативізму. Це також свідчить про те, що спроби законодавця та суб'єктів нормотворчості вирішити всі питання шляхом законодавчого регулювання можуть бути малоефективними. Суспільні відносини є динамічними та складними, і спроби унормувати їх за допомогою законодавства можуть бути також неефективними. Можливо, розширення прав судів у юридичній практиці дозволило б їм діяти більш оперативно та ефективно в умовах постійних змін у суспільстві.

Однією з вагомих функцій юридичної науки є її дидактична складова, спрямована передусім на забезпечення якісного викладання юридичних дисциплін та формування висококваліфікованих кадрів у сфері права [26, с. 3].

У загальному розумінні, ця проблема демонструє вдалий результат. Проте, важливо відзначити, що переважання позитивістської методології та нормативізму у практиці та теорії права має помітний вплив на академічне середовище студентів. Проте, лише останніми роками спостерігається поступовий зсув від цих підходів серед викладачів і дослідників університетів, зокрема в інститутах, які спеціалізуються на вивченні правознавства та методик його викладання. У області юриспруденції, що є

науково-практичним комплексом, спостерігається використання різних форм пізнання, включаючи чуттєве, раціональне та інтуїтивне. Часто виникає складність у чіткому розрізненні цих проявів на теоретичному та практичному рівнях, оскільки обидва випадки можуть використовувати схожі методи, форми та рівні пізнання. Ці аспекти пов'язані з методологією пізнання, яка у рамках системи «метод - методика - методологія» є вищим рівнем світогляду, що базується на вже існуючих теоріях, доктринах та концепціях.

У сфері юриспруденції часто виникає плутанина між методологією та методикою, коли останню сприймають як лише технологію застосування конкретного методу пізнання. Це явище поширене серед багатьох теоретиків і практиків цієї галузі. Цікаво, що навіть серед висококваліфікованих фахівців спостерігається тенденція розглядати методологію як своєрідний світоглядний рівень пізнання.

Термін «методологія» має своє коріння у грецьких словах «methodos» - шлях дослідження або пізнання, і «logos» - вчення. Це підтверджує, що методологія охоплює розуміння шляху досягнення мети та включає сукупність прийомів для теоретичного або практичного осмислення реальності. Фундаментальна ідея полягає в тому, що методологія - це наука про методи пізнання, яка включає аналіз, систематизацію та вивчення методів дослідження, теорії або концепцій [27, с. 374.].

У сучасній юриспруденції розрізняють два основні підходи до методології пізнання: науковий та філософський [28, с. 25]. Науковий підхід передбачає використання різноманітних загальнонаукових методів, таких як системний, соціологічний, кібернетичний та інші, у сфері теорії та практики права. Цей підхід мав особливо широке застосування протягом останньої чверті XX століття. Використання загальнонаукових методів сприяло у певній мірі розвитку юридичної науки, але одночасно спричинило розповсюдження поглядів про відокремленість та автономію

юриспруденції, зокрема її теоретичного аспекту, від загальних наукових дисциплін.

У своїй праці австрійський філософ Пауль Фейерабенд виклав концепцію методологічного анархізму, який полягає в тотальній критиці прийнятої загальновизнаної методології. Фейерабенд порівнює методологію з ідеологічним примусом, вважаючи її силою, що утверджує свою владу над індивідом та суспільством, та пропонує позбавити її переваги. Він відхиляє концепцію піраміди методологій та аргументує право вченого на вибір або створення власної методології [29].

Упродовж численних років Національна академія правових наук України проводила систематизацію та складання Великої української юридичної енциклопедії, яка складалася з двадцяти томів. Один із перших томів цієї енциклопедії був присвячений «Філософії права». У даній енциклопедії висвітлюються різноманітні методи правового пізнання, класифіковані на чотири групи: філософські, загальнонаукові, наукові та спеціальні. Ця категоризація сприяє більш глибокому розумінню різноманітних аспектів правової науки та її методології [30, с. 460–463]. У другій статті юридичної енциклопедії досліджується трирівнева структура методології, яка відображена у формі тріади, що включає філософські, загальнонаукові та спеціально-юридичні методи. Вона аналізує взаємодію цих рівнів та визначає значення кожного з них у контексті правового пізнання [31, с. 456–460].

У досліджених статтях немає явного згадування ієрархії методів, але їхній контекст натякає на те, що така ієрархія існує. Також розглядається питання про методологічний плюралізм і про те, які методології вважаються прийнятими або рекомендованими в рамках науково-дослідних програм, але не конкретизується, хто саме це робить і які саме методології мають на увазі. Це нагадує про минуле, коли існувала єдина вірна методологія матеріалістичної діалектики. Крім того, розрізняється

концептуальний і інструментальний рівні методології правового пізнання, де перший охоплює парадигми, принципи, теорії, а другий - методи, концепти, категорії. Ці фрагменти трактуються як узагальнені в догматичній теорії права, яка має тенденцію класифікувати все і закріпити поняття та категорії. Проте методологія пізнання в юриспруденції є і простішою, і складнішою. Простішою, бо не вимагає включення в неї епістемологічних засад або неперевірених гіпотез, а складнішою, оскільки об'єкт та предмет пізнання в юриспруденції є вторинними і не існують об'єктивно так, як у природничих науках.

У сфері права та його практичного застосування відіграють значну роль суб'єктивні фактори. Правові норми та закони створюються людьми, які поділені історичними, культурними, економічними та іншими контекстами. Це призводить до поступової еволюційної інтеграції людства. Спроби прискорити цей процес через глобалізацію виявилися невдалими. У зв'язку з цим у юриспруденції, особливо в західній моделі, спостерігається інтеграція, взаємодія та взаємовплив двох основних систем: романо-германської та англо-саксонської. Це підтверджується діяльністю міжнародних та європейських юридичних інституцій, таких як суди. Україна, обравши шлях до європейської та євроатлантичної інтеграції, також бере участь у цьому процесі. Це призводить до того, що вітчизняна юриспруденція, як у теоретичному, так і у нормативному вираженні, а також у практичному застосуванні права та законодавства, наближується до європейської та західної. Цікаво, що більшість європейських та західних юристів не виявляють значного інтересу до методологічних питань, хоча філософсько-правові аспекти постійно перебувають у центрі їхньої уваги. Це може бути пов'язано з прагматизмом західної культури загалом та юридичної зокрема. Проте знання та досвід, накопичені західними юридичними системами, особливо результати практики, вимагають

теоретичного осмислення та узагальнення. Тому спостерігається зростання інтересу юристів до філософських та теоретико-правових досліджень.

У зв'язку з тим, що методологія пізнання в галузі юриспруденції включає в себе систематизовану колекцію філософських і наукових теорій, концепційних моделей, методологічних принципів, парадигм і методів, дослідники та практикуючі юристи можуть обирати між наявними доктринами та теоріями, вибирати принципи та методи пізнання, розроблені на їх основі, і застосовувати їх у своїй діяльності. Розмаїття методології і методів, що використовуються в юридичному пізнанні, може бути значним. Ніхто з дослідників або практиків не має обов'язку дотримуватися загальнообов'язкових методологій і методів. У теоретичному пізнанні дослідник сам обирає теорії, доктрини та методи, які він буде використовувати, або самостійно розробляє методологію. У практичній діяльності юриста ситуація трохи складніша, оскільки вона передбачає використання історичних, логічних, порівняльних, лінгвістичних та інших методологій, необхідних для правозастосування. Практика служить для перевірки теоретичних концепцій і теорій, проте не може бути єдиним критерієм істинності. Таким чином, рекомендується використовувати відносно стабільні методології для забезпечення стійкості у контексті юридичної практики, яка є динамічною та змінною. В сфері юриспруденції відсутня абсолютна, унікальна та незмінна методологія пізнання. Вибір конкретних методологічних підходів залежить від загального та професійного рівня самого дослідника або практикуючого юриста. Кожен теоретик самостійно обирає методи дослідження, на основі яких будує свої теоретичні конструкції. Такий науковець може впроваджувати їх у систему, використовуючи при цьому методи з різних наукових течій.

Розвиток нових напрямлень юриспруденції в Україні потребує застосування різноманітних методологічних підходів, які включають як

традиційні, так і інноваційні методи дослідження. Ці підходи забезпечують комплексний аналіз правових явищ і сприяють формуванню ефективної правової системи, що відповідає сучасним викликам. Кожен із цих підходів має свої особливості та важливість у процесі дослідження.

Компаративістський метод передбачає детальний аналіз та порівняння національних правових норм з міжнародними стандартами. Цей метод дозволяє виявити прогалини в законодавстві, оскільки порівняння з міжнародними стандартами допомагає ідентифікувати недоліки та недостатності в чинному законодавстві України. Оцінка відповідності міжнародним вимогам забезпечується шляхом аналізу національних норм, щоб визначити, наскільки вони відповідають міжнародним правовим стандартам, таким як норми Європейського Союзу або Конвенції ООН. На основі порівняльного аналізу можуть бути розроблені конкретні рекомендації щодо удосконалення законодавства, які сприятимуть його гармонізації з міжнародними стандартами.

Міждисциплінарний підхід передбачає взаємодію юриспруденції з іншими науками, такими як економіка, соціологія, інформаційні технології тощо. Це дозволяє комплексно досліджувати правові явища, враховуючи економічні, соціальні та технологічні аспекти, що забезпечує більш повне розуміння правових проблем. Міждисциплінарний аналіз дозволяє, наприклад, досліджувати вплив економічних реформ на правову систему або аналізувати правові аспекти цифровізації суспільства. Як зазначає Мельничук О. С. саме міждисциплінарний підхід, в межах сучасної методології дозволяє використання знань з інших галузей, що сприяє розробці інтегрованих рішень, що дозволяє створювати більш ефективні та адаптовані до реальних умов правові механізми [257, с. 43].

Емпіричні методи дослідження включають використання статистичних даних, соціологічних опитувань та експертних оцінок. Цей метод дозволяє оцінити практичний вплив правових норм, збираючи та

аналізуючи статистичні дані, що допомагає виявити, як правові норми працюють на практиці. Вивчення думки громадськості та експертів через соціологічні опитування та експертні оцінки надає уявлення про ефективність законодавства та його сприйняття суспільством. На основі емпіричних даних можуть бути сформульовані конкретні рекомендації щодо удосконалення правових норм та інститутів.

Прогностичний метод спрямований на розробку прогнозів щодо розвитку правових інститутів та напрямлень на основі аналізу поточних тенденцій та міжнародного досвіду. Цей метод дозволяє аналізувати тенденції розвитку, визначаючи основні напрямки у правовій сфері та їх вплив на майбутнє законодавство. Розробка довгострокових стратегій допомагає створювати стратегічні плани розвитку правової системи, а раннє виявлення можливих викликів і проблем дозволяє розробити заходи для їхньої нейтралізації.

Інноваційний підхід дозволив обґрунтувати використання сучасних технологічних засобів, штучного інтелекту для моделювання правових процесів, які передбачають створення теоретичних моделей для аналізу ефективності нових правових інститутів та норм. Цей метод дозволяє симулювати правові процеси, створюючи моделі, що допомагають прогнозувати наслідки впровадження нових правових норм. Моделювання дозволяє оцінити різні сценарії розвитку, розглядаючи кілька варіантів подій і обираючи найоптимальніші рішення. Аналіз моделей сприяє оптимізації правових механізмів, вдосконалюючи правові інститути та норми, роблячи їх більш ефективними.

Отже, розвиток нових напрямлень юриспруденції в Україні вимагає комплексного підходу, який включає застосування різних методологічних підходів. Використання таких методів дослідження забезпечує всебічний аналіз і сприяє формуванню ефективної та адаптивної правової системи, здатної відповідати на сучасні виклики та потреби суспільства.

1.3. Глобалізація, як фактор змін в українській юриспруденції.

Глобалізація, у широкому розумінні, є комплексним процесом економічного, політичного, культурного та соціального характеру, який характеризується зростанням міжнародних зв'язків, інтеграцією економік та культур, а також зменшенням відстаней у просторі та часі завдяки збільшенню швидкості комунікаційних та інформаційних технологій. У зв'язку з трансформацією світової системи у відкрите, взаємопов'язане й взаємозалежне просторово-часове утворення, глобалізація стала важливим феноменом сучасного світу.

Вплив глобалізації на різні сфери суспільства є багатограним і має значний обсяг. У сфері економіки, глобалізація сприяє зростанню міжнародної торгівлі, інтеграції фінансових ринків та міжнародним інвестиціям. У політичній сфері, глобалізація може призвести до появи нових форм глобального управління та міжнародних організацій, які координують дії держав на міжнародній арені. У сфері культури, глобалізація призводить до поширення культурних продуктів та ідей через масові медіа та інтернет, а також до культурного обміну між націями та культурними групами.

Процес глобалізації супроводжується зростаючим впливом міжнародного права на внутрішню юридичну систему держав, що є активними учасниками міжнародних відносин. У контексті України, адаптація міжнародних норм та стандартів у внутрішньому законодавстві відіграє важливу роль у процесі гармонізації її правової системи зі стандартами та принципами, що прийнятими на міжнародному рівні.

Вже у 90-х роках було встановлено основу внутрішнього забезпечення процесу адаптації, а саме це: Укази Президента України «Про забезпечення виконання Угоди про партнерство та співробітництво між Україною та Європейськими Співтовариствами (Європейським Союзом) і

вдосконалення механізму співробітництва з Європейськими Співтовариствами (Європейським Союзом)» від 24 лютого 1998 р. № 148/98 [32]; «Про затвердження Стратегії інтеграції України до ЄС» від 11 червня 1998 р. № 615 [33]; «Про заходи щодо вдосконалення нормотворчої діяльності органів виконавчої влади» від 9 лютого 1999 р. № 145 [34].

Однією з ключових стратегічних ліній інтеграційного процесу, яка була визначена у Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу, є адаптація національного законодавства України до нормативно-правових актів Європейського Союзу. Цей процес націлено на наближення до сучасної європейської системи права з метою сприяння політичній, підприємницькій, соціальній та культурній активності громадян України і забезпечення економічного зростання країни в контексті участі в Європейському Союзі. Цей процес сприяє поступовому підвищенню рівня добробуту громадян та зближенню його із стандартами, що характерні для країн-членів Європейського Союзу. В подальшому, відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 16 серпня 1999 року № 1496, була затверджена Концепція адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу [35]. Положення цієї Концепції мали служити основою для формування щорічних планів діяльності центральних органів виконавчої влади з адаптації законодавства України до норм ЄС та забезпечувати їх врахування під час впровадження заходів, спрямованих на втілення Стратегії.

У рамках Концепції визначено три послідовні етапи процесу адаптації законодавства України. Перший етап передбачає надання пріоритету розвитку відповідно до критеріїв, викладених у Декларації, що була ухвалена Європейською Радою під час Копенгагенського саміту у червні 1993 року. Основна мета цього етапу полягає в створенні правової системи в Україні, яка сприятиме стабільності суспільства, забезпечить пріоритетність права, прав людини та забезпечить ефективне

функціонування ринкової економіки. Крім того, на цьому етапі передбачається активний розвиток законодавства України в ключових сферах, визначених або Концепцією, або Міжвідомчою координаційною радою, з метою поступового наближення до законодавства ЄС. Другий етап, який зараз триває, зосереджується на наступних завданнях: перегляді законодавства України у тих сферах, що згадуються в частині 2 статті 51 УПС, з метою його відповідності законодавству ЄС; забезпеченні юридичної бази для створення зони вільної торгівлі між Україною та ЄС і підготовці до отримання асоційованого членства України в ЄС. Третій етап адаптації законодавства буде залежати від підписання Угоди про асоційоване членство України в ЄС і передбачатиме підготовку розширеної програми гармонізації законодавства України з законодавством ЄС з метою забезпечення інтеграції України у спільний ринок ЄС [36, с. 27].

Якщо розглядати концепцію «адаптації», то можна прийти до висновку, що адаптація є процесом пристосування до умов, що змінюються. У міжнародному праві адаптація становить процес приведення національного законодавства у відповідність з нормами та стандартами міжнародного права. Цей процес охоплює удосконалення національного законодавства шляхом внесення змін та доповнень, прийняття нових нормативно-правових актів, а також укладання або приєднання до міжнародних договорів. Адаптація проводиться уповноваженими органами державної влади через правотворчість, планування, координацію та контроль.

Аналізуючи концепцію «адаптації», Н. М. Пархоменко зауважує, що адаптація є необхідною складовою процесів інтеграції та передумовою гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами. Цей послідовний процес включає кілька етапів, на кожному з яких досягається певний рівень відповідності національного законодавства міжнародно-правовим нормам. Отже, науковець визначає наступні етапи:

1. Визначення критеріїв гармонізації в різних сферах інтеграційної взаємодії відповідно до укладених договорів та визначення галузей законодавства, які потребують гармонізації. Це включає вирішення проблем правового регулювання у цих галузях.

2. Встановлення відповідності мети та завдань правового регулювання інтеграційної взаємодії, проведення юридичної експертизи та порівняльно-правового аналізу національних та інших нормативно-правових актів. Це передбачає визначення відповідності цих актів укладеним міжнародним договорам та розроблення пропозицій щодо їх гармонізації.

3. Визначення та затвердження переліку нормативно-правових актів, які потребують гармонізації, а також переліку міжнародних договорів для гармонізації. Також встановлюються оптимальні форми та засоби, рівні та межі гармонізації.

4. Розроблення та прийняття нових нормативно-правових актів або внесення змін у діюче законодавство. Це також включає вирішення колізій між національним та міжнародним правом шляхом застосування відповідних процедур визнання загальновизнаних принципів права та їх закріплення у національному законодавстві [37, с. 338–340].

Прилипчук О.В., висвітлюючи процес адаптації законодавства України до законодавства ЄС, вказав на важливість урахування структури європейського правового простору, яка складається з таких складових:

1. Договорів про заснування Європейського Співтовариства вугілля і сталі 1951 року, Європейського економічного Співтовариства 1957 року та Європейського Співтовариства з атомної енергії 1957 року;

2. Положень, директив та інших актів нормативного характеру, що приймаються компетентними органами Європейських Співтовариств;

3. Міжнародних угод, де Європейські Співтовариства є однією зі сторін;

4. Рішень Суду Європейських Співтовариств, що мають офіційне тлумачення відповідних правових норм [38].

Рішенням Кабінету Міністрів України від 16 червня 2005 року № 201-р було ухвалено «План заходів щодо виконання у 2005 році Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу» [39]. Кабінет Міністрів України регулярно схвалював плани дій для їх виконання. Ці плани включали не лише перелік законодавчих актів, які потрібно було розробити та прийняти, визначення термінів їх виконання та відповідальних осіб, але й перелік джерел ЄС, які регулюють правові відносини у різних сферах: в охороні праці, компаніях, податках, фінансових послугах, інформаційних технологіях, охороні здоров'я людей, тварин та рослин, довкіллі, технічних стандартах, енергетиці, транспорті, інтелектуальній власності, антимонопольному законодавстві та інших.

На сьогоднішній день можна спостерігати, що влада створила передумови для гармонізації законодавства України з правом Європейського Союзу та впровадила систему у механізм правотворення в країні, що сприятиме розробці та прийняттю всіх нормативно-правових актів відповідно до європейських стандартів. Однак Україна лишається віддаленою від цих стандартів у багатьох сферах.

Разом з загальною гармонізацією міжнародного законодавства з національним, українська судова система також переживає вплив глобальних юридичних тенденцій, які визначаються міжнародними стандартами та практикою, а також змінами у міжнародному праві.

Одним із ключових напрямлень реформування судової системи України є впровадження принципів спеціалізації та диференціації судових органів. Ця тенденція відповідає глобальній практиці створення спеціалізованих судів для ефективного вирішення певних категорій справ. Наприклад, суди з питань інтелектуальної власності. Створення

спеціалізованих судів українською владою є відповіддю на різноманітні потреби сучасного суспільства та забезпечує більш ефективне та якісне правосуддя. Такі суди мають спеціальну кваліфікацію та досвід у розгляді певних категорій справ, що дозволяє їм розглядати справи більш компетентно та ефективно.

Крім того, впровадження спеціалізованих судів сприяє збільшенню довіри громадськості до судової системи, оскільки вони забезпечують більш якісне та швидке вирішення правових питань у специфічних галузях. Проте важливо зазначити, що створення спеціалізованих судів вимагає забезпечення адекватного фінансування для їхнього функціонування. Також потрібно забезпечити високий стандарт професійної підготовки суддів для цих судів.

У цьому аспекті юридична освіта набуває особливого значення у підготовці фахівців, які здатні ефективно працювати в умовах постійних змін. Розвиток глобальної економіки та політичного середовища вимагає від майбутніх юристів не лише глибоких знань національного права, але й розуміння міжнародних норм, стандартів та процедур.

Однією з ключових ролей юридичної освіти є забезпечення студентів не лише теоретичними знаннями, але й практичними навичками, необхідними для успішної роботи в глобальному середовищі. Це включає в себе розуміння принципів міжнародного права, навички міжкультурного спілкування, аналіз міжнародних договорів та вирішення міжнародних правових конфліктів, не тільки для конкретної спеціальності, а й для всіх здобувачів.

Крім того, юридична освіта повинна активно сприяти розвитку у студентів критичного мислення та аналітичних здібностей, що є ключовими вміннями у роботі з складними міжнародними правовими питаннями. Сучасний юридичний фахівець повинен бути здатний адаптуватися. Важливо, щоб юридична освіта стимулювала розвиток етичних та

професійних цінностей серед майбутніх юристів. Якщо детальніше розглянути програму державних іспитів для здобувачів ступеня бакалавр, можна помітити, що наразі там присутні як раз ті необхідні навички майбутнього правника.

Глобальні юридичні тенденції впливають на принципи та процедури судочинства в Україні. Наприклад, за останні роки спостерігається стрімке впровадження цифрових технологій у судову систему, що спрямоване на полегшення доступу до правосуддя та підвищення ефективності судочинства. Ця тенденція відповідає глобальним процесам цифровізації у сфері правосуддя, що спостерігаються у багатьох країнах світу. Крім того, це впливає і на культуру правосуддя в Україні. Тобто, відбувається зміцнення вимог до незалежності та професійної етики суддів, а також розвиток механізмів забезпечення доступу до правосуддя для всіх верств суспільства.

РОЗДІЛ 2. ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ СУЧАСНИХ НАПРАВЛЕНЬ УКРАЇНСЬКОЇ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ

2.1. Цифровізація і кібербезпека: теоретико-практична адаптація до цифрової ери.

Поглиблений аналіз вітчизняної та зарубіжної наукової літератури стосовно категоріальних особливостей трактування поняття «цифровізація» розкриває, що на сьогоднішній день не існує єдиного та чіткого визначення даної категорії. Однак більшість дослідників та практиків пов'язують це поняття з теорією інформаційної економіки, основи якої закладені в роботах М. Пората [40] та інших авторів.

Окремі науковці рекомендують розглядати термін «цифровізація» як омонім, оскільки ця категорія досить різноманітна та має значну кількість тлумачень. Загальною метою цифровізаційних процесів в економіці є перебудова виробництва у більш гнучке та пристосоване до реалій сьогодення, що сприяє підвищенню конкурентоспроможності держави в «цифровому світі».

Цифровізація є засобом досягнення очікуваного результату, який відповідає потребам та вимогам суспільства, а також сприяє можливостям отримання стабільних прибутків для виробників та власників бізнесу.

У академічному викладі, поняття «цифровізація» застосовується для відображення процесів трансформації, які виходять за межі простого заміщення аналогового або фізичного ресурсу цифровим або інформаційним. Наприклад, стандартні друковані книги не лише перетворюються на електронні версії, але також розширюються за допомогою широкого спектру інтерактивних та мультимедійних можливостей для читача. У сфері бізнесу, виробничі та управлінські

процеси можуть перейти до форми онлайн-діалогів між співробітниками та керівниками, що раніше обмежувалися географічною відстанню, застарілими технологіями та проблемами комунікації.

На сучасному етапі розвитку, поняття «цифрова економіка» та «цифровізація» не мають єдиного та стандартного розуміння, але мають безліч варіантів трактування. Один з перших авторів, який вніс значний вклад у розуміння «цифрової економіки», є директор медіа-лабораторії Массачусетського технологічного інституту Ніколас Негропonte. У своїй книзі «Being Digital», опублікованій в середині 1990-х років, він описав процеси поступової цифровізації суспільства. Негропonte вважає, що в майбутньому все, що можливо, буде оцифровано, і його робота є важливим внеском у розвиток та використання поняття «цифровізація» [41, с. 123].

У сфері наукових досліджень еволюції цифрових трансформацій в Україні фіксується значний внесок ряду вітчизняних науковців. Слід підкреслити важливість проектів «Україна 2030 Е – країна з розвиненою цифровою економікою» [42] та «Цифрова адженда України – 2020» [43] у контексті розробки сценаріїв розвитку цифрової економіки та етапів цифрової революції в Україні.

Цифрові інновації спрямовані на підвищення рівня цифрової грамотності українських громадян, зростання темпів цифровізації підприємницької діяльності, сфери соціального обслуговування та державного управління на всіх рівнях. Важливість цих процесів для підвищення конкурентоспроможності України підтверджується прийняттям ряду нормативних актів, а саме: Законами України «Про Національну програму інформатизації» [44] та «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007–2015 роки» [45], Розпорядженням Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018–2020 роки»

[46], а також створенням Міністерства цифрової трансформації та платформи Дія.

У сучасних умовах господарювання цифрові інновації змінюють не лише продукти та технології їх створення, але також впливають на діяльність у таких сферах, як державне управління, громадська безпека, освіта, охорона здоров'я, банківська справа, право, туризм та екологія. Значними досягненнями в цифровізації є підвищення кваліфікації громадян завдяки навчанню на безкоштовних онлайн-курсах платформи Prometheus, впровадження електронних торгів за допомогою криптографічної технології blockchain, доступ до медичних послуг на відстані завдяки телемедицині, системи eHealth та інформаційного сайту для пацієнтів helsi.me.

Процес цифровізації в Україні є важливим аспектом сучасного розвитку, що включає в себе впровадження передових цифрових технологій у діяльність державних органів, підприємств та громадян. Цей неперервний процес проникає у всі сфери суспільного життя і займає важливе місце у соціально-економічному розвитку країни на протязі кількох останніх десятиліть. Основною метою цифровізації є покращення якості життя населення, стимулювання розвитку нових продуктів та послуг, а також активізація різних секторів економіки з метою підвищення конкурентоспроможності країни.

В ході розвитку цифрових технологій в Україні можна виявити кілька етапів [47].

Перший етап (з 1990 – по 2000 рр.) характеризувався формуванням інфраструктури для забезпечення широкого доступу до Інтернету та використання отриманої інформації переважно з метою ознайомлення, а не для комунікації або комерційних цілей. Упродовж цього періоду, у 1998 році, був ухвалений Закон України «Про Національну програму інформатизації» [48], який встановлював напрямки розв'язання питань,

пов'язаних із задоволенням інформаційних потреб у різних сферах діяльності країни, включаючи загальнодержавні, економічні, науково-технічні, екологічні та культурні аспекти. Програма мала на меті покращення інформаційної інфраструктури України, охоплюючи комплекс заходів для впровадження досягнень у галузі інформатизації в державне управління, оборону, національну безпеку, економіку, освіту, науку, охорону довкілля та культуру.

Наступний етап еволюції (з 2000 – по 2010 рр.) характеризується трансформацією користувачів Інтернету з пасивних споживачів інформації до активних учасників, що забезпечують створення та захист інформаційних ресурсів, а також впровадженням систем електронного документообігу. У цей період відзначається значний кадровий потенціал у галузі інформаційних технологій, інтенсивне оновлення комп'ютерного обладнання та високий рівень інформатизації у фінансовому секторі. Однак спостерігалася недостатня підтримка з боку держави у сфері розробки та впровадження інформаційних технологій, а також нестача розвинутої нормативно-правової бази щодо інформатизації суспільства та створення інфраструктури для надання інформаційних послуг державним органам управління, місцевому самоврядуванню та населенню.

У 2007 році був прийнятий закон «Про стратегічні напрямки розвитку інформаційного суспільства в Україні на період до 2015 року» [45], який став важливим кроком у вирішенні загальних завдань сфери інформаційних технологій. Цей закон визначив низку пріоритетних цілей, серед яких були вдосконалення системи державного управління та місцевого самоврядування за допомогою активного застосування інформаційно-комп'ютерних технологій, підвищення рівня інформаційної грамотності громадян та захист їхніх прав у сфері інформації, а також інтеграція національної та міжнародної інформаційної інфраструктури. Закон також передбачав розширення доступу до електронних послуг у таких сферах, як

освіта, наука, охорона здоров'я, екологія, культура та соціальне забезпечення. Здійснений аналіз статистичних даних свідчить про те, що виконання стратегічних завдань, визначених у цьому законі, сприяло розвитку людського капіталу, підвищенню конкурентоспроможності економіки та утвердженню демократичних цінностей у суспільстві.

Протягом третього етапу (з 2010 – по 2020 рр.) в Україні відбувалося впровадження електронного урядування та розширення доступу до публічних електронних послуг. Незважаючи на це, на етапі початку вказаного періоду, розвиток інформаційного суспільства в країні не відповідав належним вимогам та можливостям, і спостерігався затриманий розвиток інформаційної сфери. З метою подолання цих проблем у 2013 році Кабінет Міністрів України затвердив розпорядження «Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні» [49]. Цей документ має на меті поліпшення нормативно-правової бази для розвитку інформаційної сфери, впровадження інструментів електронної демократії та електронного урядування, а також сприяння стимулюванню електронної економіки, підвищенню рівня інформаційної грамотності серед громадян, поліпшенню якості адміністративних послуг та забезпеченню інформаційної безпеки.

У 2014 році було утворено Державне агентство з питань електронного урядування [50], яке є складовою частиною виконавчої влади. Основною метою цього агентства є реалізація стратегічної лінії урядової діяльності, спрямованої на просування інформаційного суспільства. Серед його функцій зокрема входить забезпечення оптимального використання електронних інформаційних ресурсів, розповсюдження електронних сервісів та послуг, а також проведення цифрової трансформації центральних і місцевих органів влади.

Пріоритетні завдання та стратегічні проекти щодо «цифрової трансформації» України до 2020 року були систематизовані та описані у

документі «Цифрова агенда України-2020», що був підготовлений у 2016 році залученням представників Міністерства економічного розвитку та торгівлі України, Державного агентства з електронного урядування, провідних світових компаній у сфері цифрових технологій, громадських організацій, асоціацій та консалтингових фірм. У цьому документі визначено ключові напрямки, методи впровадження та інструменти, спрямовані на підтримку та стимулювання розвитку цифрової трансформації в різних сферах, включаючи економіку, державне управління, освіту, кібербезпеку, а також суспільно-економічну діяльність, що охоплює медичну допомогу, наукові дослідження, соціальні послуги, електронну демократію, електронне управління, електронну торгівлю та електронні платежі.

У 2016 році в Україні розпочалася реформа охорони здоров'я, спрямована на впровадження інформаційно-телекомунікаційної системи для автоматизації медичного обліку та управління медичною інформацією, відома як eHealth. Ця ініціатива отримала визнання як одна з найбільш перспективних у світі. Результатами впровадження автоматизованої системи eHealth є електронні рецепти на медикаменти, формування та закриття листків непрацездатності без необхідності відвідування лікаря, консультації з більш ніж 19 тисячами медичних працівників та укладення 17,2 мільйонів декларацій із лікарями. Одночасно було розроблено інформаційний веб-сайт для пацієнтів за адресою helsi.me, за допомогою якого громадяни можуть вибирати свого сімейного лікаря, укласти з ним декларації про надання послуг, записуватися на вакцинацію чи прийом до лікаря у зручний для них час, а також отримувати онлайн доступ до своєї медичної картки та призначень лікаря [51].

Одним із важливих аспектів реформування медичної системи в Україні є просування телемедицини, яка забезпечує можливість отримання медичних послуг на відстані, особливо актуально у період пандемій та

епідемії інфекційних захворювань. Це сприяє забезпеченню постійного зв'язку між медичним персоналом та пацієнтами, особливо в регіонах, які віддалені від обласних медичних закладів. Утворені консультативно-телемедичні центри в різних областях України сприяють підвищенню кваліфікації медичних працівників через організацію онлайн конференцій та майстер-класів, а також оптимізують функціонування медичних закладів. Вони дають можливість в медичному середовищі динамічно контролювати стан пацієнтів, зменшуючи навантаження на медичний персонал та покращуючи якість надання медичних послуг. Для пацієнтів це означає оперативний доступ до консультацій висококваліфікованих лікарів та результатів обстежень, що проводяться віддалено [52]. Впровадження таких інновацій у медичну практику є ще одним ефективним інструментом для забезпечення профілактики, діагностики та лікування пацієнтів за допомогою сучасних цифрових технологій.

Український запуск системи аукціонів у 2017 році, яка використовує криптографічну технологію блокчейн, представляє собою інноваційний приклад впровадження цифрових технологій у країні. Ця ініціатива, що є першою свого роду в світі, використовує блокчейн для забезпечення максимальної прозорості та безпеки у системі електронних торгів арештованим майном. Використання блокчейну передбачає усунення посередників, доступність інформації про торги для будь-якої зацікавленої сторони, скорочення витрат на операції та запобігання корупції. За рік роботи онлайн-аукціону з використанням криптографічних технологій вдалося провести близько 14 тисяч торгів на загальну суму понад 3 мільярди гривень [53].

Технологія блокчейн також використовується у смарт-контрактах. Антошина І.В., Клепікова О.В та Ганаронич О.В. на основі аналізу зарубіжної літератури зазначили, що смарт-контракти – це угоди, які можуть бути виконані самостійно або з додаванням людського фактора.

Тобто, їх виконання гарантується автоматизацією або правовим статусом сторін угоди. Найпоширеніші смарт-контракти засновані на блокчейні Ethereum, який використовує мову програмування Solidity, яка працює на базі EVM (Ethereum Virtual Machine). На платформі Ethereum смарт-контракти працюють наступним чином: після входу в блокчейн їм присвоюється адреса. Для використання смарт-контракту сторони здійснюють транзакцію за цією адресою - так виконується код смарт-контракту. Виконання смарт-контракту здійснюється самостійно, децентралізовано, з гарантією виконання [54].

На основі стратегічного проекту цифрової трансформації, що був прийнятий у 2016 році, у січні 2018 року Кабінет Міністрів України схвалив «Концепцію розвитку цифрової економіки та суспільства України на період 2018–2020 років» [46]. Цей документ охоплював різноманітні ініціативи, що включали в себе розвиток цифрової інфраструктури, підвищення рівня цифрової грамотності населення, впровадження цифрових робочих місць, трансформацію у сферах громадської безпеки та охорони навколишнього середовища, а також адаптацію до європейських та глобальних наукових ініціатив.

У початковому періоді серпня 2019 року було створено Комітет Верховної Ради України з питань цифрової трансформації. Основним завданням цього комітету стала розробка законодавчої бази для здійснення цифрової трансформації країни, координація державних програм інформатизації та програм європейського цифрового співробітництва, підтримка інновацій у цифровому підприємстві, розвиток цифрових телекомунікацій, смарт-інфраструктури, кібербезпеки та протидії кіберзагрозам, а також розвиток сфери «відкритих даних» та підвищення цифрових компетентностей [55].

У вересні 2019 року Кабінет Міністрів України започаткував Міністерство цифрової трансформації, що стало результатом перетворення

Державного агентства з електронного урядування [56]. Основними завданнями цього міністерства стали формування та реалізація державної політики у сфері інформаційного суспільства, цифрової економіки, електронного урядування, надання електронних послуг, цифрових інновацій та розвитку інформаційно-технологічної галузі.

У рамках четвертого етапу цифрової трансформації, ініційованого у 2020 році, в Україні спостерігається активне використання передових технологій, таких як штучний інтелект, хмарні обчислення, безпілотні літальні апарати (дрони), колаборативні роботи (коботи), Інтернет речей (IoT) та інші інноваційні сервіси.

В Україні спостерігається брак належного правового регулювання штучного інтелекту, особливо щодо визначення його правового статусу та відповідальності за некоректну роботу. Перший значущий крок для усунення цих законодавчих прогалин було здійснено у 2020 році з впровадженням Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні, яка визначає штучний інтелект як «організовану сукупність інформаційних технологій, із застосуванням якої можливо виконувати складні комплексні завдання шляхом використання системи наукових методів досліджень і алгоритмів обробки інформації, отриманої або самостійно створеної під час роботи, а також створювати та використовувати власні бази знань, моделі прийняття рішень, алгоритми роботи з інформацією та визначати способи досягнення поставлених завдань» [57].

На думку О.В. Кохановської, сприйняття концепції штучного інтелекту як суб'єкта права юридичною спільнотою та суспільством може мати непередбачувані наслідки, тому необхідно належно регулювати відносини у цій сфері. Постійні пошуки рішень, а також дискусії серед юристів-теоретиків і практиків мають здійснюватися з урахуванням швидкого технічного та інформаційного прогресу [58, с.97]. Цю позицію підтримує І.В. Діордіца, який зазначає, що на основі дослідження

адміністративно-правового регулювання кібербезпеки в Україні можна зробити висновок, що штучний інтелект вже тепер можна розглядати як рівноправного учасника правовідносин. Відповідно, необхідно визначити правила його взаємодії з біологічними суб'єктами права [59, с.141-142].

Національне агентство з питань запобігання корупції нещодавно залучило штучний інтелект для перевірки декларацій державних службовців. Також, в Україні успішно функціонує Єдина судова інформаційно-телекомунікаційна система (ЄСІТС). Активно впроваджується концепція цифрової держави через онлайн-портал державних послуг «Дія» – проєкт, спрямований на забезпечення доступу до 100% публічних послуг через смартфон. Згідно зі статистикою за січень 2024 року, понад 20 мільйонів українців з різних країн світу користуються «Дією» [60].

Штучний інтелект активно використовується Україною у військових діях проти російської федерації. Міністерство оборони, за підтримки західних країн та США, розвиває технологічні переваги для досягнення перемоги над агресором. Згідно з висловлюванням Міністра оборони Рустема Умерова, "війну виграють технології" [61]. На сьогоднішній день Збройні сили України застосовують дрони, оснащені штучним інтелектом, здатні самостійно розпізнавати ворожу техніку, передавати дані про її координати в командний пункт та наводити на ціль засоби для атаки.

Крім того, з березня 2022 року Україна використовує технології розпізнавання обличь американської компанії Clearview AI для ідентифікації російських солдатів. Ця технологія дозволяє отримати інформацію про ім'я особи, місце проживання та посилання на профілі в соціальних мережах, і вона має базу даних понад 20 мільярдів фотографій, яку використовують правоохоронні органи США [62].

Громадяни України активно користуються електронними послугами, які надаються на Урядовому порталі. Серед найбільш популярних послуг

можна виділити отримання довідок про започаткування або припинення підприємницької діяльності, реєстрацію будівельних робіт, призначення та перерахунок пенсій, оформлення допомоги при народженні дитини та отримання житлової субсидії.

У серпні 2022 року була укладена угода між мобільним оператором Київстар та провідним постачальником електронних медичних послуг в Україні - Helsi. Інвестиції Київстару спрямовані на полегшення доступу громадян до медичних послуг, створення нових робочих місць у медичній галузі та задоволення потреб пацієнтів і лікарів у наданні електронних сервісів [63].

У вересні 2022 року Україна стала учасником Програми «Цифрова Європа» з метою досягнення суттєвих проривів у цифровій трансформації [64]. Згідно з умовами цієї програми на період до 2027 року Україні призначено 6 мільярдів євро для реалізації проєктів у чотирьох ключових напрямках: високопродуктивний комп'ютинг, розробка штучного інтелекту, аналіз великих обсягів даних та послуги хмарного зберігання, впровадження цифрових технологій у сфері бізнесу та суспільства, а також підвищення рівня цифрової грамотності. Важливо зазначити, що країни, що беруть участь у цій програмі, зобов'язані здійснювати фінансові внески. Проте відповідно до рішення комісії Європейського Союзу, Україні були надані певні пільги: країна звільнена від обов'язку сплачувати внески до завершення конфлікту, а також отримала 95% знижку на фінансові внески до 2027 року.

Деякі академічні дослідники висловлюють думку про те, що за останні роки термін «кібербезпека» став дедалі більш поширеним у фахових дискусіях. Проте, водночас виникає плутанина серед керівників служб безпеки та інших експертів з інформаційної безпеки щодо відповідного застосування цього терміну [65].

З метою проаналізувати різноманітні визначення терміну «кібербезпека», які містяться у різних національних стратегічних документах, розглянемо, наприклад, стратегію з кібербезпеки Франції. У цьому документі надається таке означення: кібербезпека - це стан інформаційної системи, в якому вона здатна ефективно протистояти подіям, що виникають у кіберпросторі та можуть ставити під загрозу доступність, цілісність або конфіденційність даних, що зберігаються, обробляються або передаються через цю систему, а також пов'язаним з ними сервісам, які ці системи надають або до яких можуть мати доступ [66].

В сфері забезпечення інформаційної безпеки в Україні існує широкий спектр нормативно-правових актів, які формують значну базу правових норм. Серед них можна виокремити Конвенцію Ради Європи про кіберзлочинність [67]; Закони України «Про інформацію» [68], «Про національну безпеку України» [69], «Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України» [70], «Про електронні комунікації» [71], «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» [72], «Про доступ до публічної інформації» [73], «Про оборону України» [74], «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» [75]; Укази Президента України, зокрема про: «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 січня 2023 року "Щодо стану виконання рішень Ради національної безпеки і оборони України з питань енергетичної безпеки та невідкладних заходів із забезпечення роботи національної економіки під час осінньо-зимового періоду 2022/23 року в умовах особливого періоду» [76], «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року "Про Стратегію воєнної безпеки України"» [77]; окремі положення Кримінального Кодексу України [78], окремі Постанови Кабінету Міністрів та Рішення.

Конвенція, ухвалена Радою Європи стосовно кіберзлочинності, має за мету регулювання міжнародного співробітництва та встановлення спільної

кримінальної політики з метою захисту суспільства від кіберзлочинності. Ці цілі досягаються через прийняття відповідного законодавства та організацію міжнародної співпраці між державами-учасницями конвенції. Кожна з цих країн зобов'язана вживати такі законодавчі та інші заходи, які можуть бути необхідними для встановлення кримінальної відповідальності відповідно до її внутрішнього законодавства за вчинення злочинів, визначених у самій конвенції. До таких правопорушень входять незаконний доступ до комп'ютерних систем, нелегальне перехоплення даних, втручання у дані та систему, а також зловживання пристроями.

Порушення, пов'язані із використанням комп'ютерів, визначені у Конвенції, охоплюють практики, такі як підробка та шахрайство. Підробка полягає у свідомому введенні, зміні, знищенні або приховуванні комп'ютерних даних без належних повноважень, спрямованих на створення недійсних даних з метою незаконного здобуття вигод. Шахрайство, у свою чергу, визначається як нелегальне втручання у функціонування комп'ютерної системи з метою здійснення обманних дій для отримання фінансової вигоди для себе чи інших осіб.

Крім того, Конвенція стверджує існування інших порушень, таких як дитяча порнографія та порушення авторських і суміжних прав. Положення Конвенції також встановлюють додаткову відповідальність і санкції за спроби, допомогу і співучасть у кіберзлочинній діяльності, а також передбачають корпоративну відповідальність за злочини в цій області.

Закон України «Про інформацію» встановлює правові норми, що обмежують право на інформацію у випадках, коли це необхідно у інтересах національної безпеки, забезпечення територіальної цілісності та громадського порядку. Ці обмеження спрямовані на запобігання можливим заворушенням чи злочинам, збереження здоров'я громадян, захисту репутації та прав інших осіб, а також на збереження конфіденційності отриманої інформації та забезпечення авторитету та безперешкодного

функціонування правосуддя. Згідно зі статтею 28 цього закону, інформація не повинна використовуватися для просування ідеї зміни конституційного ладу, порушення територіальної цілісності України, провокування воєнних конфліктів, пропаганди насильства, розпалювання міжетнічних, расових або релігійних конфліктів, здійснення терористичних актів або порушення прав та свобод людини.

У відповідності до положень Закону України «Про національну безпеку України», комп'ютерна злочинність та комп'ютерний тероризм розглядаються як одні з основних загроз національним інтересам та безпеці України. Зазначений закон акцентує на важливості забезпечення протидії цим явищам у контексті забезпечення національної безпеки. Крім того, Закон України «Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації» покладає на відповідну службу значну відповідальність щодо координації та забезпечення ефективного функціонування команди реагування на комп'ютерні надзвичайні ситуації в Україні. За допомогою збору та аналізу інформації про порушення у сфері інформаційно-телекомунікаційних систем, ця служба сприяє інформуванню правоохоронних органів для вжиття необхідних запобіжних заходів і припинення кіберзлочинів.

Законодавство України, в тому числі і Закон «Про електронні комунікації», встановлює комплекс правил та обов'язків для суб'єктів телекомунікаційного сектору з метою забезпечення безпеки та регулювання правопорядку в цій сфері. Важливим елементом цього законодавства є право операторів та провайдерів на відключення кінцевого обладнання абонентів за рішенням суду у випадках, коли воно використовується для незаконних або загрозливих дій, що становлять загрозу національній безпеці. Крім того, оператори та провайдери телекомунікацій зобов'язані надавати доступ до ресурсів своїх мереж різним державним органам та

службам з метою забезпечення безпеки та вирішення надзвичайних ситуацій.

У згаданій статті 41 закону закріплено відповідальність персоналу операторів і провайдерів за порушення норм законодавства, спрямованих на збереження конфіденційності комунікаційних засобів, а також за порушення правил щодо обмеження доступу до інформації з метою забезпечення національної безпеки і правопорядку. Цим законодавством також гарантується право споживачів на безпечне користування телекомунікаційними послугами, проте вони мають обов'язок утримуватися від використання свого обладнання для будь-яких дій, які можуть загрожувати національній безпеці та порушувати правопорядок.

Закон України «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» встановлює визначення поняття «несанкціонованих дій стосовно інформації в системі» та розкриває їх як будь-які активності, що порушують законний порядок доступу до інформації, встановлений чинним законодавством. Відповідальність за забезпечення безпеки таких систем покладається на власника, який має обов'язок повідомляти про будь-які спроби або факти несанкціонованих дій в системі, спрямованих на державні інформаційні ресурси або інформацію з обмеженим доступом, відповідно до визначеного спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань організації спеціального зв'язку та захисту інформації або його регіонального підрозділу.

Закон України «Про доступ до публічної інформації» разом з Законом України «Про інформацію» встановлюють правила щодо обмеження доступу до інформації, проте вони стосуються публічної інформації. Ці обмеження застосовуються виключно у випадках, коли це обґрунтовано національною безпекою, територіальною цілісністю або громадським порядком з метою запобігання заворушенням або злочинам, для захисту

здоров'я громадян, захисту репутації чи прав інших осіб, а також для уникнення розголошення конфіденційної інформації або забезпечення авторитету і незалежності судової системи.

Закон України «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах» визначає стратегічний набір заходів, спрямованих на забезпечення кібернетичної безпеки держави, включаючи заходи підготовки до оборони у мирний час. Один із ключових аспектів цього закону — захист інформаційного простору України та її інтеграція у світовий інформаційний простір, а також розвиток інфраструктури в галузі інформаційних технологій. Генеральний штаб Збройних Сил України, відповідно до цього закону, не лише бере участь у координації використання та контролю повітряного і водного просторів, а й забезпечує захист інформаційного простору країни. Міністерства та інші органи виконавчої влади, взаємодіючи з Міністерством оборони України, у межах своїх повноважень також зобов'язані координувати з Генеральним штабом Збройних Сил України питання використання інформаційного простору країни.

Закон України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» визначає одну з основних стратегічних принципів внутрішньої політики стосовно національної безпеки і оборони: гарантування життєво важливих інтересів особи, громадянина, суспільства і держави. Це включає в себе своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізацію реальних та потенційних загроз національним інтересам у зовнішньополітичній, оборонній, соціально-економічній, енергетичній, продовольчій, екологічній та інформаційній сферах.

Правове регулювання у сфері кібербезпеки додатково здійснюється через Укази Президента України. Необхідність створення нової системи забезпечення національної безпеки виникла через постійну російську загрозу та інші значущі зміни в зовнішньому та внутрішньому безпечному

середовищі України. Це зумовило видання Указу Президента «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року «Про Стратегію національної безпеки України» від 26.05.2015 № 287/2015 [79], а також скасування Указу Президента «Про Стратегію національної безпеки України» від 12.02.2007 № 105/2007 [80]. Основні пріоритети цієї нової Стратегії охарактеризовані до 2020 року. Згідно з даними Стратегії, головними пріоритетами щодо забезпечення кібербезпеки і безпеки інформаційних ресурсів є: розвиток інформаційної інфраструктури країни; створення системи забезпечення кібербезпеки; розвиток мережі реагування на комп'ютерні надзвичайні події; моніторинг кіберпростору для своєчасного виявлення, запобігання кіберзагрозам та їх нейтралізації; розвиток можливостей правоохоронних органів у розслідуванні кіберзлочинів; забезпечення захищеності об'єктів критичної інфраструктури, державних інформаційних ресурсів від кібератак; відмова від програмного забезпечення, зокрема антивірусного, розробленого у Російській Федерації; реформування системи охорони державної таємниці та іншої інформації з обмеженим доступом; захист державних інформаційних ресурсів, систем електронного врядування, технічного та криптографічного захисту інформації з урахуванням практики держав - членів НАТО та ЄС; створення системи підготовки кадрів у сфері кібербезпеки для потреб органів сектору безпеки і оборони; розвиток міжнародного співробітництва у сфері забезпечення кібербезпеки та підвищення співпраці України та НАТО, включаючи роботу в межах Трастового фонду НАТО з метою посилення кібербезпеки в Україні.

Розглядаючи нормативно-правові акти в галузі кібербезпеки в Україні, виокремлюється низка критичних проблем. В законодавстві не визначені об'єкти кіберзахисту, що ускладнює розуміння та застосування норм. Також спостерігається відсутність чіткості у визначенні суб'єктів, відповідальних за забезпечення кібербезпеки, що викликано

фрагментарністю та розпливчатістю законодавства. Не встановлені принципи, на яких базується правове регулювання в даній сфері. Тому важливо поетапно розширювати класифікацію порушень у цій галузі.

Можна припустити, що категорія адміністративного режиму є реалізацією групи правових норм для конкретного об'єкта. Під «об'єктом» розуміється сукупність суспільних відносин, що підпадають під дію норм адміністративного права. При формулюванні цієї гіпотези та її перевірці важливо дотримуватися певних методів та правил дослідження, що визначають методику дослідження.

Для вирішення вищезазначених проблем критично необхідно прийняття спеціального закону, що регулюватиме відносини в кіберпросторі.

2.2. Теоретичний та практичний вимір подальшого розвитку екологічного права.

Екологічне право - це галузь права, що вивчає та регулює взаємовідносини між суспільством та природним середовищем, спрямована на забезпечення збалансованого використання природних ресурсів, збереження біорізноманіття та запобігання забрудненню. Екологічне право включає в себе комплекс нормативних актів, як міжнародного, так і національного рівнів, що регулюють діяльність осіб, підприємств та державних структур у сфері охорони довкілля.

Одним із ключових досягнень глобального екологічного руху є визнання відповідальності теперішніх поколінь перед майбутніми та усвідомлення ролі кожного покоління в системі розвитку. Взаємодія суспільства та природи становить загальну передумову людського існування. Природа, у взаємодії з людьми, виступає як джерело, умова і чинник виробничої діяльності, тим самим створюючи соціальну спільноту. Сучасне виробництво, як процес освоєння природи, представляє собою єдність соціальних явищ і систему ієрархічної субординації руху матерії.

Людина відіграє центральну роль у цій взаємодії за допомогою своєї творчої діяльності.

Проте на сьогодні важко говорити про охорону природи та раціональне використання ресурсів через те, що сучасну людину вже не оточує недоторкана природа. Тепер люди взаємодіють з довкіллям, яке включає не лише природні об'єкти, але й рукотворні структури, такі як водосховища, ставки, штучні озера, лісопарки та інше. У цю систему також входять антропогенні та техногенні об'єкти - будівлі, мости, атомні електростанції та міські території, які разом з природними об'єктами складають довкілля, що оточує людину [81, с. 161].

Довкілля, відоме також як навколишнє природне середовище, є областю, яка є необхідною для життя людства та доступною йому, і водночас є предметом впливу суспільства, що проживає в цьому просторі [82]. Суспільство, у свою чергу, в основному через своє походження, своє існування та своє майбутнє, тісно пов'язане з природним середовищем.

Навколишнє природне середовище є динамічною відкритою системою. Інтеграція нових природних умов у сферу матеріального виробництва означає, що складові частини довкілля стають складовими соціального життя, будь то як засоби виробництва або об'єкти споживання, які використовуються у суспільних або особистих цілях. Таким чином, проблема охорони довкілля включає в себе заходи щодо охорони природи, раціонального використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки для здоров'я та життя людини.

Оскільки суспільство є соціальною системою, його закони існування, відображаючи соціальний характер, охоплюють усі попередні форми руху матерії. Розв'язання протиріч у взаємодії суспільства та природи, а також уникнення екологічної кризи можливе лише за умови врахування глобалізаційних процесів та використання переваг глобалізації. Крім того, необхідно враховувати принцип єдності життєвого простору сучасної

людини, який був висвітлений у вченні В.І. Вернадського щодо концепції ноосфери [83].

Врахування сучасних взаємодій суспільства з природою настільки значуще, що вимагає розглядати політику у сфері охорони довкілля з різних перспектив. Необхідно не лише аналізувати її через призму класичного Арістотелівського уявлення як вчення про державу і владу, але й дивитися на неї як на практичне управління життям суспільства. Також слід розглядати її як систему програмних установок, принципів і норм регулювання суспільних відносин.

Екологічна політика є комплексом засобів впливу держави та інших політичних інститутів на взаємодію між суспільством і природою. Її мета полягає в вирішенні виникаючих протиріч, а також забезпеченні сприятливого для життя людини і суспільства навколишнього природного середовища і екологічної безпеки для сучасних і майбутніх поколінь. Таким чином, екологічна політика виступає центральною сферою реалізації екологічної функції держави [84].

Право на сприятливе навколишнє природне середовище, відоме як право на сприятливі умови існування у природному оточенні, є одним із фундаментальних та всеосяжних прав людини. Взаємодія суспільства та природи породжує різноманітність екологічних відносин між їх учасниками та самим навколишнім середовищем. Ця активна взаємодія впливає з деградації свідомості та сприйняття людини, а також прийняття моделі суспільного устрою, що базується на постійному зростанні споживчих потреб. Така модель передбачає формування суспільства споживання, яке активно втручається в природу, розглядаючи її як основне джерело матеріальних ресурсів для свого існування. Проте цей спосіб взаємодії має свої негативні наслідки.

Ураховуючи наявність екологічного права та соціальну необхідність збереження природи, виникає потреба у розробці функції держави,

спрямованої на охорону природи. Ця функція формує комплексне галузеве право - екологічне право, яке в Україні визнається самостійною галуззю права, відображаючи загальний інтерес та узаконену суспільну потребу у збереженні, раціональному використанні та відновленні природних ресурсів, а також в охороні ландшафтів, екосистем та загального природного середовища як передумови подальшого розвитку людської цивілізації.

Постановка питання про такий новий комплексний об'єкт екологічного права, як сприятливе для життя середовище, потребує розгляду питання щодо предмету та методології цієї галузі права. Під предметом екологічного права розуміються унікальні відносини в галузі взаємодії суспільства з природою або навколишнім природним середовищем [85, с. 16].

Подолання проблем з ідентифікацією екологічного права в рамках юридичної системи потребує врахування не лише його предмету і методології, але й встановлення принципів, що лежать в його основі. Основними принципами екологічного права, традиційно визнаними в науковому оточенні, є системність та комплексність регулювання екологічних відносин [85]. Також варто відзначити пріоритетність прав громадян на безпечне для життя та здоров'я довкілля, принцип сталого розвитку як основи гармонійного вирішення соціальних, економічних та екологічних викликів. Деякі з цих принципів, такі як запобігання екологічній шкоді та раціональне використання природних ресурсів, закріплені в законодавстві України. При цьому, принципи особливої охорони природних територій та об'єктів з підвищеною екологічною цінністю, а також платності спеціального природокористування, відображають необхідність збереження природних ресурсів і забезпечення сталого розвитку. Подібно до цього, принципи поєднання прав і обов'язків, міжнародного екологічного співробітництва та доступу до екологічної

інформації визначають стратегічний напрямок розвитку екологічного законодавства для забезпечення екологічної стабільності.

Екологічна криза, що має місце в країні, є результатом тривалого переважання принципу максимізації користі, який передбачає досягнення максимального економічного результату за мінімальних витрат. Цей підхід, який включав ігнорування вимог екологічної безпеки на користь економічного зростання, привів до зближення екологічної ситуації з критичною межею, викликаючи необоротні кризові та катастрофічні зміни в природному середовищі.

Тому з'явилася необхідність у розробці альтернативного підходу, який би сприяв досягненню максимально можливої економічної користі при збереженні рівноваги між екологічною та економічною системами та дотриманні вимог парадигми екологічної безпеки. Одним із головних напрямлень державної політики у сфері охорони довкілля та забезпечення екологічної безпеки є їх правове регулювання. Таким чином, важлива роль у системі заходів з охорони природи належить правовому регулюванню екологічних відносин, яке включає в себе сукупність правових інструментів, за допомогою яких держава регулює суспільні відносини і забезпечує виконання екологічної безпеки [86].

На сучасному етапі розвитку суспільства, високий ступінь регулювання суспільних відносин вважається важливою характеристикою правової держави, особливо актуальною в контексті сучасного України, де спостерігається інтенсивний процес формування правової системи. Зокрема, екологічне право виступає юридичною основою для регулювання відносин, пов'язаних з впливом на природне середовище, що є невід'ємною складовою управління екологічними питаннями. Правове регулювання екологічних відносин передбачає також встановлення сутності цих відносин у правовому контексті, що є важливою передумовою для

ефективного забезпечення екологічної безпеки та здійснення сталого розвитку.

Об'єктом правового регулювання є чотири основні категорії екологічних відносин. По-перше, це відносини, пов'язані з гарантуванням прав громадян на безпечне навколишнє середовище, що закріплені в чинному Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» [87] та Конституції України [88]. По-друге, це відносини, спрямовані на збереження природного середовища як складного природно-антропогенного явища. По-третє, це відносини, пов'язані з використанням природних ресурсів. Нарешті, це відносини у сфері формування, збереження та раціонального, не вичерпного використання екомереж.

Правове регулювання екологічної безпеки є невід'ємною складовою системи законодавства, що охоплює сферу природоохоронної діяльності. У цей же час, інші ставлять тезу про те, що відносини, що стосуються забезпечення екологічної безпеки, представляють собою окремий важливий аспект екологічного права, який націлюється на регулювання специфічних взаємин у сфері запобігання та зменшення негативного впливу на навколишнє середовище [89, с. 10–112.].

В науковому дискурсі висловлюється погляд на те, що відносини, що стосуються забезпечення екологічної безпеки, мають визначальне значення у системі екологічних відносин і є ключовими для формування основ екологічного права. Це твердження є найбільш оптимальним у зв'язку з розумінням сутності екологічних відносин, оскільки вони охоплюють відносини з охорони навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів та раціонального та сталого використання екосистем. Ці відносини мають вирішальне значення для забезпечення екологічної безпеки. Обґрунтовано те, що розгляд екологічного права як системи норм, спрямованих на забезпечення екологічної безпеки, є повністю доцільним. Таке правове регулювання є

основою екологічного права, оскільки воно охоплює як аспекти охорони навколишнього природного середовища, так і аспекти використання природних ресурсів, які невід'ємно пов'язані з питаннями екологічної безпеки. Також можна зазначити, що відносини у сфері охорони навколишнього природного середовища мають більший спектр цілей та інші спрямованістьність, у порівнянні з відносинами, що спрямовані на забезпечення екологічної безпеки. Проте загальною метою обох є створення придатного для життя та здоров'я людей середовища.

Упродовж останніх років уряд вкладає значні зусилля у забезпечення екологічної безпеки, що призвело до формування самостійного напрямку у сфері екологічної діяльності. Цей напрям є не тільки складовою екологічної політики, але й ключовою складовою системи національної безпеки, що потребує ретельної правової бази.

Основою правового регулювання екологічної безпеки є система норм і принципів, які встановлюють певні правила поведінки громадян та комерційних суб'єктів у відношенні до навколишнього середовища. Ці норми мають законодавчий характер і є обов'язковими до виконання. Крім того, система правового регулювання передбачає заходи примусу та відповідальності за порушення встановлених норм.

Правове регулювання екологічної безпеки визначає поведінку громадян у відношенні до природи, закріплює їх права і обов'язки як користувачів природних ресурсів, а також встановлює порядок їх використання.

Система екологічного законодавства складається з трьох основних складових: загального законодавства, спеціального законодавства та нормативно-правових актів на підзаконному рівні. У сфері природокористування, так само як і в інших галузях, ключовими нормативними документами є положення Конституції. Зокрема, у статті 16 Конституції України чітко визначено обов'язок держави забезпечувати

екологічну безпеку та зберігати екологічну рівновагу на всій території країни

Екологічне право ґрунтується на нормативно-правових актах, що включають еколого-правові норми, які регулюються певними вимогами. Ці акти мають бути прийняті уповноваженими органами відповідно до законодавства, зазвичай через ухвалення законів Верховною Радою України. Наприклад, стаття 92 Конституції України визначає обов'язок законодавчого регулювання питань, що стосуються охорони довкілля.

Згідно з принципом верховенства права, Конституція виступає як основний юридичний документ і має найвищу юридичну силу. Отже, всі закони та нормативно-правові акти, включаючи екологічне законодавство, повинні бути узгоджені з Конституцією. У самій Конституції, статті 13, 14, 16, 41, 50, 66, 85, 92, 116, 119, 137, 138, визначені найважливіші аспекти екологічних відносин.

Наприклад, у статті 13 чітко зазначено, що земля, її надра, атмосферне повітря, водні ресурси та інші природні багатства, розташовані на території України, є власністю українського народу. Згідно зі статтею 16 Конституції, державі доручено забезпечення екологічної безпеки та підтримання екологічної рівноваги, включаючи подолання наслідків Чорнобильської катастрофи та збереження генофонду українського народу.

Нормативно-правові акти, що містять еколого-правові норми, складаються з Водного кодексу України [90], Земельного кодексу України [91], Кодексу України про надра [92], Лісового кодексу України [93], а також таких законів, як «Про охорону навколишнього природного середовища» [87], «Про природно-заповідний фонд» [94], та «Про охорону атмосферного повітря» [95]. Значну роль у формуванні екологічного права також відіграють норми кримінального, адміністративного та цивільного кодексів, а також інші відповідні нормативні акти, що регулюють природоохоронну діяльність.

Природоресурсні кодекси переважно мають подібну структуру, що включає розділи, що регламентують загальні положення, права та обов'язки природокористувачів, повноваження державних органів управління та контролю, вирішення спорів, юридичну відповідальність, міжнародні відносини та інше. Однак кожен з цих кодексів має свої відмінності, обумовлені різноманітністю предмета та об'єкта правового регулювання. Ці відмінності в основному пов'язані з правилами використання землі, води, лісів та надр, а також з механізмом їх виконання.

Ухвалення відповідних кодексів є важливим кроком у систематизації законодавства для поліпшення правового регулювання певних суспільних відносин. Проте українське законодавство не завжди консистентне у цьому плані. Наприклад, для галузі гірничого законодавства роль системоутворювальних актів виконує не відповідний кодекс, а для галузі фауністичного законодавства - Закон України «Про тваринний світ» [96]. Також, розглянемо два схожі об'єкти правового регулювання та охорони - ліси та рослинний світ. Для першого діє Лісовий кодекс України, а для другого - Закон України «Про рослинний світ» [97].

Заходи, спрямовані на забезпечення екологічної безпеки, а також відповідне правове регулювання цієї сфери, визначені як один із пріоритетних напрямів державної політики, оскільки Україна прагне рухатися в напрямку сталого розвитку. Правове забезпечення екологічної безпеки виступає ключовим елементом у цьому процесі, що передбачено Указом Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015 «Про Стратегію сталого розвитку «Україна-2020» [98], де зазначено необхідність впровадження програми збереження довкілля, а також нормативно-правового та організаційного забезпечення цього процесу.

У наступний період виникає значуща необхідність структурувати нормативно-правові акти з метою виділення та систематизації ключових положень, спрямованих на формування системи правового регулювання в

галузі екологічної безпеки. Цей процес сприятиме чіткому формулюванню правового механізму моделі сталого розвитку держави. Однією з можливостей реалізації цієї мети є створення Кодексу законів, спрямованих на забезпечення екологічної безпеки. Основними принципами цього кодексу повинні бути раціоналізація та балансування природокористування, раціональне використання природних ресурсів, а також збереження та захист природного середовища з метою реалізації концепції сталого розвитку. Головне завдання такого кодексу - запобігти порушенням правових норм та мінімізувати можливий негативний вплив на природне середовище.

Крім того, до важливих джерел екологічного права відносяться міжнародні договори. Відповідно до законодавства України, міжнародний договір - це письмова угода з іноземною державою або іншим суб'єктом міжнародного права, яка регулюється міжнародними нормами, незалежно від форми його оформлення та найменування (договір, угода, конвенція, пакт, протокол і т.п.).

Відповідно до статті 9 Конституції України, міжнародні договори, які отримали ратифікацію Верховною Радою України, входять до складу національного законодавства. У разі відмінностей між нормами міжнародного договору та національного законодавства застосовуються норми міжнародного права, оскільки в Україні норми міжнародного права мають перевагу перед національним законодавством. У природоохоронному законодавстві України значна частина відводиться міжнародно-правовим угодам, а їх кількість постійно зростає. Однак є дієвими лише ті норми міжнародних договорів, які отримали ратифікацію Верховною Радою. Це пояснюється визнанням Україною загальновизнаних принципів та норм міжнародного права згідно з статтею 18 Конституції України. Отже, відповідні принципи та норми міжнародного права в галузі

охорони навколишнього середовища є важливими джерелами екологічного права України.

Важливо відзначити, що Україна була учасником у підписанні та ратифікації ряду вагомих міжнародних угод, які регулюють аспекти екології та мають світове значення для суспільства та природи. Ці договори націлені на захист біорізноманіття, сприяння сталому розвитку, охорону водно-болотних угідь, боротьбу зі зміною клімату, збереження китоподібних тварин та регулювання морського права. Серед найважливіших з них варто зазначити Конвенцію про охорону біорізноманіття 1992 р. [99], Рамкову конвенцію про охорону та сталий розвиток Карпат 2003 р. [100], Конвенцію про водно-болотні угіддя 1971 р. [101], Рамкову конвенцію Організації Об'єднаних Націй зі зміни клімату 1992 р. [102], Угоду про збереження китоподібних тварин у Чорному морі, Середземному морі та Атлантичному океані 1996 р. [103] та Конвенцію ООН з морського права 1992 р. [104].

Міжнародні угоди, що регулюють аспекти екології, представляють велике значення для глобального співтовариства через неможливість окремих країн ефективно контролювати екологічні проблеми законодавчим шляхом. Попри це, існують також регіональні аспекти екологічних проблем, які регулюються через укладання міжнародних угод між державами відповідних регіонів. Наприклад, 21 квітня 1992 року підписана Конвенція про захист Чорного моря від забруднення [105] на конференції причорноморських країн у Бухаресті стала важливим джерелом екологічного права України після того, як її ратифікувала Верховна Рада України 4 лютого 1994 року. Останнім часом помітно збільшується значення міжнародно-правових актів як джерел національного екологічного законодавства у різних країнах світу, включаючи Україну. Це пояснюється переважно наявністю екологічних проблем, які можуть призвести до транскордонних екологічних катастроф.

Виклики та перспективи, пов'язані з екологічним правом, становлять складну та багатогранну проблему, що вимагає системного аналізу та комплексного підходу для їх вирішення. На сучасному етапі розвитку суспільства спостерігається зростаюча свідомість щодо необхідності збереження природних ресурсів та охорони довкілля. Однак, не зважаючи на це, існують значні виклики, які потребують негайного врегулювання.

Трансграничні проблеми у сфері охорони довкілля становлять серйозну загрозу для стабільності та безпеки не лише окремих країн, а й усього світового співтовариства. Ці проблеми включають в себе перетин меж територій усіх видів забруднень, міграцію забруднених вод, повітряних забруднень та інших екологічних факторів, які можуть мати далекосяжні наслідки для здоров'я людей та екосистем.

Яскравим прикладом такої проблеми є рішення ЄСПЛ від 10 лютого 2011 року в справі «Дубецька та інші проти України» [106].

11 громадян України, що проживають в присілку Вільшани, Львівської області, звернулися до ЄСПЛ зі скаргою на серйозне забруднення оточуючого середовища, що мало місце біля їхніх будинків, споруджених у період з 1930 по 1980 роки. Це забруднення було викликане діяльністю Центральної збагачувальної фабрики "Червоноградська" та шахти "Візейська" Державного підприємства "Львіввугілля", які знаходяться в Червоноградському кам'яновугільному басейні та були передані в оренду різним підприємствам починаючи з 2001 року.

Основною скаргою заявників було утворення 60-метрового породного відвалу, що став результатом діяльності орендарів зазначених промислових об'єктів. Даний відвал розташовувався на відстані 430 метрів від одного будинку та на 420 метрів від іншого. Згідно з результатами досліджень, проведених як державними, так і приватними організаціями, фабрика та шахта викликали серйозні негативні наслідки для оточуючого середовища.

Серед основних скарг заявників були також проблеми, пов'язані з пошкодженням будинків внаслідок просідання ґрунтів, нестачею питної води та хронічними захворюваннями, спричиненими забрудненням повітря. Ці проблеми також вплинули на їх сімейні відносини та змушували молодших членів родини шукати можливості відселення для забезпечення кращих умов проживання. Заявники надали докази у вигляді фотографій забрудненої води та зруйнованої рослинності, що підкріплювали їхні постановки.

Після аналізу представленої інформації, Європейський Суд з прав людини прийшов до висновку, що діяльність зазначених промислових об'єктів справді порушувала права заявників.

Основними проблемами, які вимагають глобального співробітництва, є зміна клімату, міжнародна торгівля відходами, транскордонні забруднення, а також охорона міжнародних водних ресурсів та біорізноманіття. Розвиток міжнародних угод, конвенцій та протоколів, спрямованих на вирішення цих проблем, відіграє ключову роль у забезпеченні ефективної координації дій між державами та міжнародними організаціями.

У вирішенні цих проблем важливу роль відіграють також механізми міжнародного співробітництва, такі як обмін технологіями, фінансова підтримка та здійснення спільних наукових досліджень. Тільки шляхом об'єднаних зусиль на міжнародному рівні можна забезпечити ефективну та стійку відповідь на трансграничні екологічні виклики і зберегти природне середовище для майбутніх поколінь.

Вплив інновацій на екологічне право надає нові можливості та виклики, які потребують уважного аналізу та адаптації законодавства до швидкозмінних умов.

Однією з ключових сфер впливу технологічних інновацій на екологічне право є розвиток та використання новітніх технологій для

моніторингу та контролю за станом довкілля. Сучасні датчики, супутникові системи, аналітичні програми та інші технології дозволяють ефективно виявляти забруднення, визначати джерела забруднення та вчасно реагувати на екологічні кризи. Крім того, технологічні інновації впливають на розвиток нових методів очищення довкілля та відновлення екосистем. Наприклад, розвиток біотехнологій, фільтраційних систем та відновлюваних джерел енергії відкриває нові можливості для зменшення забруднення та збереження природних ресурсів.

Однак, разом з позитивними наслідками, технологічні інновації створюють і нові виклики для екологічного права. Наприклад, розвиток новітніх технологій може вимагати оновлення законодавства для регулювання нових видів діяльності, які можуть мати негативний вплив на довкілля. Крім того, інновації в сфері штучного інтелекту, генної інженерії та інших галузях можуть породжувати етичні та правові питання, які вимагають уваги та регулювання. У цілому, технологічні інновації мають значний потенціал для покращення екологічного стану планети, проте їх вплив на екологічне право вимагає постійного моніторингу, адаптації законодавства та співробітництва між державами та міжнародними організаціями для забезпечення ефективного регулювання.

2.3. Космічне право: теоретичний та практичний підхід до використання космічного простору.

Космічний простір, безперечно, відіграє ключову роль у сучасному світі, який характеризується стрімким розвитком технологій та наукових досягнень. За останні десятиліття значно зросла активність людства в космосі, що створило необхідність у встановленні правових норм і принципів, що регулюють використання космічного простору. В цьому контексті поняття «космічне право» набуває все більшої важливості,

оскільки воно визначає рамки, у межах яких здійснюється діяльність у космосі.

Зацікавленість людства в дослідженні небесного простору відзначається від давнини, починаючи з періоду Античності і протягом першої половини XX століття. Від астрономів, які відтворювали концепції небесних тіл, до настання епохи астрофізики у 1950-х роках, цей прогрес у дослідженні космосу відображає сталі зусилля науковців. Перші кроки у цьому напрямку були зроблені науковими дослідниками століть тому, і вони призвели до значного досягнення - запуску першого штучного супутника Землі. Цей історичний момент відкрив нові можливості для безпосереднього дослідження космосу та розширення горизонтів для численних націй [107, с. 85]. Разом із зростанням зацікавленості в дослідженні космічного простору виникла необхідність правового регулювання всіх аспектів космічної діяльності. Починаючи з моменту запуску першого штучного супутника на орбіту Землі, виникла потреба у встановленні загальноприйнятих стандартів для визначення космічного простору та уніфікації термінології міжнародного космічного права.

Космічний простір - це територія, що знаходиться за межами газової оболонки Землі, яка підпадає під правове регулювання міжнародного космічного права. Цей простір включає в себе внутрішню поверхню гідросфери, що межує з земною поверхнею, і зовнішню, яка з'єднується з навколосезним простором [108, с. 3]. Іноді космічний простір аналізується у різних сегментах, кожен з яких має відмінні характеристики, такі як навколосезний космічний простір, міжпланетний простір, міжзоряний простір та інші. До сьогоденного моменту не було розроблено універсального договірної визначення космічного простору.

Процес еволюції національного космічного права може бути умовно розділений на два основні етапи. Перший етап співпадає з настанням «космічної ери», коли стали можливими практичні аспекти космічної

діяльності та укладання відповідних міжнародних договорів, таких як Декларація принципів та Договір про космос. Протягом цього періоду деякі країни, зокрема США та Японія, що активно просували свої космічні програми, прийняли спеціальні закони, які часто мали загальний або вже конкретизований характер.

Другий етап розвитку припадає на період 80–90х років. Він пов'язаний із процесами комерціалізації космічної діяльності та активнішою участю приватного сектору в цій сфері. Також цей період характеризується відкриттям військової космонавтики для приватних компаній. Для багатьох країн, зокрема колишніх республік Радянського Союзу, включаючи Україну, цей час став критичним для створення власного космічного законодавства. Це зумовлено необхідністю регулювання космічної діяльності приватного сектору, визначення їх прав та обов'язків, а також встановлення взаємозв'язків з державними органами. Ця ситуація призвела до прийняття відповідних законів в багатьох країнах, які, хоча в основному були більш конкретизованими, за обсягом і змістом відрізнялися.

У прикладі австралійського законодавства відображено прийняття Закону «Про космічну діяльність і пов'язані з нею цілі» [109], який ретельно регулює практично всі аспекти космічної діяльності на території країни. В порівнянні з цим, законодавство Швеції складається з двох актів, кожен з яких містить менше десяти статей [110] і передбачає загальні норми. Більшість країн обмежуються лише окремими законами, що стосуються ратифікації міжнародних космічних договорів, тоді як країни, такі як США, Австралія, Великобританія та інші, мають виокремлені та розвинені системи космічного законодавства.

На сучасному етапі розвитку та поширення космічного права відображаються основні науково-технічні, економічні та соціальні вимоги, що виникають у зв'язку з розвитком космічної діяльності. За оцінкою відповідних законодавчих органів, космічне право має потенціал принести

значні користи як суспільству в цілому, так і окремим державам. Постійний розвиток космічних технологій та зростання інтересу до космосу у більшості країн світу свідчать про актуальність цієї сфери. Це виявляється в збільшенні кількості країн, що здійснюють «космічні» програми, та прагнуть використовувати космічні технології для досягнення своїх цілей. Унікальні можливості, що випливають із розвитку космічної діяльності, спонукають до значного зацікавлення держав, що в свою чергу стимулює процеси формування та прийняття правових норм у сфері космосу як на міжнародному, так і на національному рівні. Це спричиняє розробку відповідних галузей права – міжнародного та національного космічного права, що є ключовим етапом у правовому регулюванні космічних активностей.

Резолюція ООН «Космос на рубежі тисячоліть: Віденська декларація про космічну діяльність і розвиток людського суспільства» [111], що була прийнята на ЮНІСПЕЙС–III та подальшим чином схвалена Генеральною Асамблеєю у Резолюції 54/68 [112], зазначила глобальну стратегію використання потенціалу космічної технології з метою забезпечення сталого розвитку. Ця стратегія покликана створити сприятливі умови для сучасного суспільства, ставлячи перед собою завдання впровадження космічних можливостей в цілях підтримки та сприяння сталому розвитку людства.

У процесі формування космічного права в Україні відіграє суттєву роль спадок, залишений внаслідок розпаду СРСР. Незважаючи на відсутність чіткого законодавчого регулювання космічної сфери в радянські часи, роками удосконалені організаційні, адміністративні та нормативно-технічні принципи й процедури суттєво вплинули на формування космічного права. Радянська космонавтика відрізнялася від світової своєю високою секретністю, особливо у відношенні до своєї організаційної структури.

В сучасній космічній сфері України діють нормативно-технічні та чисто технічні норми, розроблені ще в радянський період, які досі класифікуються як секретні. Одночасно існували акти, які регулювали космічні відносини, зазвичай мали форму міністерських наказів, правил і т.д. Зважаючи на неможливість доступу до цих актів через їх класифікацію як секретних, аналіз їх впливу на формування космічного права України можливий лише за допомогою обстеження наявних наразі правових документів, що визначали організаційну структуру космічної галузі в минулому.

Ураховуючи унікальність та специфіку характеристик космічної діяльності, які відрізняються від інших вже регульованих об'єктів правового регулювання, можна зазначити необхідність визнання її як сфери, що потребує особливої уваги з точки зору правових норм. Відносини, що виникають в контексті космічної діяльності, варто розглядати як окрему галузь правового регулювання. Космічне право, як особлива галузь правової науки, відрізняється від інших сфер права, зокрема, повітряного права, яке є його найближчим. Його унікальність полягає у тому, що розвиток космічного права не розпочався із прийняття національних законів конкретними державами, а здійснювався через формування та ухвалення міжнародних договорів і угод. Ця особливість обумовлена унікальними аспектами космічної діяльності. Численність міжнародних договорів, конвенцій та декларацій у галузі космосу є свідченням цього, у порівнянні з обмеженим обсягом національних законодавчих актів, де переважають норми міжнародного права.

Яскравим прикладом такої унікальності є Декларація Комітету з пошуків позаземних цивілізацій Міжнародної астронавтичної академії [113], що розглядає правові принципи в разі виявлення позаземної цивілізації, була розроблена. В ньому визнається, що пошук позаземних цивілізацій становить частину космічних досліджень, спрямованих на

користь усього людства. Декларація наголошує на важливості забезпечення наукової обґрунтованості та достовірності усіх проведених досліджень. Кожен, хто першим виявляє сигнали, має обов'язок повідомити інших учасників Декларації перед тим, як робити публічні заяви про виявлені сигнали. Це необхідно для того, щоб інші дослідники могли підтвердити або спростувати виявлені сигнали за допомогою незалежних спостережень та встановити мережу спостережень. Крім того, першовідкривач має повідомити компетентні органи національної влади. У разі підтвердження того, що сигнали належать позаземним цивілізаціям, першовідкривач має сповістити про це міжнародну наукову громадськість через Міжнародну астрономічну спілку та Генерального секретаря ООН відповідно до Договору про космос, а також іншим зацікавленим сторонам. Прерогатива першовідкривача включає в себе право першої публікації. Інформація, яка підтверджує відкриття, повинна бути доступна для міжнародної наукової спільноти та відповідних міжнародних організацій. У випадку отримання свідчень про існування позаземних цивілізацій у формі електромагнітних сигналів, учасники Декларації зобов'язані сприяти досягненню міжнародної згоди щодо захисту відповідних частот за допомогою механізмів Міжнародного союзу електрозв'язку.

Міжнародне космічне право встановлює норми, що регулюють не лише діяльність у космосі, включаючи Місяць та інші небесні тіла, а також діяльність на Землі та в її повітряному просторі, що пов'язана з дослідженням і використанням космосу. Питання взаємодії міжнародного та національного права, а також юридичної сили міжнародних норм у межах національного законодавства, виникають у процесі застосування цих норм на території суверенних держав.

Незважаючи на те, що національне право переважно спрямоване на внутрішню дію в межах кожної держави і не розповсюджується на космічний простір у загальному розумінні, його сфера застосування

охоплює космонавтів та космічні об'єкти, які перебувають у космічному просторі. Іншими словами, спостерігається взаємодія міжнародного космічного права та внутрішньодержавного права у сферах їх відповідного регулювання. Проте це є свідомим процесом, викликаним складністю взаємозв'язків міжнародної та національної космічної діяльності.

У сфері космічного права, держава відіграє ключову роль як учасник космічних правовідносин у порівнянні з фізичними та юридичними особами. Як суб'єкт космічного права, держава має власні майнові права та несе самостійну відповідальність за виконання своїх зобов'язань. Її правосуб'єктність здійснюється через систему внутрішніх органів, таких як Національне космічне агентство України, які діють у межах своїх повноважень.

Держава найактивніше виступає як суб'єкт космічних правовідносин у міжнародних рамках. Міжнародне космічне право, що є складовою міжнародного права, визначає держави та міжнародні міжурядові організації як його суб'єкти. Міжнародна космічна правосуб'єктність держав не залежить від інших учасників міжнародних відносин. Їхня космічна правосуб'єктність розповсюджується на всі сфери космічної діяльності.

Крім того, держави мають право брати участь у міжнародних космічних відносинах, і це право супроводжується відповідними обов'язками та правами, що випливають з загальних принципів міжнародного права, таких як суверенітет, невтручання, рівноправність і мирне співіснування. Таким чином, кожна держава має міжнародну космічну правосуб'єктність, яка виражається в її спеціальній космічній правоздатності та дієздатності.

Згідно з Конвенцією про реєстрацію космічних об'єктів 1972 року [114], кожна держава, яка запускає космічний об'єкт, зобов'язана реєструвати цю інформацію у відповідному національному реєстрі та

подавати повідомлення Генеральному секретарю ООН найближчим часом. На сьогодні Україна, хоча подала вербальну ноту щодо створення національного реєстру космічних об'єктів Генеральному секретарю ООН у вересні 1995 року, фактично не має чітко визначеного правового механізму для реєстрації об'єктів, які запущені під її юрисдикцією.

Наприклад, Австрія ухвалила Федеральний закон про авторизацію космічних діяльностей та створення національного реєстру космічних об'єктів у 2011 році [115], але офіційне повідомлення про створення такого реєстру Генеральному секретарю ООН було подано лише у 2017 році.

Положення щодо виконання космічних дій юридичними особами певної держави визначені у Договорі про космос [116, с. 367]. Згідно зі статтею VI цього Договору, держави-учасниці несуть міжнародну відповідальність за національну діяльність у космічному просторі, включаючи Місяць та інші небесні тіла, незалежно від того, чи здійснюється вона урядовими органами чи неурядовими юридичними особами, і за забезпечення того, щоб національна діяльність відбувалася згідно з положеннями, що містяться в цьому Договорі. Діяльність неурядових юридичних осіб у космічному просторі, включаючи Місяць та інші небесні тіла, має здійснюватися з дозволу та під постійним наглядом відповідної держави-учасниці Договору. Згідно зі статтею VII, кожна держава-учасниця Договору, яка здійснює або організує запуск об'єкта в космічний простір, включаючи Місяць та інші небесні тіла, а також кожна держава-учасниця Договору, з території або установок якої здійснюється запуск об'єкта, несе міжнародну відповідальність за шкоду, завдану такими об'єктами або їх складовими частинами на Землі, у повітряному або в космічному просторі, включаючи Місяць та інші небесні тіла, іншій державі-учасниці Договору, її фізичним або юридичним особам.

Проте, у міжнародному космічному праві відсутня чітка дефініція терміну "космічний простір" та визначення його меж з повітряним

простором. У 1979 році СРСР подав до Комітету ООН з космосу документ, що стосувався розмежування повітряного і космічного простору, запропонувавши встановити нижню межу космічного простору на висоті 110 км над рівнем океану (лінія Кармана) за згодою держав. Однак, США та інші країни висунули альтернативну позицію, пропонуючи розмежовувати не території, а функції літальних апаратів, оскільки з розвитком техніки повітряні об'єкти можуть перетворюватися на космічні [117, с. 248].

Наразі питання правового статусу космічного простору залишається нерозв'язаним, що ускладнює не лише правозастосування на міжнародному рівні, але й на рівні національного законодавства. Наприклад, Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо державного регулювання космічної діяльності» [118], що стосується державного регулювання космічної діяльності, вимагає урахування відсутності чіткого визначення режимів правового регулювання космічних та повітряних польотів. Це охоплює загальні та відмінні ризики, що пов'язані з цими видами діяльності.

Зокрема, система резервування повітряного простору для запуску та посадки космічних об'єктів, введена за Авіаційними правилами України [119], не відповідає міжнародним стандартам космічного права, оскільки не забезпечує належної безпеки діяльності. Система, яка передбачає можливість отримання дозволів на засновку мовчазним згодом, також потребує додаткового контролю за безпекою.

Важливе значення у Конвенції про міжнародну відповідальність за шкоду, завдану космічними об'єктами відводиться створенню міжнародної арбітражної Комісії з розгляду претензій у разі невирішення дипломатичними засобами питань компенсації шкоди, заподіяної діяльністю космічних об'єктів. Організація цієї комісії демонструє

важливість альтернативних механізмів урегулювання спірних питань між державами.

Проте на сьогодні жодна держава ще не зверталася до цієї комісії. Зазвичай взаємні претензії вирішуються дипломатичним шляхом. Найяскравішим прикладом такої практики є відшкодування СРСР збитків, заподіяних супутником "Космос 954", який у 1978 році спричинив радіоактивне забруднення Північно-Західної частини Канади. У цьому випадку СРСР односторонньо виплатив визначену суму компенсації без залучення Комісії з розгляду претензій, керуючись принципом доброї волі [120].

Розподіл радіочастот на геостационарній орбіті відбувається за запитами державних суб'єктів, а не приватних компаній, незважаючи на те, що телекомунікаційні послуги в основному надаються приватними суб'єктами. Приватні компанії подають свої запити до державних органів, які, у свою чергу, взаємодіють з Міжнародним союзом електрозв'язку та його органами відповідно до встановленого порядку.

Космічна діяльність регулюється не лише нормами публічного права, тобто міжнародними актами, що застосовуються виключно до держав. Міжнародний інститут з уніфікації приватного права (UNIDROIT) розробив Конвенцію про міжнародні майнові права на рухоме обладнання, яку Україна ратифікувала у 2012 році [121]. Цей документ визначає процедуру набуття та реалізації міжнародних майнових прав на однозначно ідентифіковане нерухоме майно, включаючи космічні об'єкти, та гарантує їх захист через реєстрацію у Міжнародному реєстрі.

Конкретику забезпечення цих прав стосовно космічного майна було визначено у Берлінському протоколі щодо космічного майна 2012 року. Україна висловила зацікавленість у приєднанні до цього протоколу, але до цього часу він не набрав необхідної кількості ратифікацій для набуття чинності.

Крім того, у 2011 році Постійний арбітражний суд розробив «Правила щодо вирішення спорів у космічному просторі» [122]. Ці правила забезпечують процесуальні гарантії для приватних суб'єктів господарювання, чия діяльність регулюється як нормами міжнародного космічного права, так і національного законодавства у сфері космосу.

Сфера дії національного законодавства у контексті космічної діяльності може бути регульована політикою кожної держави, що підтримує концепцію держави-запуску, припускаючи, що певні види діяльності держави можуть бути визнані як такі, що мають такий статус. Таким чином, у національному законодавстві конкретизуються особи або види діяльності, які підпадають під державні національні режими ліцензування. У відповідних положеннях міжнародних договорів також зазначаються ті види діяльності, які перебувають під відповідним наглядом або контролем сторін угоди.

Значна частина режимів ліцензування космічних запусків передбачає отримання дозволу на космічну діяльність, що здійснюється з національної території. Більшість режимів також встановлює дозвільну процедуру для деяких запусків за межами національної території, у яких беруть участь громадяни відповідної держави. Термін «громадяни» переважно стосується громадян відповідної держави, а також організацій, створених або заснованих відповідно до законів цієї держави. Національне законодавство, що регулює космічну діяльність, зазвичай застосовується до неурядових організацій, проте може бути застосоване і до урядових структур.

Деякі дослідники, аналізуючи проблематику міжнародного космічного права, розглядають людство в цілому як суб'єкт даної правової галузі, вважаючи, що всі права, пов'язані з космосом, мають бути спрямовані на усю світову спільноту. Прихильники цієї концепції часто посиляються на резолюції Генеральної Асамблеї ООН, де визначається загальний інтерес людства у космосі, загальне зацікавлення в прогресі

дослідження та використання космічного простору в мирних цілях і таке інше. Подібні положення, які стосуються всього людства, також містяться в юридично обов'язкових документах, зокрема у преамбулі, статтях I і V Договору про космос, де зазначається, що космонавти вважаються представниками людства у космосі, а дослідження та використання космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла, є спільним досягненням всього людства. Крім того, Угода про Місяць також стверджує, що Місяць та його природні ресурси є загальною спадщиною людства і тому подібні.

Однак ці аргументи не можуть бути визнані переконливими, оскільки на поточному етапі свого розвитку людство в основному складається з окремих держав, які утворюють цілісну систему. У визначених угодах вказується про права та обов'язки держав, але лише тих, що беруть участь у відповідних договорах.

Додатково, у включенні людства в цілому до числа суб'єктів космічного права аргументується можливістю контактів з іншими цивілізаціями поза Землею, а також концепцією загальної спадщини людства, що відображена в Угоді про Місяць. Однак обговорюється неоднозначність цього підходу через неясність у стосунках з іншими можливими суб'єктами в космосі. У той же час визнається загальноприйнятим той факт, що суб'єктами міжнародного космічного права є держави та міжнародні міжурядові організації, що здійснюють космічну діяльність. Можливо, у найближчому майбутньому національне законодавство матиме більший вплив, оскільки воно регулюватиме діяльність юридичних осіб, які можуть діяти лише за дозволом держави. Тенденції у міжнародному космічному праві, безперечно, впливатимуть на національне законодавство країн, оскільки вони утворюють певну основу для визначення ключових принципів космічної діяльності на національному рівні.

В контексті космічного права відповідальність може бути розглянута як результат порушення норм міжнародного права, яке може призвести до міжнародно-правової відповідальності, яка поділяється на політичну і матеріальну, а також за порушення національного законодавства, що може включати кримінальну, адміністративну, цивільну та дисциплінарну відповідальність. При розгляді випадків відшкодування збитків слід враховувати територіальний аспект і фактор належності до конкретної держави, оскільки ці чинники визначають правову основу компенсації відповідно до національного законодавства та принципів, закріплених у Конвенції про відповідальність.

Питання визначення суб'єкта та характеру відповідальності за збитки, що виникають внаслідок падіння космічного об'єкта або його фрагментів на територію України та поза її межами, заслуговує на особливу увагу. Закон України «Про космічну діяльність» [123] передбачає, що відповідальність за завдані збитки під час космічної діяльності, а також порядок визначення їхнього обсягу, що підлягає компенсації, встановлюються відповідно до чинного законодавства України. Згідно зі статтею 29 цього Закону, порушення правил космічної діяльності в Україні може призвести до дисциплінарної, цивільно-правової або кримінальної відповідальності відповідно до законодавства України. Отже, відсутність конкретних норм у чинному законодавстві, що регулюють відповідальність за шкоду внаслідок космічної діяльності, призводить до застосування загальних положень про відповідальність. Рекомендується детальний аналіз відповідних статей Цивільного кодексу України [124, с. 461] від 16 січня 2003 року, які регулюють питання компенсації цивільних збитків.

Розглядаючи факт, що Україна не має свого власного космодрому і здійснює запуски космічних об'єктів із території інших країн, відповідно до положень Статті I Конвенції про відповідальність [125], які визнають ці країни як держави-запуску, та враховуючи участь цих країн у спільних

запусках згідно з положеннями Статті V, і їхню спільну солідарну відповідальність, виникає питання про характер відповідальності у випадку можливого завдання шкоди на території країни, з якої відбувався запуск.

Сучасна епоха космічних досліджень та використання космосу стикається з рядом складних проблем, які вимагають негайного уваги та вирішення. Однією з найактуальніших проблем є приватизація космічної діяльності. Приватизація космічної діяльності представляє собою важливий аспект сучасного розвитку космічної галузі, що виникає на тлі зростаючого інтересу приватних компаній до використання космічного простору для комерційних цілей. Цей явище спонукає до переосмислення традиційних підходів до організації та регулювання космічної діяльності.

Процес приватизації космічної діяльності характеризується зростанням участі приватних компаній у запусках супутників, розвитку космічного туризму, видобутку ресурсів на космічних об'єктах та інших комерційних проектах. При цьому, приватні компанії активно використовують нові технології та інноваційні підходи для здійснення своєї діяльності в космосі. Однак, разом з потенційними перевагами, приватизація космічної діяльності вносить певні виклики та проблеми. Серед них - необхідність розробки та впровадження ефективних механізмів регулювання діяльності приватних компаній у космосі з метою забезпечення безпеки, відповідності міжнародним нормам та принципам космічного права, а також збереження космічного середовища. У контексті приватизації космічної діяльності важливим є розробка міжнародних договорів та угод, що регулюють правовий статус приватних суб'єктів у космосі, встановлення процедур ліцензування та сертифікації космічних діяльностей, а також створення механізмів міжнародного співробітництва та координації дій у цій сфері.

Також, регулювання діяльності на Міжнародній космічній станції є досить цікавою та складною проблемою в контексті міжнародної космічної

співпраці. МКС є унікальним проектом, який об'єднує зусилля декількох держав з метою здійснення наукових досліджень, вивчення космічного середовища та спостереження за Землею. Однак, через складність управління та участь декількох державних та приватних учасників, регулювання діяльності на МКС стає складною задачею. Питання щодо розподілу відповідальності, контролю за безпекою та координації дій у рамках проекту потребує чіткого юридичного та організаційного забезпечення.

З метою забезпечення стабільності та ефективного функціонування МКС, необхідно розробити та впровадити систему міжнародного правового регулювання, яка б включала в себе механізми узгодження дій учасників проекту, встановлення стандартів та протоколів безпеки, а також розподіл відповідальності за різні аспекти діяльності на станції. Попри існуючі виклики та проблеми, МКС залишається прикладом успішної міжнародної співпраці в космічній галузі. Шляхом подальшого розвитку та вдосконалення механізмів регулювання, можливо забезпечити стабільну та продуктивну діяльність станції на користь наукових досліджень та розвитку космічних технологій.

2.4. Теоретичні та практичні аспекти розвитку адвокатології як науки в українській юриспруденції.

Відповідно до частини 1 статті 2 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» [126], адвокатура України є недержавним самоврядним інститутом, призначеним для забезпечення здійснення правового захисту, представництва та інших видів юридичної допомоги на професійній основі. Додатково, відповідно до цього законодавчого акту, адвокатська діяльність самостійно вирішує організаційні питання та встановлює внутрішні процедури та порядок функціонування відповідно до законодавчого керівництва.

З аналізування вищевикладеного випливає необхідність активного розвитку наукового напрямку, спрямованого на вивчення аспектів адвокатської справи, відомого як адвокатологія. Адвокатологія виступає ключовим фактором у визначенні основних мети, завдань та принципів функціонування адвокатської професії.

Предметом дослідження в галузі адвокатури є аналіз адвокатської практики як соціального явища, що отримало легітимацію від держави та підпорядковане виконанню та дотриманню правових норм і стандартів. Окрім того, об'єктом адвокатології є теоретичне осмислення закономірностей розвитку адвокатської справи, її структурної організації, взаємодії з органами державної влади, вивчення різноманітних форм і сутності адвокатської діяльності; розгляд питань, що стосуються юридичних відносин та взаємодії адвокатів із правоохоронними та державними інституціями [127].

Серед ключових аспектів дослідження адвокатології виявляються аналіз історичного процесу формування адвокатської професії, аналіз механізмів функціонування адвокатської системи, розуміння різноманітних аспектів адвокатської представницької діяльності та огляд практики адвокатів у різних юрисдикціях. У світлі множинності поглядів на об'єкт дослідження в цій сфері можна визначити, що центральним предметом наукових досліджень у галузі адвокатури є систематизована збірка нормативних актів, які регулюють діяльність та еволюцію адвокатського корпусу, їхнє практичне втілення та виникаючі правові відносини.

У галузі наукового дослідження адвокатури існує значна різноманітність методів дослідження. Серед найважливіших методів вивчення науки про адвокатуру можна виділити функціональний та системний аналізи, а також порівняльно-правовий метод.

Метод функціонального аналізу спрямований на дослідження об'єкта дослідження через призму його функцій. Цей підхід дозволяє досліджувати

та, можливо, розширювати знання в галузі адвокатології як науки, шляхом визначення функціоналу діяльності держави, фізичних або юридичних осіб.

Застосування системного аналізу як методу дослідження в теорії адвокатури дозволяє аналізувати структуру адвокатського корпусу як правового інституту, визначати існуючі взаємозв'язки в адвокатурі, досліджувати відносини, що складаються в сфері адвокатського самоврядування, його організаційні форми, способи здійснення адвокатської діяльності та інші аспекти.

Застосування порівняльно-правового методу в науковому дослідженні дозволяє систематично аналізувати та порівнювати різні нормативні акти, інституції та принципи правової системи. З точки зору адвокатології, такий підхід передбачає можливість порівняння адвокатської системи України з аналогічними системами інших країн, а також порівняння різних історичних періодів розвитку адвокатури або взаємодії адвокатури з іншими юридичними професіями, наприклад, нотаріатом. Цей метод дозволяє здійснювати глибокий аналіз та порівняння різних аспектів науки про адвокатуру, сприяючи тим самим її постійному розвитку.

Введення нового терміну для характеристики області наукових досліджень у контексті адвокатури є кроком у напрямку покращення, оскільки це сприяє розгляду питання про взаємозв'язок між «адвокатологією» та «адвокатською діяльністю» як еквівалентних понять, що можуть використовуватися взаємозамінно.

У процесі еволюції спеціалізованої юридичної науки адвокатології відзначається зростання обсягу наукових досліджень, але спостерігаються розбіжності у їхньому тлумаченні, що стимулює потребу у теоретичному аналізі основних категорій цієї науки [128, с. 10–15]. Цей факт підкріплюється актуальністю дискусій про роль адвоката та адвокатури у формуванні стратегій адвокатського самоврядування та здійсненні адвокатської практики. Наприклад, існують різні підходи до тлумачення

поняття «протестний статус» адвоката в кримінальному процесі [129, с. 182], а також акцентується увага на ролі адвокатури як ключового елемента судової системи [130, с. 20–23]. Одночасно, розглядається вплив адвокатури на гарантування прав обвинувачених на захист у кримінальних справах в Україні. Необхідно зазначити, що право на захист у кримінальному процесі здійснюють індивідуальні адвокати, а не адвокатські організації в цілому.

Адвокатологія, як наука, аналізується у різних аспектах:

1. У своїй ролі як спеціальна галузь правничої науки, вона формує концептуальне розуміння, різноманітні наукові погляди та правові концепції щодо адвокатської діяльності та інституту адвокатури.

2. У якості юридичної науки, вона досліджує передумови виникнення, чинники формування, тенденції розвитку, особливості функціонування та різноманітні аспекти діяльності адвокатів.

3. Як гуманітарна галузь знань, вона вивчає особливості виникнення, процес становлення, властивості функціонування та можливості розвитку адвокатури. Це спрямовано на виконання соціальної місії держави, яка полягає в захисті прав і свобод громадян, підтримці законних інтересів різних категорій осіб та юридичних суб'єктів [131, с. 13].

Адвокатура переважно є професією, фахом та спеціальністю. Перед роботою над створенням нової науки «адвокатологія» та визначенням її концепції необхідно ретельно оцінити цю потребу. Це передбачає чітке визначення предмету, об'єкту і структури цієї науки, а також ідентифікацію основних її компонентів. Також слід розглянути, чи такі науки будуть мають практичне застосування або матимуть фундаментальний характер згідно з їх природою.

Порівнюючи адвоката та адвокатську діяльність у контексті інших професійних сфер, важливо відмежовувати ті результати, які виникають внаслідок їхньої діяльності. Адвокатська практика відрізняється

унікальними правовими наслідками, що часто мають значний вплив на життя громадян і їхню долю. Значущість адвокатури у суспільстві, її взаємовідносини з державою, управлінськими структурами, правовий статус адвоката, сутність та забезпечення реалізації адвокатської діяльності, етика адвоката та інші аспекти суттєво впливають на громадян та суспільство в цілому.

Якщо розглядати аспект у національному досвіді можна зазначити, що професійні якості адвоката часто не відповідають його правовому статусу, вимогам громадянського суспільства та науковим стандартам. Обговорення різних підходів до вирішення цих питань часто є предметом інтересу для наукових груп. Адвокатура не є винятком, оскільки в цій сфері існує багато супутніх питань, які взаємозв'язані між собою. Проведення системного аналізу інформаційно-джерельної бази з аспектів адвокатури має важливе значення в рамках конкретної галузі правничої науки.

Створення окремої галузі науки, присвяченої адвокатурі, у складі правничої науки є наслідком прогресивного розвитку цієї сфери та зростаючих вимог до інтеграції науково-теоретичних знань про адвокатську професію. Проте важливо відзначити, що правнича наука включає широкий спектр знань, концепційних моделей та основних принципів, які, у певній мірі, стосуються адвокатів, адвокатури та їхньої діяльності. Ці аспекти можуть бути представлені в загальнотеоретичних доктринах права, таких як теорія держави і права, де адвокатура розглядається як ключова складова громадянського суспільства, або в спеціалізованих галузевих науках, таких як конституційне право, кримінальний процес або цивільний процес.

Проте на сьогоднішній день розвиток знань про адвокатську діяльність та адвокатуру у межах окремих наук залишається обмеженим та неоднорідним, оскільки дослідження цих аспектів часто не враховує системного підходу.

Термін «адвокатологія», який активно використовується в сучасних наукових дослідженнях, вважається складним через свою незвичну лексичну конструкцію, що включає латинське походження (*advoco* - запрошую, *advocates* - той, кого запросили [132]) та грецьке (*logos* - вчення, слово[133]). Однак цей термін вже зайняв своє місце у понятійному апараті правничої методології, і зміни в ньому є недоречними. Дефініція «адвокатологія» має більш наукове обґрунтування, ніж поняття «наука про адвокатуру», оскільки остання охоплює не лише адвокатів та адвокатські об'єднання, але й аспекти адвокатської діяльності. Сучасні наукові тенденції все частіше використовують грецько-латинські слова для створення нових термінів для абсолютно нових концепцій, що раніше були незвичними для наукових досліджень. Тому ми переконані у доцільності використання терміну «адвокатологія» в юриспруденції для наукового осмислення аспектів науки про адвокатську діяльність та адвокатуру [134, с. 61].

Актуальною науковою проблемою є концептуальне визначення суті знань про адвокатуру, зокрема у контексті її прикладного аспекту. Багато дослідників стверджують, що ця галузь науки в основному має прикладний характер. Відмінність прикладних наук полягає у спрямованості переважно на практичне забезпечення дій. Тому адвокатологія, безперечно, може бути віднесена до прикладних правових наук. Однак категоричне твердження про прикладний характер адвокатології може бути недоцільним, оскільки це питання викликає активну дискусію.

У 1996 році з метою підготовки кадрів для адвокатури, підвищення кваліфікації адвокатів та розробки наукових проблем, пов'язаних з адвокатською діяльністю в Україні. Мотивація до створення системи адвокатського самоврядування в Україні випливає з бажання консолідувати цінності професії, домогтися законодавчого захисту прав адвокатів та гарантувати стандарти, аналогічні до європейських. У результаті, 5 липня

2012 року було прийнято новий закон "Про адвокатуру та адвокатську діяльність", який впровадив самоврядну модель адвокатури. Цей закон узгоджує кращі практики організації адвокатської діяльності, відповідає рекомендаціям ПАРЄ та є однією з умов для укладення Угоди про асоціацію з Європейським Союзом [135, с. 5].

Докладніше розглянемо об'єкт і предмет адвокатології в рамках різноманітних наукових концепцій. Відповідно, головним предметом дослідження у науці про адвокатуру є саме ця конкретна сфера професійної діяльності, що є значущим соціальним явищем, регульованим державою через прийняття та виконання відповідних правових норм та стандартів [136, с. 4-5].

Отже, об'єктом наукового дослідження є те, що викликає інтерес дослідника і є для нього невідомим, вимагаючи зусиль та творчої активності для розкриття його сутності, різних властивостей та ознак реальності. Предметом дослідження є стійка сукупність взаємопов'язаних характеристик об'єкта, що впливають з його численних взаємозв'язків і перетворюються в результат дослідження, а саме у нові знання [137, с. 48]. Перетворюючи цей вислів на приклад адвокатології, об'єктом її дослідження є все, що цікавить вчених, а предметом є все, що було вивчено і принесло результат.

Крім цього, об'єктом наукового аналізу є держава та право, у той час як предметом є об'єктивні характеристики цих юридичних суб'єктів у їх юридичному розумінні та прояві, загальні та конкретні закономірності їхнього виникнення, розвитку та функціонування у всій їхній структурній різноманітності [138, с. 5]. Таке визначення не є однозначним, оскільки поняття держави та права включає не лише конкретну територію та населення, а й правову систему, що охоплює міжнародне та іноземне право у контексті міжнародних та міждержавних відносин.

У цьому контексті адвокатологія, як галузь правової науки, також має визначений об'єкт та предмет. Ця наука охоплює всі аспекти адвокатської діяльності, включаючи специфіку роботи адвокатів, порівняльний аналіз з іншими країнами та інші аспекти, пов'язані з інтересами та діяльністю адвокатів (наприклад, аспекти гендерних відносин у сфері адвокатури) [139, С. 376].

Отже, об'єктом наукового вивчення в адвокатології є соціальні відносини, що виникають у процесі здійснення адвокатської діяльності, включаючи надання правової допомоги, гарантії адвокатської діяльності, самоврядування адвокатів, а також діяльність адвокатських об'єднань та їх участь у формуванні правових інститутів.

Предмет адвокатології визначається складно через відсутність стабільних знань та інформації в юриспруденції, що не піддаються однозначному науковому аналізу. Сучасні дослідження в цій області продовжують розвиватися й критично оцінюватися, включаючи останні дисертації. Визначення предмета адвокатології значною мірою залежить від суб'єктивних факторів і може змінюватися з часом.

Одним з ключових факторів є вивчення особливостей правової культури та правосвідомості адвокатів. Згідно з Вільчик Т. Б., предмет науки про адвокатуру не можна відокремити від дослідження адвокатської етики [140, с. 14]. Норми адвокатської етики важливі для розуміння та реалізації професійних прав і обов'язків адвокатів.

Предмет адвокатології як наукової дисципліни включає в себе аналіз закономірностей адвокатської діяльності, професійні мотивації адвокатів, структуру та організаційні аспекти адвокатського корпусу, а також механізми забезпечення нормального функціонування адвокатів. Однак сучасні наукові дослідження в галузі адвокатології частково характеризуються недостатньою системністю, що підтверджується різноманітністю тематики захищених дисертацій. Це свідчить про

відсутність як державного попиту на вивчення конкретних аспектів адвокатської науки, так і необхідності належної підтримки та стимулювання з боку науково-дослідницьких установ.

Для визначення об'єкта дослідження в адвокатології належить ретельно розглянути завдання, що виникають перед адвокатами та самою адвокатурою в контексті їхньої ролі у суспільних відносинах та державному управлінні.

У своєму дослідженні Т. Б. Вільчик підкреслює необхідність трансформації інституту адвокатури України у важливу складову правової системи, яка має бути здатна ефективно забезпечувати дотримання прав та законних інтересів громадян шляхом виконання суспільно значущих публічних функцій [140, с. 30–31]. Це визначення ґрунтується на базових принципах і гарантіях, закріплених у Конституції України, які передбачають захист кожного із членів суспільства, професійний та правовий контроль над дотриманням конституційних прав та свобод особи з боку органів державної влади, а також активну участь у законодавчому процесі.

У контексті реалізації суспільно значущих публічних функцій адвокатури, виникає непорозуміння стосовно професійно-правового контролю, особливо у зв'язку з адвокатською експертизою законопроектів, які стосуються діяльності адвокатури [141, 280]. По-перше, слід підкреслити, що цей контроль повинен розповсюджуватися на всі законопроекти, а не лише на ті, які регулюють адвокатську діяльність. По-друге, експертну оцінку законопроектів належить доручити незалежним фахівцям - вченим, з урахуванням позицій всіх практикуючих юристів, а не обмежуватися лише адвокатами.

Виконання завдання зі збору інформації адвокатами щодо порушень прав людини, розробки пропозицій з удосконалення механізмів захисту прав людини та їх подання до органів адвокатського самоврядування для

подальшого розгляду Президентом України та Уповноваженим Верховної Ради з прав людини [142] – це завдання, що передбачає активізацію діяльності Науково-консультативної ради НААУ. Цей орган має на меті визначення пріоритетних напрямлень наукових досліджень у галузі адвокатури, підвищення кваліфікації адвокатів України та розробку пропозицій з поліпшення адвокатської практики. Створення такого органу має обґрунтовані підстави, оскільки при Міністерстві юстиції України функціонують Громадська рада та Координаційна рада молодих юристів, а при Верховному Суді України – Науково-консультативна рада та інші аналогічні органи.

Важливим аспектом дослідження у галузі адвокатології є аналіз гарантій, що стосуються професійної діяльності адвокатів. Підкреслюємо, що, незважаючи на їх закріплення у законодавстві, вони мають виключно декларативний характер, оскільки відсутні механізми їх практичної реалізації. Таким чином, варто дослідити механізми фактичної імплементації цих гарантій у рамках адвокатської практики, одним із прикладів якого є право адвоката на носіння зброї [143].

При формуванні концепції майбутньої адвокатури слід враховувати її функціональні та організаційні особливості, а також індивідуальний підхід до професійної діяльності кожного адвоката та їх колективного об'єднання. Потрібно з'ясувати спільні інтереси, враховуючи актуальні тенденції у сфері адвокатури та перспективи подальшого розвитку.

Однією з важливих мет адвокатури є не лише розвиток самого інституту адвокатури як ключового елемента правової системи України, але й посилення ролі адвоката в громадянському суспільстві. Такий підхід передбачає збереження відмінностей від функцій правоохоронних органів та правозахисних структур. Адвокати можуть допомагати громадянам у запобіганні конфліктів, а в деяких країнах світу надають можливості позасудового вирішення спорів на ранніх стадіях їх виникнення. Це сприяє

досягненню консенсусу та уникненню витратних судових процесів. Важливою складовою цього підходу є роль адвокатів як медіаторів, що знаходить відображення в наукових дослідженнях [144].

Імплементація нових форм адвокатської практики вимагає належної підґрунті у наукових концепціях, які пройшли обговорення в професійному співтоваристві. Важливим є установлення взаємозв'язків між Національною асоціацією адвокатів України та провідними науковими установами, а також визначення спільних тем для дисертаційних досліджень, планів наукових досліджень та навчальних програм у галузі підготовки студентів з відповідною спеціалізацією.

Розвиток адвокатології в Україні зустрічається з численними викликами, які вимагають систематичного та комплексного підходу для подолання. Одним із основних викликів є підвищення рівня професійної підготовки адвокатів.

Підвищення рівня професійної підготовки адвокатів є одним із ключових аспектів забезпечення якості юридичних послуг та ефективної захисту прав та інтересів громадян в умовах правової держави.

Викликами, які стоять перед цим аспектом, є, по-перше, потреба в постійному оновленні знань та навичок відповідно до змін у законодавстві та судовій практиці. Регулярні поновлення кваліфікації адвокатів є необхідним для забезпечення їхньої ефективної роботи у судових та позасудових процесах. Другим викликом є забезпечення доступності якісної професійної підготовки для всіх категорій адвокатів, незалежно від їхнього рівня досвіду та фінансового стану. Це вимагає розробки та впровадження програм підвищення кваліфікації з урахуванням потреб різних груп адвокатів, а також створення механізмів підтримки та стимулювання участі у таких програмах. Ще одним важливим аспектом є розвиток системи професійного навчання та сертифікації адвокатів. Важливо забезпечити належний контроль якості підготовки та професійних

знань адвокатів через впровадження стандартів сертифікації та механізмів перевірки їх відповідності.

Підвищення рівня професійної підготовки адвокатів в Україні має великий потенціал для покращення якості правового захисту громадян та сприяння побудові правової держави. Однак, для досягнення успіху в цьому напрямі необхідно систематично працювати над вирішенням вищезазначених викликів та розвитком відповідної інфраструктури підвищення кваліфікації адвокатів.

Розвиток системи правової допомоги в Україні стоїть перед численними викликами, що вимагають систематичного аналізу та комплексних рішень для досягнення ефективності та доступності правової допомоги для всіх верств населення. У контексті сучасного правового середовища в Україні, розвиток системи правової допомоги стає стратегічним завданням для забезпечення прав та інтересів громадян, забезпечення принципів справедливості та забезпечення ефективного функціонування правової держави.

Першим викликом, який стоїть перед розвитком системи правової допомоги, є забезпечення доступності правової допомоги для всіх громадян, незалежно від їхнього матеріального стану, місця проживання чи соціального статусу. Це вимагає створення механізмів підтримки та фінансування для тих, хто не може собі дозволити оплату послуг адвокатів чи інших правозахисних організацій. Другим важливим аспектом є забезпечення якості та професіоналізму надання правової допомоги. Це включає в себе підвищення кваліфікації правозахисників, впровадження стандартів якості та етики професійної діяльності, а також впровадження механізмів контролю за якістю надання правової допомоги. Третім викликом є розвиток альтернативних методів вирішення спорів та позасудових механізмів розв'язання конфліктів. Це може включати в себе медіацію, консультації, переговори та інші форми альтернативного

вирішення спорів, які сприяють врегулюванню конфліктів без звернення до суду.

Цікавим також є питання гендерної рівності у цій сфері. Фемінізація адвокатури вже не є питанням майбутнього, а стала невід'ємною частиною сучасної реальності. У цьому процесі беруть участь численні жінки-юристи з різних країн та культур, незалежно від їхнього етнічного походження, раси чи релігії. Розвиток адвокатури повинен базуватися на принципах гендерної рівності, забезпечуючи як жінкам-адвокатам, так і чоловікам-адвокатам не лише рівні права, але й рівні можливості для професійної самореалізації. Це є одним із ключових завдань на початку XXI століття, яке має бути реалізоване в усіх державах, що обрали шлях побудови паритетної демократії. В цьому контексті особливої уваги заслуговує досвід країн Європейського Союзу, оскільки вони активно працюють над забезпеченням рівних прав та можливостей для жінок і чоловіків в адвокатурі [145].

Наприклад, серед країн Європейського Союзу перше місце за кількістю жінок-адвокатів займає Італія. За даними на 2012 рік, в Італії налічувалося 233 852 адвокати, з яких 107 720 були жінками, що становить 46% [146]. В той же час, в Україні надалі надають перевагу чоловіками у професії.

Впровадження інноваційних технологій у практиці адвокатів представляє собою важливий аспект сучасного розвитку правової професії, що відображається у застосуванні передових інструментів та методів для підвищення ефективності та якості надання юридичних послуг. Використання електронних засобів комунікації та документообігу дозволило б адвокатам ефективно взаємодіяти з клієнтами та іншими учасниками правового процесу, збирати та обробляти необхідну інформацію, а також вести електронний облік та зберігання документів. Застосування програмного забезпечення та спеціалізованих юридичних платформ для автоматизації рутинних процесів, таких як підготовка

документів, аналіз правової інформації, планування робочого часу та ведення обліку фінансів дуже полегшила б процес правничої допомоги та, додатково, розвинуло б аспект таймменеджменту.

Третім аспектом є використання інформаційно-аналітичних систем та штучного інтелекту для підтримки процесів прийняття рішень, прогнозування результатів судових справ, а також виявлення та аналізу ризиків. Це дуже спірний аспект, адже вже існує багато випадків використання штучного інтелекту у діяльності адвокатів, які закінчилися не на користь захисників. Але, пропонується використовувати данні нововведення для навчання та моделювання ситуацій, тобто для розвитку стресостійкості та інтелекту адвокатів.

Інноваційні технології також відкривають нові можливості для розвитку нових видів юридичних послуг, таких як онлайн-консультування, віртуальні адвокатські бюро та інші форми віддаленого надання правової допомоги.

Співпраця з міжнародними партнерами та інтернаціоналізація адвокатської діяльності в сучасному світі визначають нові вимоги до професійної діяльності адвокатів та відкривають широкі можливості для розширення їхнього впливу та діяльності як на національному, так і на міжнародному рівнях. Україна, як і інші країни, стикається з рядом викликів та можливостей у цьому напрямі.

Важливим аспектом є розширення мережі міжнародних партнерів та адвокатських фірм, що дозволяє адвокатам отримувати доступ до додаткових ресурсів, експертизи та можливостей для здійснення правового захисту в різних частинах світу. Це важливо зокрема для компаній з міжнародною діяльністю та громадян, які стикаються з правовими проблемами за кордоном. Наступним аспектом є участь у міжнародних правозахисних програмах та проектах, що сприяє підвищенню статусу та авторитету українських адвокатів на міжнародній арені, а також забезпечує

можливість отримання нових знань та досвіду в галузі міжнародного права та прав людини. І також цікавим є інтернаціоналізація адвокатської діяльності через відкриття власних представництв або філій за кордоном, що дозволяє адвокатам здійснювати юридичну практику у різних країнах та сприяє розвитку міжнародних правових відносин.

Аналізуючи різноманітні аспекти адвокатології як нового напрямку в українській юриспруденції, можна зробити кілька важливих висновків. Перш за все, адвокатура в Україні відіграє ключову роль у забезпеченні правової допомоги громадянам та захисті їхніх прав та інтересів у судових процесах. Розвиток адвокатології потребує постійного вдосконалення законодавства, підвищення рівня професійної підготовки адвокатів та впровадження інноваційних технологій у правову практику.

2.5. Інноваційність в альтернативних методах врегулювання спорів як новий напрям в українській юриспруденції

Традиційно вирішення правових конфліктів нерозривно пов'язане з участю державного органу та дотриманням чітко встановленої процедури, в рамках якої рішення судового органу має обов'язковий характер. Специфіка юридичного врегулювання спорів і конфліктів полягає у використанні чітко визначених правових норм. Сучасне правосуддя, не зважаючи на свої очевидні переваги, супроводжується рядом недоліків, таких як велика завантаженість судових органів, тривалість і складність судочинства, значні витрати на судові процедури, недоліки у механізмі забезпечення рівності сторін у процесі та гласність судового розгляду, що у деяких випадках призводить до розголошення конфіденційної інформації. Крім того, критерії справедливості, встановлені у судовому порядку, не завжди збігаються з уявленнями про справедливість, особливо серед осіб без відповідної юридичної підготовки. Це часто призводить до негативної реакції з боку учасників конфлікту і ускладнює подальше вирішення

ситуації, іноді призводячи до силового врегулювання конфлікту без його належного вирішення.

У багатьох випадках висока формалізація процедур і відносин між конфліктуючими сторонами, яка є характерною для юридичних процедур, ускладнює досягнення домовленостей та подальшу співпрацю між ними. В таких обставинах виявляється, що використання альтернативних способів врегулювання спорів, які мають неформальний та недержавний характер, стає більш ефективним та вигідним для усіх сторін конфлікту. Це створює реальні можливості для подальшої конструктивної співпраці на основі взаємопорозуміння. В сучасних умовах все більше акцентується на поєднанні інтересів сторін і використанні правових механізмів, що сприяє найбільш ефективному та професійному вирішенню правових конфліктів з мінімальними втратами, як у фінансовому, так і у часовому вираженні.

Альтернативне вирішення правових спорів і конфліктів є складною складовою правової системи, відмінність якої полягає в її відносній автономності від конкретних параметрів національного права, незалежно від того, чи є він англосаксонським (прецедентним) чи континентальним. Альтернативні процедури, як самостійний елемент системи, проявляють себе як досить універсальні та гнучкі, оскільки виникають суперечки та конфлікти між особами незалежно від їх місця проживання або приналежності до певної правової системи. Навіть у межах різних державних структур, пошук шляхів вирішення конфліктів шляхом легальних, доступних та прозорих процедур, повинен бути стимульований будь-якою суверенною державою. Такий підхід свідчить про високий рівень розвиненості громадянського суспільства та його здатність до саморегулювання, а також до ефективного та результативного вирішення різноманітних конфліктних ситуацій без примусу з боку держави.

Варто зауважити, що система, яка не в змозі за тривалий час вирішити спір, не лише формує загальний стан конфліктності, а й цілком не

відповідає інтересам сторін, які прагнуть якнайшвидше позбутися цього становища. Саме в цьому контексті використання альтернативних методів вирішення спорів буде значною мірою результативнішим і вигіднішим для сторін спору та створить реальні можливості для подальшої конструктивної співпраці між сторонами на основі порозуміння. Здатність до оцінки власних інтересів та їх певної відповідності до вимог інших осіб спонукає віднайти нестандартні, альтернативні шляхи для вирішення спірних ситуацій, що буде позитивно впливати на зміну позицій сторін конфлікту, зменшуючи конфліктне становище, в якому вони перебувають, та заохочуючи їх до порозуміння. Необхідно зрозуміти, що альтернативні способи вирішення спорів – це не просто пошук нових методів юриспруденції, а можливість віднайти засіб протистояння тенденціям, що роз'єднують людей, які зараз розповсюджуються на всій планеті [147, с. 37]. Існування альтернативних систем вирішення спорів у більшості країн світу розглядається як позитивний фактор, оскільки це відбувається без залучення держави, за допомогою таких методів, як медіація, арбітраж, переговори, консультації, що пришвидшує кінцевий результат вирішення ситуації в разі. До прикладу, альтернативні способи вирішення спорів можуть бути також певною мірою джерелом економії коштів для держави, бо існують незалежно. Дана причина запровадження таких методів є досить актуальною для нашої держави, адже утримання всієї системи судів вимагає щорічно значних витрат з державного бюджету.

Медіація є, мабуть, однією з найпопулярніших форм вирішення спорів у світі, але наше суспільство все ще сприймає даний метод вирішення конфліктів з обережністю та скептицизмом. Зокрема, І. Ясиновський, аналізуючи зарубіжний досвід у сфері медіації, звертає увагу на проблемні аспекти імплементації процедури медіації в українське законодавство [148].

Для розуміння сутності медіації на рівні чинного законодавства, корисно звернутися до положень статті 1 Закону України «Про медіацію». Медіація – позасудова добровільна, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіатора (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів [149].

У контексті воєнної агресії з боку російської федерації, Україна приділяє особливу увагу захисту конституційних прав громадян, зокрема через використання онлайн-комунікації для позасудового вирішення спорів. Розширення положень Закону України "Про медіацію" або введення окремих норм, що регулюють онлайн-правосуддя та використання інтернет-способів альтернативного вирішення спорів, може призвести до позитивних змін.

Онлайн-медіація має кілька переваг перед іншими способами вирішення конфліктів. По-перше, цей процес є неформальним та гнучким. По-друге, він не обмежений суворими правилами процедури та доказами. По-третє, участь у ньому є доступною або безкоштовною. По-четверте, він дозволяє взаємодіяти сторонам, які знаходяться на великій відстані одна від одної.

Проте, онлайн-медіація також поставляє перед учасниками деякі виклики. Наприклад, якість спілкування напряму залежить від цифрової грамотності учасників. Також важливо мати надійний зв'язок і якісні технічні засоби комунікації, а також забезпечити відповідне освітлення для приміщення, де проводиться медіація. Існує ризик порушення принципу конфіденційності через недбале оброблення інформації або навмисні дії учасників процесу.

Сінгапур є прикладом успішної моделі використання медіації. Сінгапурський міжнародний центр медіації запустив протокол SIMC COVID-19 18 травня 2020 року для надання підприємствам швидкого,

економічного та ефективного шляху вирішення міжнародних комерційних суперечок під час пандемії COVID-19. Згідно з прес-релізом на сайті SIMC, більшість медіацій завершуються протягом одного або двох днів, а успішний результат досягає близько 80% [150].

У згаданому протоколі визначені конкретні особливості і він реалізується відповідно до встановленого порядку. Початково сторони можуть ініціювати розгляд своїх спорів, заповнивши форму запиту на веб-сайті SIMC і здійснивши плату у розмірі 250 доларів США. Після цього SIMC організує медіаційний процес протягом 10 робочих днів. Сторони користуються зниженими гонорарами, і SIMC демонструє гнучкість у відповідних ситуаціях. Особливу вагу має той факт, що медіація проводиться у форматі онлайн, що забезпечує швидке і ефективне вирішення спорів [151].

У Сполучених Штатах Америки, Суд Північного округу Каліфорнії видав Загальний наказ № 72-3 21 травня 2020 року, який призупинив усі судові процеси присяжних до 30 вересня 2020 року. Незважаючи на пропозиції окремих суддів щодо проведення судових засідань через відеоконференцію, всі цивільні справи були переведені на документальне вирішення спорів без участі сторін, за винятком випадків, коли головуючий суддя вирішив провести слухання по телефону або у режимі відеоконференції. Вказаний наказ також передбачав, що через перевагу кримінальних справ, цивільні справи, ймовірно, будуть відкладені на більший термін [152].

Розвиток форм альтернативного вирішення спорів, що виникли у системі загального права США, має два основні джерела: суспільні ініціативи, що не пов'язані з юридичною системою, та форми ADR, що контролюються системою офіційного правосуддя та державою. Ці ініціативи мають на меті забезпечення швидкості вирішення конфлікту,

зниження витрат на процес, розсудливості, простоти правил взаємодії, гнучкості та збереження партнерських відносин між сторонами.

У сучасній американській судовій системі постає проблема вибору найбільш придатних засобів та методів для примирення сторін або вирішення спору до початку судового розгляду. Попередні погоджувальні процедури часто включаються у законодавчі або судові норми.

В першу чергу, американці традиційно ставлять у високому захопленні добрі стосунки та громадську думку, переважаючи їх над особистими вигодами. Під час прямих переговорів часто важко досягти компромісу, тож нейтральний посередник сприяє вирішенню розбіжностей та швидшому досягненню згоди.

По-друге, у деяких справах суди мають обов'язок направляти сторони на посередництво, зокрема у справах про розлучення чи поділ майна [153, с. 151–152].

У 1990-х роках англomовна аббревіатура ADR здобула значне міжнародне визнання, що підтверджується її офіційним статусом і широким застосуванням як у правовій теорії, так і в законодавстві численних країн.

ADR можна розглядати як важливу складову системи правосуддя, що доповнює судові механізми. Форми ADR спрямовані на досягнення мирного врегулювання конфліктів і визначаються ідеєю досягнення консенсусу та узгодження компромісу у конкретних ситуаціях конфлікту. Важливо відзначити, що «альтернатива» надає сторонам більшу свободу і гнучкість у вираженні їхніх позицій у конфліктній ситуації.

На етапі перебування України в умовах воєнної агресії з боку російської федерації особливої уваги вимагає забезпечення державою конституційних прав громадян, що полягає в більшій мірі в можливості використовувати засоби онлайн-комунікації з метою позасудового вирішення спорів. Доповнення положень Закону України «Про медіацію» або окреме нормативне закріплення особливостей, що стосуються питань

онлайн-правосуддя та використання онлайн способів альтернативного вирішення спорів може призвести до низки позитивних змін.

Так, до переваг онлайн-медіації над іншими способами вирішення спорів варто віднести те, що вони, по-перше, мають неформальний та гнучкий характер; по-друге, вони не пов'язані занадто суворими правилами процедури та доказування; по-третє, мають доволі низьку вартість участі або взагалі така вартість відсутня; по-четверте, може реалізовуватися щодо сторін, які перебувають далеко одна від одної. З іншого боку, проведення медіації в такому форматі має також низку викликів, які учасникам необхідно брати до уваги при її проведенні, зокрема, необхідно пам'ятати, що якість спілкування напряду залежить від цифрової грамотності учасників медіації, до того ж повинен бути гарний зв'язок та справні технічні засоби комунікації, якісне освітлення приміщень, де проходить медіація. Стає реальним ризик порушення принципу конфіденційності, що призведе до розголошення інформації з необережності або через навмисні дії учасників процесу.

Визначною подією у врегулюванні вище зазначених питань, стало те, що 10.11.2021 рішенням правління ГО «НАМУ» було затверджено протокол № 32 «Рекомендації для медіаторів щодо підготовки та проведення онлайн-медіації» [154], з метою роз'яснити, яким чином долати виклики, з якими зіштовхується медіатор у своїй діяльності, у зв'язку з виникненням різноманітних життєвих ситуацій, а також через відсутність закріпленого на законодавчому рівні врегулювання питань онлайн-медіації. За приписами даної Рекомендації, онлайн-медіація – це спосіб вирішення спорів між сторонами конфлікту за допомогою третьої нейтральної сторони – медіатора, спрямований на пошук рішень, що відображають інтереси кожної сторони, в процесі проведення переговорів у онлайн-режимі з використанням інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ)

дистанційної синхронної (одночасної) та/чи асинхронної (неодночасної) комунікації.

У часи існування значної правової невизначеності використання процедур онлайн-медіації, не лише б сприяло вирішенню актуальних проблем, а й принесло б моральний спокій для усіх учасників. З одного боку, поширенню практики застосування медіації в Україні перешкоджає установка на вирішення проблем з позиції сили або влади, а також притаманна нашій культурі тенденція уникати особистої відповідальності за те, що відбувається, і шукати винних на стороні. З іншого боку, в нашій державі онлайн-медіація є доречною внаслідок перебування в умовах воєнного стану, за якого сторони готові йти на поступки одна одній, задля співпраці, а особливості української самосвідомості, для якої визначальним є взаємовідносини між людьми, сприяють виконанню домовленостей [155, с. 28].

Незважаючи на військові дії, Україна продовжує процеси інтеграції, при цьому не лише приводячи національне законодавство у відповідність до стандартів ЄС, а й впроваджуючи інноваційні технології в діяльність державних органів. Дана ситуація сприяє популярності такої технології як штучний інтелект. Варто наголосити, що по всьому світу використання технології штучного інтелекту прослідковується у важливих сферах суспільства, таких як освіта, наука, бізнес, тощо. З науково-технічної точки зору штучний інтелект являє собою сукупність наук і методів, яка здатна аналізувати інформацію, обробляти дані для розробки дуже складних комп'ютерних задач, розпізнавати образи, розуміти мову та приймати рішення відповідно до певних критеріїв [156, с. 272].

Перші кроки на шляху становлення та розвитку правового регулювання у сфері штучного інтелекту нашою країною були зроблені у 2018 році, у вигляді створення Єдиної судової інформаційно-телекомунікаційної системи (ЄСІТС), за допомогою якої було досягнуто

повністю безпаперового діловодства. Це стало реальним завдяки використанню електронного цифрового підпису та електронного документообігу, створенню особистих кабінетів з метою вчинення будь-якої процесуальної дії, удосконаленню Єдиного державного реєстру судових рішень [157, с. 62]. Дана система має гіперпосилання на правові позиції Верховного Суду, що дозволяє алгоритмам підібрати відповідне рішення Верховного Суду до конкретної справи та змодельовати драфт рішення без втручання людини. З початком роботи ЄСІТС пов'язується запровадження функціонування підсистеми «Електронний суд», за допомогою якої учасники судового процесу наділяються можливістю в онлайн режимі подавати вичерпний перелік позовів, або інші процесуальні документи, слідкувати як проходить розгляд справи, оплачувати судовий збір.

Спробою правового регулювання використання технології штучного інтелекту є прийняте Розпорядження Кабінету Міністрів України від 02 грудня 2020 р. № 1556-р, яким схвалено Концепцію розвитку штучного інтелекту в Україні. Концепція окреслює штучний інтелект як організовану сукупність інформаційних технологій, із застосуванням якої можливо виконувати складні комплексні завдання шляхом використання системи наукових методів досліджень і алгоритмів обробки інформації, отриманої або самостійно створеної під час роботи, а також створювати та використовувати власні бази знань, моделі прийняття рішень, алгоритми роботи з інформацією та визначати способи досягнення поставлених завдань [158].

Проте, ще досі дуже суперечливим питанням залишається використання штучного інтелекту в діяльності правоохоронних та правозахисних органів. Законодавство України наразі не передбачає повної заміни судді «комп'ютерним алгоритмом». Однак, навіть часткове залучення штучного інтелекту як в діяльність органів суду в процесі

прийняття процесуального рішення, так і в роботу підрозділів Національної поліції у момент автоматичної фіксації факту порушення правил дорожнього руху, може стати позитивним рушійним чинником для розвитку існуючої системи. Використовуючи штучний інтелект, з'являється можливість значно покращити швидкість процесу обробки даних, полегшити роботу правоохоронних і судових органів, та зробити її більш якісною та дієвою.

Сучасні світові тенденції, а саме виникнення криптовалют і технології блокчейн, розвиток інформаційних технологій та міжнародної електронної комерції стали причиною формування нового виду цивільно-правових договорів - смарт-контрактів. Основу даних контрактів складає електронний децентралізований реєстр, за допомогою якого можна укласти контракти, які при цьому виконуються автоматично. Тобто, смарт-контракт являє собою деякий алгоритм, який здійснює логічну послідовність дій щодо виконання сторонами угоди своїх прав, обов'язків та відповідальності, що затверджуються електронними цифровим підписом у блокчейні. Комп'ютерний код при коректних налаштуваннях дає змогу опрацьовувати інформацію щодо домовленостей між сторонами та автоматично вживати заходів для виконання або ж невиконання контракту.

Досліджуючи питання укладання та реалізації смарт-контрактів, необхідно виокремити його ключові елементи. По-перше, це сторони контракту, які на основі електронного цифрового підпису погоджуються або відмовляються від попередніх домовленостей. Електронний підпис, як і приватний ключ у системі блокчейн, має зберігатися його власником у таємниці та використовуватися для його аутентифікації. Співпраця між учасниками блокчейн платформ здійснюється на основі зашифрованих даних. Кожному учаснику платформи автоматично присвоюється, публічна адреса, яка є відкрита для всіх учасників. По-друге, предмет контракту, яким може бути тільки об'єкт, що знаходиться всередині середовища

існування смарт-контракту, або ж який повинен забезпечувати доступ смарт-контракту до предмету договору без участі людини. Наступним елементом виділяють алгоритм, в якому точно описані умови виконання смарт-контракту, які сторони підтверджують підписом. І нарешті, децентралізована платформа, в якій написаний алгоритм самого смарт-контракту [159, с. 10].

Значення смарт-контракту можна прослідкувати, аналізуючи функції, що він виконує. Програмно-координаційна функція полягає в тому, що смарт-контракт є своєрідною програмою, в якій координуються домовленості між його учасниками. Не менш важливе значення у захисної функції, за допомогою якої здійснюється захист персональних даних сторін контракту. Гарантійна функція відповідає за те, що початок реалізації смарт-контракту забезпечує його остаточне виконання. В свою чергу, блокчейн зберігає всю інформацію щодо процесу реалізації смарт-контракту, у чому і полягає значення забезпечувальної функції. Однак, без належного правового регулювання зазначені функції пригнічуються та не використовуються в повному обсязі.

Можна зробити висновок, що на теперішній час спостерігається підвищений інтерес до альтернативних форм урегулювання правових спорів, який зумовлений не лише можливістю зниження навантаження на суди, а й військовими діями, що розгортаються на території нашої держави. Зокрема, за останні декілька років наше суспільство перейняло у світової спільноти декілька яскравих нововведень, а саме онлайн-медіацію, штучний інтелект та такий вид цивільно-правових договорів, як смарт-контракти.

До переваг застосування альтернативних способів вирішення спорів відноситься повне врахування інтересів сторін спору з метою досягнення компромісу, у окремих випадках участь третьої сторони для врегулювання процедури, економія ресурсів, забезпечення верховенства права, глибоке

реформування органів публічної влади, у тому числі й судової, мінімізація корупційних практик [160, 39]. Саме тому, належним чином організований процес, подальший розвиток та удосконалення правового регулювання всієї сукупності різноманітних форм та методів альтернативного вирішення правових спорів та конфліктів, сприятиме швидкому та якісному врегулюванню конфліктів між учасниками, а також підвищенню рівня довіри до окреслених процедур та технологій.

Взагалі, впровадження інноваційних практик в альтернативних методах врегулювання спорів відбувається не без перешкод. Однією з найзначущіших проблем є недостатня усвідомленість та освіченість серед учасників правового процесу щодо переваг та можливостей використання інноваційних методів вирішення спорів. Багато людей продовжують надавати перевагу традиційним судовим процедурам через відсутність або неповне розуміння ефективності та прозорості.

Крім того, важливим є питання довіри до інноваційних практик серед учасників правового процесу. Часто виникають сумніви стосовно об'єктивності та надійності таких методів, що ускладнює їх ширше застосування та прийняття в суспільстві [161, с. 17].

Загалом, проблеми впровадження інноваційних практик у сфері альтернативних методів вирішення спорів вимагають комплексного підходу, що включає як освіту та інформаційну кампанію для учасників процесу, так і розробку адекватного нормативного та етичного регулювання для використання новаторських методів вирішення правових спорів [162].

Проте, відкриваються й перспективи для подальшого розвитку та удосконалення альтернативних методів врегулювання спорів, що базуються на інноваційних практиках. Одним із напрямків розвитку є активне використання сучасних технологій, таких як штучний інтелект, блокчейн та віртуальна реальність. Наприклад, застосування алгоритмів машинного навчання може сприяти автоматизації процесів вирішення конфліктів, а

використання блокчейн-технологій може забезпечити безпеку та недоторканість електронних доказів.

Додатковим напрямком для розвитку може стати створення інтегрованих платформ, які поєднують у собі різноманітні методи вирішення конфліктів та забезпечують комплексний підхід до проблеми. Такі платформи можуть включати в себе елементи медіації, конференційного вирішення спорів, арбітражу та онлайн-обробки петицій, що дозволить сторонам обирати найбільш підходящий метод для вирішення їхнього конкретного конфлікту.

Зокрема, важливим елементом подальшого розвитку альтернативних методів вирішення спорів є створення сприятливої екосистеми, яка сприяє розвитку інновацій та поширенню кращих практик у сфері врегулювання спорів. Це включає в себе активну участь державних органів у формуванні стандартів, підтримку досліджень та розвиток освітніх програм для фахівців у галузі альтернативних методів вирішення спорів. Усі ці заходи можуть сприяти подальшому розвитку та удосконаленню альтернативних методів врегулювання спорів, що забезпечить більш ефективне та справедливе вирішення правових конфліктів у сучасному суспільстві.

Розглядаючи інноваційність в альтернативних методах врегулювання спорів як новий напрям в українській юриспруденції, можна зробити кілька важливих висновків. Інноваційність є ключовим елементом розвитку, оскільки вона сприяє покращенню ефективності та доступності вирішення правових конфліктів. Застосування сучасних технологій, відкриття нових методів та підходів до вирішення спорів може значно покращити якість юридичної допомоги та забезпечити задоволення потреб учасників правового процесу.

2.6. Біоправо: теорія та практика врегулювання в сфері біоетики.

За останні роки відзначається швидкий прогрес у галузях біомедицини, генетики, фармакології, трансплантації та біотехнології, що створює нові можливості для покращення якості та тривалості життя. Цей прогрес, однак, супроводжується непередбачуваними та суперечливими наслідками. З одного боку, відомості процедур, таких як штучне запліднення, сурогатне материнство, трансплантація та терапія стовбуровими клітинами, стали все більш розповсюдженими. З іншого боку, виникли нові етичні та моральні питання, такі як клонування людини, евтаназія та експерименти на людях та тваринах.

Розв'язання цих проблем потребує інтеграції різноманітних дисциплін, таких як біологія, медицина, етика, право та психологія. Досягнення та пропозиції цих галузей стають ключовими для розуміння та подолання складнощів, що виникають. Окрім того, розвиток колективного розуміння серед міжнародної спільноти є необхідним для встановлення універсальних принципів та стандартів у біоетиці, які повинні бути в основі національного законодавства.

Стало зрозумілим, що виклики, пов'язані з генетикою, фармакологією, трансплантацією та біотехнологією, все частіше піддаються міжнародним правовим рамкам. Положення, визначені в міжнародних регуляторних документах з біоетики, поступово інтегруються в національне законодавство, що має важливе значення для захисту прав людини.

У сучасній науковій дискусії проблематика, пов'язана з прогресом у галузях генетики, геноміки, фармакології, трансплантології, біотехнології та клонування, не лише активно обговорюється відповідними науковими громадами, але також викликає низку проблем у розумінні законодавства та юридичного регулювання. Це призвело до формування нових галузей

правознавства, зокрема біоправа, біоюриспруденції та біотичного законодавства. Вчені вважають, що об'єктом дослідження біоетики є втручання людини в природні процеси лікування, як у відношенні до навколишнього середовища, так і до природи самої людини. Предметом біоетики є моральні проблеми, що випливають з цього, включаючи питання виживання людства та збереження життя на планеті [163, с. 22].

Отже, біоетика існує переважно як поле етичних, релігійних, психологічних та юридичних проблем, що розширюється та ускладнюється, лишаючи за собою відсутність простих та однозначних рішень, які б характеризували її як наукову дисципліну з чітко визначеним предметом і загальноприйнятою спільною мовою. У рамках біоетики виникає значна кількість юридичних проблем, переважно пов'язаних із забезпеченням та захистом прав людини в системі охорони здоров'я, правом на конфіденційність, доступ до інформації тощо.

У 1990-х роках на рубежі філософії права, теорії права, конституційного, адміністративного, цивільного та міжнародного права з одного боку та медицини та біоетики - з іншого, розпочало формування нового напрямку - біоюриспруденції. Цей напрям вважається сучасними вченими найновішою науковою областю, спрямованою на підтримку та юридичний захист життя людини в контексті інтенсивного розвитку біомедицини. Принцип найвищої цінності життя людини як біосоціальної істоти становить основу біоюриспруденції.

Перевірка наукових джерел вказує на те, що термін «біоюриспруденція» був введений в наукове вживання Романом Токарчиком, польським вченим і професором Марійського університету Кюрі-Скłodовської в Любліні. У своїх працях «Біоюриспруденція. Засади права для XXI століття» [164] та інших, вчений виклав основні тези та ключові ідеї своєї концепції. Концепція біоюриспруденції Токарчика ґрунтується на інтерпретації сутності права як «життя» і в узагальненому

вигляді реалізується через такі твердження: життя, зокрема людське, визначає найглибше значення предмета юриспруденції та права; сучасний розвиток біологічних наук ґрунтується на штучному втручанні у природні процеси життя; тенденції у біотехнології, біоінженерії та біомедицині свідчать про поступове розширення сфери їхнього штучного втручання у природні процеси життя; наслідки штучного втручання у природні процеси життя піддаються різним оцінкам, особливо релігійним, моральним та юридичним; різноманітні оцінки штучного втручання у природні процеси життя є основою переконання, що не все, що технічно можливо, повинно бути морально допустимим; складно переоцінити та навіть передбачити всі серйозні наслідки штучного втручання у природні процеси життя [165, с. 61-62].

Біомедичні досягнення та відкриття виступають основним каталізатором наукових досліджень у філософському, юридичному, загально-теоретичному та секторальному аспектах біоетики. Визнання досягнень біотехнології та біомедицини на міжнародному рівні зробило актуальним необхідність юридичного регулювання громадських відносин у галузі охорони здоров'я та біоетики, а також встановлення біотичного законодавства та біоюриспруденції

Розглянемо три основні складові частини біоюриспруденції:

- Правова перинатологія;
- Правова соматологія;
- Правова танатологія. [166, с. 261].

За словами Стеценко С., перинатологія, соматологія та танатологія є складовими частинами біоюриспруденції. Вважаємо, що ці складові частини повинні бути самостійними напрямками розвитку біоправа.

Правова перинатологія досліджує правові аспекти життя людини від моменту запліднення до народження. Аналіз правової перинатології зосереджується на таких явищах, як початок людського життя як

біологічного та правового явища, проблематика права на життя людського ембріона та пренатальні генетичні дослідження.

Прийняття правової перинатології як частини біоюриспруденції та визнання права на життя як важливого об'єкта дослідження залежить від декількох чинників, зокрема від того, після якого моменту особа набуває права на життя та його захист.

Виникнення права на життя людини має не лише теоретичне, а й практичне значення, оскільки від вирішення цього питання залежать питання правоздатності, визначення правової природи штучного переривання вагітності, генетичних досліджень плоду та інших аспектів.

Початок життя людини як біологічного явища та виникнення права на життя як правового феномену можуть не співпадати. Біологічні ознаки життя особи присутні з моменту запліднення, оскільки в цей час відбуваються процеси клітинного поділу, що породжують нове життя. Однак, чи мають утворені в утробі матері клітини, які активно діляться та розвиваються, право на життя як правовий феномен і, відповідно, право на його захист, забезпечення і гарантування? Аналогічно до інших соціальних процесів, право на певне благо може існувати у людини, але саме це благо у конкретний момент часу може бути недоступним з різних причин.

Отже, право на життя має існувати до самого початку життя. Проте, з іншого боку, традиційно вважається, що права можуть бути притаманні лише реально існуючій людині, яка може їх реалізувати, і що держава має сприяти цьому, гарантуючи права.

Цей підхід, який враховує біологічні, правові та соціальні аспекти, є важливим для розуміння складності і актуальності права на життя в сучасному світі.

У контексті правової соматології, розуміється складова біоюриспруденції, що досліджує правові аспекти життя людини від моменту народження до моменту смерті, заснована на праві людини на

вільне розпорядження своїм тілом. Основу правової соматології складають соматичні права людини, які дозволяють їй мати певні права відносно власного тіла. Наявність таких прав надає можливість людині впливати на події, що стосуються її фізичного стану.

Актуалізація соматичних прав сталася завдяки виникненню, розвитку та правовому регулюванню різноманітних явищ, зокрема: трансплантації органів і тканин, клонування, одностатевих шлюбів, зміни статі, наркоманії, проституції, штучного переривання вагітності та сурогатного материнства. Ці процеси породжують різноманітні правові та морально-етичні питання, які не завжди можна вирішити за допомогою традиційного правового інструментарію.

Соматичні права мають подвійну природу: з одного боку, людина має право вільно розпоряджатися своїм тілом; з іншого боку, ці права не повинні бути абсолютними, оскільки вони повинні обмежуватися там, де починається свобода іншої людини. Тіло не може бути об'єктом комерціалізації, і закон має обмежувати беззастережне використання власного тіла. Крім того, деякі соціально і медико-біологічно негативні явища, такі як наркоманія та проституція, пов'язані з надмірною реалізацією соматичних свобод.

Говорячи про правову танатологію, ми розглядаємо складову частину біоюриспруденції, що досліджує правові аспекти останнього етапу життя людини, включаючи процес помирання та період часу, коли смерть особи має біосоціальні наслідки. Роль та місце правової танатології у загальній структурі біоюриспруденції демонструються через теоретико-правовий аналіз танатологічних прав та евтаназії як способу реалізації права людини на смерть.

Танатологічні права охоплюють права особи під час процесу помирання та померлої особи. Серед них можна виділити право на поховання або кремацію, право розпоряджатися своїми органами та

тканинами після смерті, право на смерть та застосування евтаназії, право на паліативну медичну допомогу, право на незастосування реанімаційних заходів та інші. Враховуючи широкий контекст понять помирання та смерті, можна вважати, що фактично всі права людини в цих станах умовно можуть вважатися танатологічними.

Акцент на цих правах, що прямо пов'язані з життям та його завершенням, свідчить про необхідність їх активізації у біоюриспруденції. Суть танатологічних прав полягає в забезпеченні гідного помирання особи у випадку, коли старість, хвороба або інші обставини зумовлюють ймовірність смерті, а також у виконанні поживної волі померлої особи щодо розпорядження своїми органами та тканинами.

У контексті правової танатології як складової біоюриспруденції особливе значення надається евтаназії – процесу мирної смерті. Питання про існування права на смерть залишається дискусійним, оскільки не всі країни та фахівці поділяють однозначну думку щодо цього. Вивчення правових аспектів евтаназії у контексті правової танатології виправдується складністю самої процедури, що включає питання медицини та права, а також життя та смерті.

Зростаючий інтерес до евтаназії пояснюється як прогресом медицини, що дозволяє продовжувати боротьбу за життя, так і пріоритетним правом людини на життя та свободу вибору, включаючи рішення про припинення життя. Питання евтаназії стають актуальними у медичній практиці, зокрема при трансплантації органів та тканин, через дефіцит донорських органів та пріоритетність права на життя.

ЄСПЛ у справі «Mortier v. Belgium» [167] прийняла рішення на користь країни у цьому питанні.

У розглянутому випадку мова йде про Гodelіву де Труайє, якій на момент проведення процедури евтаназії було 64 роки у 2012 році. Жінка страждала від хронічної депресії протягом приблизно 40 років і звернулася

до онколога Віма Дістелманса з проханням про проведення евтаназії. Дістелманс є відомим активістом в Бельгії, який підтримує право на смерть.

Зі скаргою до суду звернувся син Годеліви де Труайє, Том Морт'єс, який стверджував, що не був належним чином проінформований про рішення щодо проведення процедури.

Європейський суд з прав людини зазначив, що Морт'єс отримав електронний лист від матері, в якому вона висловила свої побажання, і на який він не відповів. Однак сама Годеліва де Труайє відмовилася телефонувати своїм дітям, щоб уникнути затягування процедури. Морт'єс був інформований лікарнею на наступний день після проведення евтаназії.

Суд встановив, що законодавча база Бельгії щодо евтаназії та її застосування у цьому конкретному випадку не порушували статтю 2 Європейської конвенції з прав людини, яка гарантує право на життя.

Судді також підкреслили, що держава забезпечила право Годеліви де Труайє на недоторканність особистого та сімейного життя, яке захищається статтею 8 Конвенції. Лікарі зробили розумні зусилля, щоб забезпечити можливість спілкування жінки зі своїми дітьми, захищаючи її право на недоторканність приватного життя.

У одному з випадків суд визнав провину держави, встановивши, що бельгійський уряд не належним чином розглянув справу або в ході обов'язкового розгляду комісією з евтаназії, або під час кримінального розслідування після її проведення.

Незважаючи на те, що термін «біоюриспруденція» з'явився у 1990-х роках, проблеми в цій області та спроби їх правового врегулювання мають значно довшу історію. Встановлення міжнародних правових інструментів, які суттєво впливають на захист прав людини у сфері біоетики, триває понад 70 років з моменту 1946 року. У Конституції Всесвітньої Організації Охорони Здоров'я [168] було зазначено, що сприяння найвищому досяжному стандарту здоров'я є одним із фундаментальних прав людини

без різниці раси, релігії, політичних переконань, економічного або соціального стану. Здоров'я всіх народів виступає фундаментальним чинником досягнення миру та безпеки та залежить від найближчого співробітництва між індивідами та державами. Досягнення будь-якої держави в покращенні здоров'я та медичного обслуговування має цінність для всіх. Ці та інші положення Конституції ВООЗ встановили основу для міжнародного медичного права, національного законодавства та законодавства у галузі біоетики в найбільш розвинених країнах.

Історія формування правових інструментів у галузі біоетики свідчить про те, що перші значущі дискусії щодо проблем біоетики на міжнародному рівні відбулися у Нюрнберзі у 1946-1947 роках [169]. Ці обговорення були присвячені медичним дослідженням на людських об'єктах, які проводилися під час Другої світової війни, зокрема примусовим медичним експериментам, вбивствам військовополонених для анатомічних колекцій, примусовій евтаназії, стерилізації тощо. Однією з наслідків цих подій стало створення Нюрнберзького кодексу, який регулював проведення наукових досліджень та експериментів на людях, а також встановлював етичні стандарти для вчених, що здійснювали медичні дослідження. У кодексі вказувалося, що для проведення досліджень на людях необхідно отримати вільну згоду об'єкта дослідження, засновану на повному розумінні всіх аспектів експерименту та його можливих наслідків для здоров'я та добробуту об'єкта. Незважаючи на те, що вимоги цього кодексу стали моральними імперативами і не мали прямої юридичної сили, їх принципи були впроваджені в законодавство багатьох країн у галузі медичних досліджень на людях. Крім того, кодекс стимулював зусилля людства та окремих країн у досягненні наукових знань щодо збереження здоров'я людини [170, с. 61].

У протіканні двадцятого століття на міжнародному рівні було ухвалено ряд інтегрованих міжнародних правових інструментів, які спільно

з правом на життя та здоров'я стали основою для вирішення біотичних проблем. Зокрема, варто відзначити Загальну декларацію прав людини 1948 року [170] та Міжнародний пакт з економічних, соціальних та культурних прав 1966 року [171].

Відповідно, можна виділити декілька груп документів. Перша група включає акти та документи, спрямовані на реформування сектора охорони здоров'я, такі як Алма-Атинська декларація ВООЗ та Люблінська хартія ВООЗ з реформування охорони здоров'я в Європі. Друга група охоплює акти та документи, які визначають правовий статус учасників взаємовідносин у галузі охорони здоров'я, такі як Лісабонська декларація про права пацієнта та Європейська хартія прав пацієнтів. Третя група містить міжнародні правові інструменти, які стосуються специфічних питань у медицині та охороні здоров'я, зокрема, Декларація про евтаназію, Сіднейська Декларація про смерть людини, Принципи захисту психічно хворих осіб і поліпшення психіатричної допомоги, а також Загальна декларація про геном людини та права людини [172].

Серед міжнародних інструментів у галузі біоетики, які встановлюють етичні стандарти та регулюють проведення наукових досліджень на людях, зокрема на основі принципу особистої автономії, особлива увага приділяється Гельсінську Декларацію Всесвітньої Медичної Асоціації з етичних принципів медичних досліджень, що пов'язані з людськими суб'єктами [173].

Документ був затверджений на 18-ій Загальній Асамблеї Всесвітньої Медичної Асоціації, що відбулася в місті Гельсінкі (Фінляндія) у липні 1964 року. Пізніше цей документ був систематично переглянутий та вдосконалений.

Еволюція біоправа та біомедичного законодавства значною мірою визначалася впливом різноманітних міжнародних інструментів, що приймалися різними суб'єктами, переважно Організацією Об'єднаних Націй

(ООН), Всесвітньою Медичною Асоціацією (WMA), Організацією Об'єднаних Націй з освіти, науки та культури (ЮНЕСКО), Радою Європи (РЄ), Парламентською Асамблеєю Ради Європи (ПАРЄ), Комітетом міністрів Ради Європи та Європейським Парламентом (ЄП). Крім того, біоетичні принципи та стандарти відображені у міжнародних, регіональних та національних правових документах спеціалізованих міжнародних та регіональних інтеграційних організацій, а також в законодавстві різних країн.

З точки зору встановлення правил найбільш вагомими є наступні: Міжнародна конвенція ООН про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 21 грудня 1965 року [174], Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18 грудня 1979 року [175], Конвенція ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року [176], Конвенція ООН про біологічну різноманітність від 5 червня 1992 року [177], Стандартні правила ООН щодо забезпечення рівних можливостей для осіб з інвалідністю від 20 грудня 1993 року [178]. Крім того, ряд міжнародних інструментів з питань біоетики прийняли спеціалізовані установи ООН, зокрема, Світова організація охорони здоров'я (ВООЗ) та Організація харчової та сільськогосподарської організації Об'єднаних Націй (ФАО).

ЮНЕСКО заслуговує на увагу за такими ключовими документами, як, наприклад, Декларація ЮНЕСКО про Расу та Расову Нетерпимість від 27 листопада 1978 року [179]. Програма Біоетики ЮНЕСКО була започаткована у 1993 році створенням Міжнародного Комітету з Біоетики (IBC), який є першим і єдиним Комітетом з Біоетики з глобальним охопленням діяльності та експертним складом. Мета програми ЮНЕСКО полягає у виявленні найбільш суттєвих біоетичних питань для різних регіонів світу з метою визначення та впровадження відповідних стратегій, що сприяють аналізу етичних та правових аспектів на регіональному та

підрегіональному рівнях, а також зміцненню національних можливостей та міжнародного співробітництва у сфері біоетики.

Діяльність Ради міжнародних організацій медичних наук (CIOMS) не менш варта уваги. CIOMS прийняла ряд інструментів, серед яких Міжнародні етичні вказівки для досліджень, пов'язаних із здоров'ям людини, 1982 року, що зазнали редагувань у 1993 та 2002 роках. Крім того, у 2002 році Мережа активного громадянства спільно з громадськими організаціями різних країн ЄС розробила Європейську хартію прав пацієнтів [180], яка чітко та повною мірою інтерпретує права пацієнтів.

Серед ідей та положень зазначених правових інструментів у контексті захисту прав людини особливо важливі положення, що передбачають захист гідності та ідентичності особи, гарантують кожному, без дискримінації, повагу до його цілісності та інших прав і основних свобод у контексті застосування біології та медицини, віддають перевагу інтересам людини над інтересами суспільства чи науки. Ці положення також встановлюють необхідність дотримання відповідних професійних обов'язків та стандартів у будь-якому медичному втручанні, включаючи дослідження; добровільну інформовану згоду особи на медичне втручання; захист та повагу до особистого та сімейного життя у зборі, передачі та зберіганні персональних медичних даних; заборону дискримінації проти особи на підставі її генетичного спадку; заборону комерційного використання людського тіла. Тим не менш, варто відзначити, що згадані інструменти в значній мірі відображають результати інтенсивних теоретичних досліджень біоетичних проблем наукових експериментів, але, на жаль, вони не є юридично зобов'язуючими.

Діяльність Європейського суду з прав людини суттєво впливає на розвиток біоетики, національного та міжнародного законодавства в галузі охорони здоров'я та біотичних питань. Аналіз практики ЄСПЛ [181] надає

можливість виділити кілька груп прав людини, відносно яких виникали питання біоетики:

1. Права на репродукцію, пренатальну діагностику, включаючи справи *Draon v. France* [182], *Tysięc v. Poland* [183], *Dubská and Krejzová v. the Czech Republic* [184], та інші.

2. Штучне запліднення, як у справах *Evans v. the United Kingdom* [185], *Dickson v. the United Kingdom* [186], *Costa and Pavan v. Italy* [187], тощо.

3. Питання евтаназії, що розглядалися у справах *Pretty v. the United Kingdom* [188], *Haas v. Switzerland* [189], *Jack Nicklinson v. the United Kingdom* [190] та ін.

4. Право пацієнта на згоду на медичне обстеження та лікування, включаючи справи *Arskaya v. Ukraine* [191], *Petrova v. Latvia* [192], та інші.

5. Етичні питання, пов'язані з ВІЛ та іншими захворюваннями, що загрожують життю, у справах *Francisco J. Arcila Henaó v. the Netherlands* [193], *Enhorn v. Sweden* [194], *Colak and Tsakiridis v. Germany* [195], тощо.

6. Зберігання відбитків пальців, клітинних зразків та ДНК, як у справах *Gillberg v. Sweden* [196], *M.K. v. France* [197], *Antonio Peruzzo v. Germany* [198] та ін.

7. Право на доступ до інформації про біологічне походження, включаючи справи *Andrzej Klocek v. Poland* [199], *Grönmark v. Finland* [200], *Krušković v. Croatia* [201] та інші.

Аналіз діяльності Європейського суду з прав людини свідчить про те, що найбільше уваги приділяється питанням репродуктивних прав, штучного запліднення, згоди пацієнтів на медичні процедури, доступу до інформації про походження, евтаназії, етичних аспектів у сфері ВІЛ, а також зберігання біологічних матеріалів державними структурами. Більшість цих справ потрапляє під сферу застосування статті 8, а також статей 2, 3, 5 і 6 Конвенції. З урахуванням швидкого розвитку

біотехнологій, до сфери уваги суду також увійдуть питання генної терапії, дослідження стовбурових клітин, лікування та клонування. Європейський суд з прав людини акцентує на значній відповідальності держав у цих питаннях, включаючи адекватну медичну допомогу в рамках пренатальних досліджень та забезпечення балансу між інтересами суспільства та приватним життям. Через неоднозначне розуміння поняття «недоторканості», особливо в контексті позитивних обов'язків держави, суд відзначає важливість дотримання принципу верховенства права, яке є фундаментальним для демократичної держави. Забезпечення цього принципу передбачає наявність національного законодавства, що гарантує захист прав, закріплених у Конвенції. Європейський суд з прав людини підкреслює, що головна мета Конвенції - це забезпечення реальних та дієвих прав, а не теоретичних чи уявних.

Підбиваючи підсумки вищевикладеного, важливо відзначити, що на міжнародному рівні існує багато міжнародних правових документів інтегрованого характеру, які разом із правом людини на життя і здоров'я створюють основу для вирішення біотичних питань. Однак, особливо в галузі біотехнологій, більшість правових інструментів мають регіональний характер. Основні законодавчі органи у цій сфері - це ЮНЕСКО, ВООЗ, Рада Європи та Європейський Союз. Правові інструменти в галузі біомедичних технологій переважно є консультативними. Винятком є Директива 98/44 щодо правового захисту біотехнологічних винаходів. Важливу роль у захисті прав людини в галузі біотехнологій відіграє Європейський Суд з прав людини, чий підхід базується на Конвенції, але враховує також національне законодавство. У той же час деякі проблеми залишаються невирішеними через постійний розвиток біомедичних технологій і необхідність врахування останніх досягнень у всіх аспектах застосування генної інженерії до людини [202, с. 74]. Загалом, проблемам

застосування медичних біотехнологій не приділяється достатньо уваги як на міжнародному, так і національному рівнях.

Створення вітчизняної нормативно-правової бази та розроблення відповідної регуляторної політики здійснювалися на основі принципів гуманності, що визначені у вищезгаданих міжнародних документах. Аналіз сучасної системи біоетики в Україні передбачає розгляд окремих аспектів цієї системи.

До ключових національних документів у сфері біоетики належать: Етичний кодекс вченого України, прийнятий рішенням № 2 загальних зборів Національної академії наук України від 15 квітня 2009 року [203]; Етичний кодекс лікаря України, що був затверджений на Всеукраїнському з'їзді лікарських організацій та X З'їзді Всеукраїнського лікарського товариства у місті Євпаторії 27 вересня 2009 року [204]; а також Етичний кодекс фармацевтичних працівників України, що був прийнятий VII Національним з'їздом фармацевтів України в місті Харкові 17 вересня 2010 року [205], та інші.

Стандарт GCP є міжнародним нормативним документом, який установлює етичні стандарти та вимоги до якості наукових досліджень. Він охоплює правила, що регулюють весь цикл дослідження, включаючи розробку протоколу, проведення дослідження, ведення документації та подання звітності. Стандарт передбачає участь людини як об'єкта дослідження та забезпечує дотримання її прав, гарантує безпеку та запобігає нанесенню шкоди. Ці вимоги викладені в Гельсінській декларації, прийнятій Міжнародною конференцією з гармонізації (ICH).

Серед ключових нормативно-правових актів та документів, що регулюють проведення клінічних випробувань, можна відзначити наступні: Порядок проведення клінічних випробувань лікарських засобів та експертизи матеріалів клінічних випробувань і Типове положення про комісію з питань етики, затверджені Наказом МОЗ України від 23.09.2009

р. № 690 [206]; Постанова МОЗ України «Лікарські засоби. Належна лабораторна практика» [207 та інші].

Після аналізу вищезгаданих документів стає очевидним, що нормативно-правова база, яка регулює біомедичні дослідження, переважно у сфері клінічного та доклінічного вивчення фармацевтичних препаратів та медичних виробів, представлена рядом фундаментальних документів, які вичерпно відповідають на актуальні біоетичні питання. Однак залишається значне поле для розробки спеціальних правил, спрямованих на регулювання медичних послуг і продуктів біотехнології та фармації, які б мали міцну біоетичну основу. Важливим завданням залишається подальше удосконалення системи державного та громадського контролю за дотриманням біоетичних норм.

2.7. Перспективи розвитку ювенального права в сучасних умовах

У сучасному суспільстві питання ювенального права здобувають все більше значення, оскільки вони стосуються найуразливіших членів суспільства - неповнолітніх. Ювенальне право є важливим аспектом правової системи, спрямованим на захист та забезпечення прав та інтересів дітей та підлітків. У контексті України та країн світу ювенальне право має свої власні особливості та характеристики, що визначаються як національними законодавствами, так і міжнародними стандартами. Розуміння цих особливостей та аналіз сучасного стану регулювання правових відносин у сфері ювенального права є актуальною проблемою, яка потребує наукового дослідження та уваги.

Україна здійснює заходи для поліпшення перспектив свого майбутнього, зокрема шляхом гарантування та захисту прав дітей у всіх сферах. Відзначається, що захист дитинства та забезпечення прав дітей стає одним із ключових завдань у системі правового забезпечення національної

безпеки, оскільки демографічні тенденції та рівень життя дітей не відповідають міжнародним гуманітарним стандартам [208, с. 11]. Спостерігається, що зниження рівня освіченості, недостатня правова культура та відсутність позитивної динаміки у протидії негативним явищам у дитячому середовищі представляють суттєву загрозу майбутньому та існуванню українського суспільства. Незважаючи на те, що в останні роки прийнято ряд законів, спрямованих на захист прав та свобод неповнолітніх, аналіз статистичних даних та судової практики свідчить про те, що у багатьох випадках держава реагує на проблеми дітей лише тоді, коли процеси криміналізації неповнолітніх вже стають невідворотними [209, с. 38-40].

У виникненні концепції ювенальної юстиції наявність історичної прослідкованості, яка демонструється в різних країнах. В Канаді початки цієї концепції відносяться до XIX століття, у США її формування відбувалося у період від XIX до XX століття, а в Європі вона з'явилася на початку XX століття. Фахівці переконані, що у відміну від «дорослої» юстиції, ця система має охоплювати широкий спектр соціальних аспектів, а не обмежуватися лише юридичними та судовими процедурами. Саме тому, поняття та функції, пов'язані з реалізацією ювенальної юстиції, мають глибокий соціальний вимір, що становить основу для цієї сфери. Сучасна ювенальна юстиція представляє собою складну систему, яка включає в себе державні, муніципальні, правоохоронні та судові органи, а також громадські та правозахисні установи. Згідно з відповідним законодавством, вона застосовує медико-соціальні та психолого-педагогічні методики для забезпечення захисту прав, свобод та інтересів дітей, а також їхню ресоціалізацію у разі перебування у складних життєвих ситуаціях. Важливою функцією ювенальної юстиції є запобігання правопорушенням та вживання відповідних заходів щодо неповнолітніх [210, с. 25]. Ця юстиційна форма має за мету захист прав двох категорій дітей: тих, хто

порушує закон, та тих, що опинилися у складних життєвих ситуаціях, включаючи дітей-сиріт, дітей без батьківського піклування, безпритульних дітей, жертв сімейного насильства та інших.

Ювенальна юстиція є галуззю права, спрямованою на вирішення проблематики правопорушень, вчинених дітьми, або їх участі в таких діях за сприянням дорослих. Зазвичай діти, які опинилися у складних життєвих обставинах, часто стають учасниками юридичних порушень. У термінах ювенальної юстиції не тільки узагальнюється кримінальне правосуддя у справах неповнолітніх, але й враховується спеціалізована юстиція у справах, пов'язаних з сім'єю та неповнолітніми. Ця система включає судові органи, які використовують свою судову владу для вирішення правових конфліктів, вирішення цивільно-правових суперечок для захисту прав і законних інтересів неповнолітніх та сімей, у яких вони виховуються [211, с. 10-11]. Поточна структура державних органів та установ в Україні, що відповідають за запобігання правопорушенням серед неповнолітніх та їх захист, не забезпечує належне дотримання їх прав. Тому є цілком доцільним об'єднати зусилля цих уповноважених органів з метою підвищення ефективності захисту прав неповнолітніх осіб, включаючи тих, хто знаходиться під загрозою покарання.

Ювенальна юстиція розглядається як складна система концепцій та стратегій впливу на підлітків, включаючи конкретні практичні заходи, спрямовані на сім'ю, а також безпосереднє втручання щодо неповнолітніх через судові органи, спеціалізовані установи та соціальні інституції. Процес розвитку такої системи юстиції, яка охоплює ювенальні суди, спеціалізовану юридичну допомогу, самостійні слідчі органи, заклади виховної роботи, органи соціального захисту та освітні заклади, що працюють з важкими підлітками, вимагає вирішення численних практичних і теоретичних аспектів на поточному етапі. Серед них - створення спеціалізованих судів у справах неповнолітніх як ключового елемента

системи ювенальної юстиції, відповідно до Концепції судово-правової реформи 1992 року в Україні [212].

Забезпечення ефективної та результативної системи ювенальної юстиції в Україні є можливим лише при уважному аналізі та врахуванні світового досвіду. Концепція ювенальної юстиції, витoki якої сягають давніх часів і англійської мови, знаходиться на стадії постійного вдосконалення завдяки вивченню міжнародного досвіду та передових практик [213, с. 117]. Тому цей інститут має багатогранну та цікаву історію, вивчення якої є невід'ємною частиною розуміння того, яку конкретну модель захисту неповнолітніх необхідно розробляти.

Розвиток ювенальної юстиції досяг свого вирішального етапу в XIX-XX століттях у найбільш розвинених країнах Європи та Америки. Цей процес мав значний історичний контекст, оскільки на початку XIX століття стало очевидно, що ефективна боротьба з дитячою та підлітковою злочинністю потребує створення спеціалізованих судів для розгляду справ неповнолітніх правопорушників. Ростуча злочинність надихнула на швидке впровадження таких інституцій. У цей період Європа та Америка стикалися зі складнощами контролю через розповсюдження банд та молодіжних правопорушників.

Перші суди для неповнолітніх були створені в Австралії у 1890 році, подальше впровадження відбулося у 1894 році в Канаді та в 1899 році в США. Хоча деякі дослідники вважають, що США були першими серед країн, що запровадили систему судів для неповнолітніх, проте це твердження не є повністю обґрунтованим, оскільки успішний досвід функціонування судів у справах неповнолітніх в Австралії був використаний Канадою та США як модель для подальшого вдосконалення своїх систем [213, с. 22-24].

Утворення системи ювенальної юстиції у Сполучених Штатах Америки характеризується організованістю та системним підходом до

створення судових інстанцій. Перший суд для розгляду справ неповнолітніх у США було створено 2 липня 1899 року у Чикаго відповідно до Закону «Про дітей, покинутих, бездомних, злочинних та нагляд за ними». Правова система країни встановлювала три основні вимоги до функціонування ювенальної юстиції: спеціалізацію судового процесу, що передбачала наявність відокремлених приміщень для розгляду справ неповнолітніх; присутність спеціалізованих суддів та ізоляцію молодих правопорушників від дорослих у місцях їх тимчасового тримання; спрощений процес розгляду справ у формі конфіденційних бесід судді з підсудними.

Однією з характерних особливостей американського суду для неповнолітніх є керівництво суддею закладами опікунського нагляду за молодими особами. Діяльність суду для неповнолітніх у США включала широку співпрацю з різними суспільними організаціями та громадськими установами в судовому окрузі, такими як благодійні організації, жіночі клуби та товариства захисту дітей від жорстокого поводження. Ці суди використовувалися для організації нагляду за дітьми, які знаходилися на волі.

У XX столітті створення судових установ для розгляду справ неповнолітніх в інших країнах Європи було відмінним за різноманітністю форм та не обмежувалося однією типовою моделлю, а представляло собою різні варіації організації ювенальної юстиції. Наприклад, у 1904 році в Ірландії був утворений суд через створення спеціальної сесії загального суду. У Нідерландах суд для розгляду справ неповнолітніх був створений у 1900 році та відрізнявся простотою системи правосуддя. У 1908 році в Австрії з'явилися опікунські суди для неповнолітніх. У Італії в 1908 році була створена окрема система судочинства для цієї категорії осіб після прийняття Закону «Про спеціалізовані суди у справах неповнолітніх». У Португалії у 1911 році були утворені трибунали для неповнолітніх, які об'єднали з опікунськими судами. Реформування ювенальної юстиції в

Бельгії розпочалося у 1912 році із прийняттям Закону Картон-де-Віарта. У 1914 році в Франції були засновані суди для неповнолітніх за рахунок створення автономної системи судів. В Іспанії опікунські суди були засновані лише у 1918 році. Також автономні судові системи у справах неповнолітніх були створені в Угорщині, Швейцарії, Румунії, Польщі, Японії і Греції. У Єгипті суди для неповнолітніх були засновані у 1904 році за допомогою Законів «Про створення суду у справах неповнолітніх у місті Александрія» та «Про створення суду у справах неповнолітніх у місті Каїр». Діяльність цих судів визначалася згідно зі системою права в кожній державі. Наприклад, перший суд у справах неповнолітніх у Великій Британії був заснований у 1905 році в Бірмінгемі. Його успішна діяльність стала основою для створення загальнонаціональної системи судів у справах неповнолітніх після прийняття Закону «Хартія для дітей» у 1909 році. Установлення судів для розгляду справ неповнолітніх супроводжувалося встановленням ряду норм, таких як класифікація неповнолітніх за ступенем тяжкості їхніх злочинів, обов'язкова присутність батьків або інших родичів на судових засіданнях, індивідуальний розгляд кожного випадку, функціонування пробаційного корпусу та контроль суду за опікунським наглядом за правопорушниками-неповнолітніми [213, с. 118].

У Німеччині відсутність відокремленого та автономного судового органу для розгляду справ неповнолітніх відрізняється від системи, характерної для країн англо-саксонського правового контексту. Судова процедура у цій країні функціонує в складі загального суду. У рамках цього загального суду одному із суддів надаються повноваження з подвійними функціями протягом одного року. Цей спеціальний суддя відповідає за розгляд усіх справ, пов'язаних із неповнолітніми у віці від 12 до 18 років, які підлягають розгляду дільничними судами. Крім того, він виконує функцію попереднього слідства, що також відома як «слідчий суддя». Такий суддя також забезпечує опікунське провадження у відношенні

малолітніх, опіка над якими здійснюється членами об'єднань, що мають опіку над дітьми. Згідно з вимогами суду, ці об'єднання надають інформацію про умови життя молодих правопорушників. У випадках, коли суд вирішує, що це необхідно, такі об'єднання беруть на себе функцію піклування за підлітками, які перебувають на волі. Загалом, справи, що стосуються неповнолітніх, розглядаються публічно, хоча закон дозволяє проведення закритих судових засідань.

У контексті заснування ювенальних судів у країнах іншої правової традиції, визначальною мотивацією виступало усвідомлення особливого статусу неповнолітніх правопорушників та необхідності надання їм особливого уваги у рамках системи правосуддя. Ця концепція отримала своє втілення у створенні інститутів ювенальної юстиції у різних країнах світу. В наш час ювенальні суди діють у понад 60 країнах.

Різноманітні за формою системи ювенальної юстиції існують не лише у всіх країнах Європи, а також у країнах Азії, Латинської Америки, Австралії, Новій Зеландії та деяких країнах Африки.

З метою виконання цих завдань були створені дві установи: Комісія ювенальної юстиції та Комітет з благополуччя дітей. Комісія ювенальної юстиції складається з магістратського судді та двох соціальних працівників, один з яких обов'язково жінка. Вимогою для всіх членів суду є наявність професійних знань для роботи з дітьми.

Ювенальна юстиція насправді виникла на перетині двох основних принципів: формалізованої, юридично організованої системи державних судів і принципу індивідуального піклування про неповнолітніх. Це стало актуальним у період, коли розпочалося розроблення універсальних моделей опіки для реабілітації молодих людей. Ці моделі почали застосовувати до тих неповнолітніх, які вчинили правопорушення або злочини. Такий підхід сприяв розвитку унікальних стратегій роботи з цією категорією

правопорушників, що фактично призвело до трансформації системи кримінального правосуддя щодо неповнолітніх.

Використані стратегії принципово змінили традиційні методи реагування на порушення права, що визначені відповідним кримінальним законодавством. Поняття «злочин», вжите в його класичному розумінні в кримінальному праві інтерпретувалося як порушення кримінального закону, не обов'язково кримінально каране діяння, але як певне відхилення від прийнятих норм поведінки, що зумовлене певними соціальними чинниками. Це, в свою чергу, привело до необхідності застосування реабілітаційних заходів до неповнолітніх, замість їхньої ізоляції від суспільства [214, с. 58]. У цей період було визначено формальний статус неповнолітнього-правопорушника, а також введено термін «делінквентна поведінка» для опису неправомірних дій, де головною була ідея реабілітації. Система правосуддя поступово розширювалася різними реабілітаційними службами, які замінювали традиційні функції правового врегулювання порушень [215].

У ранній стадії формування ювенальної юстиції неповнолітніх-правопорушників вважали пасивними суб'єктами, які лише отримували соціальні послуги, а не активно брали участь в процесі вирішення відповідальності за свої правопорушення. Ця концепція викликала критику, що призвело до включення в основні принципи ювенальної юстиції необхідності захисту суспільства від злочинних дій і встановлення відповідальності неповнолітніх за їхні дії [216, с. 74].

У контексті початкової стадії розвитку системи ювенальної юстиції та її подальшого закріплення на рівні держави, ефективність реалізації правосуддя у відношенні неповнолітніх значною мірою залежала від індивідуальних якостей суддів.

Ретроспективний огляд міжнародного досвіду у формуванні структури ювенальної юстиції дозволяє зробити наступні висновки: по-

перше, особлива увага до збереження репутації підлітка проявляється у тому, що у разі припинення ним злочинної активності, він може розраховувати на певний рівень захисту. У деяких країнах поліцейська інформація щодо молодих порушників зберігається конфіденційно та залишається недоступною для сторонніх осіб. По-друге, проводиться спеціалізована підготовка всіх учасників судового процесу, що включає суддів, обвинувачів, адвокатів та професійних кураторів. Останні є фахівцями, які безпосередньо працюють з молоддю у складних життєвих ситуаціях [217, с. 25-27]. Компетентність цих спеціалістів перевіряється шляхом спеціального іспиту, результати якого визначають їхню здатність до здійснення цієї сфери діяльності. По-третє, можливість одночасного розгляду питань, що стосуються як кримінального, так і сімейного права, одним суддею, який вже знайомий з дитиною та її проблемами, суттєво підвищує ефективність ухвалених судових рішень. Нарешті, поряд з судовими органами діють позасудові, неюридичні структури та соціальні служби, які призначені для підтримки системи ювенальної юстиції та виконують допоміжні функції.

Ідея ювенальної юстиції виникає від потреби вирішення складної соціальної проблеми: захисту прав та інтересів неповнолітніх. Цей інститут передбачає створення спеціального порядку судочинства, спрямованого на розгляд справ, пов'язаних з дітьми та підлітками.

З 2014 року в Україні триває збройний конфлікт, який загострився з початком повномасштабного вторгнення росії на територію України 24 лютого 2022 року. Ця ситуація призвела до того, що значна кількість дітей стали жертвами різного роду насильства на протязі тривалого періоду. Ураховуючи шкідливий і деструктивний вплив збройних конфліктів на дітей та їхні наслідки в майбутньому, зростає необхідність особливого захисту цієї групи дітей з боку держави. Відповідно, держава має системно

діяти для покращення становища дітей, забезпечуючи їхній розвиток, надання освіти та створення безпечного середовища для їхнього зростання.

Під час збройного конфлікту держава опиняється у складних умовах високого напруження та зобов'язана ефективно реагувати на загрози, враховуючи сучасні виклики, зокрема щодо забезпечення прав цивільного населення, включаючи найбільш вразливі категорії. Наприклад, стаття 19 Конвенції про права дитини 1989 року підкреслює, що держави-учасниці мають приймати всі необхідні законодавчі, адміністративні, соціальні та виховні заходи для захисту дітей від можливих форм фізичного та психологічного насильства, експлуатації, недбалого ставлення або відсутності піклування.

Особливу увагу слід звернути на положення статті 24 Женевської конвенції IV про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року, яка зобов'язує сторони конфлікту приймати всі необхідні заходи для забезпечення того, щоб діти віком до 15 років, які стали сиротами або були розлучені зі своїми сім'ями через війну, не залишалися без піклування, а також для сприяння їхньому освітньому процесу. Крім того, особи, що перебувають під захистом, мають право на особисту повагу, гідність, сімейні права, свободу релігійних переконань і обрядів, а також на збереження своїх звичаїв. До таких осіб необхідно ставитися гуманно, захищаючи їх, передусім, від будь-якого акту насильства та інших форм залякування [218].

Однією з основних проблем, що виникає внаслідок вторгнення Росії на територію України, є влаштування дітей, які опинилися без батьківського піклування. На сьогодні спостерігається активна робота засобів масової інформації щодо необхідності усиновлення цих дітей, які через війну втратили своїх батьків. Проте ця ситуація, за словами Міністерства соціальної політики України, створює ризики шахрайства та

поширення недостовірної інформації, що може призвести до порушення прав дітей.

У зв'язку з цим, 22 березня 2022 року було прийнято Постанову Кабінету Міністрів України № 349 «Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо захисту прав дітей на період надзвичайного або воєнного стану». Ця постанова передбачає, що на час дії надзвичайного або воєнного стану на території України діти, які залишилися без батьківського піклування, можуть бути прийняті до дитячого будинку сімейного типу або до прийомної родини на тимчасових умовах [219].

Якщо відійти від воєнного стану, та розглянути проблематику, яка була до нього, то, по-перше, необхідно покращити ранню соціальну реабілітацію неповнолітніх, які порушують закон, шляхом реформування національної системи правосуддя у справах цієї категорії осіб. Аналіз положень Кримінального кодексу України та Кримінального процесуального кодексу України з урахуванням національного законодавства, Конвенцій про права дитини, а також вивчення досвіду інших країн свідчать про те, що в чинному законодавстві дотримано принципи міжнародних стандартів щодо реалізації правосуддя стосовно цієї групи осіб, встановлено різницю умов їх кримінальної відповідальності, передбачено застосування примусових заходів виховного характеру замість кримінального покарання, тобто альтернативних заходів впливу на тих, хто вступив у конфлікт із законом, і визначені спеціальні процесуальні норми для забезпечення кращого захисту їхніх прав.

Проведення кримінального провадження у випадках, пов'язаних із неповнолітніми, відбувається у відповідності до загального порядку, з урахуванням особливостей, визначених у Главі 38 Кримінального процесуального кодексу України [220]. Принцип забезпечення додаткових гарантій для неповнолітніх, що визначені в національному законодавстві та

міжнародних угодах, ратифікованих Верховною Радою України, знаходить відображення у проведенні кримінального розслідування. У випадку виникнення протиріччя між положеннями Кримінального процесуального кодексу України та міжнародними договорами, на які надано згоду Верховною Радою України, застосовуються відповідні норми зазначених міжнародних угод, відповідно до частини 4 статті 9 Кримінального процесуального кодексу України.

Тому згідно з твердженням, «ефективне впровадження наведених вище заходів для неповнолітніх можливе лише за умови тісної взаємодії з відповідними соціальними службами та активної участі у цьому процесі сім'ї неповнолітнього. При цьому слід враховувати, що вирішення цього питання можливе лише в межах кримінального процесу». Отже, головна ідея полягає у створенні ювенальних судів, де неповнолітній розглядається не як об'єкт кримінального примусу, а як суб'єкт реабілітації, спрямованої на запобігання повторним порушенням закону. Ювенальна юстиція вирішує не загальні проблеми неповнолітніх, а конкретну ситуацію, пов'язану з правопорушенням неповнолітнього. Однак такий підхід має базуватися не на поблажливому ставленні до неповнолітнього правопорушника, а на об'єктивному дослідженні [221, с. 13].

Судові органи займають ключове місце у структурі ювенальної юстиції, що вимагає постійного розвитку та спрямованості на індивідуальні потреби неповнолітніх. У зв'язку з цим, керівні кадри, які працюють у судовій системі, повинні відповідати високим вимогам, зокрема мати професійний досвід у сфері розгляду справ такої категорії, практичні знання в області дитячої психології та педагогіки, моральну зрілість, виявляти зацікавленість у благополуччі неповнолітнього та його майбутнього, а також бажання надати ефективну допомогу йому та його сім'ї. Необхідною умовою є наявність спеціалістів у судах, таких як дитячі психологи, психіатри, та педагоги, оскільки для об'єктивного визначення обставин

справи, зокрема стану здоров'я та загального розвитку неповнолітніх, необхідно провести комплексну педагогічно-психологічну та медичну експертизу.

Часто стає очевидним, що причиною правопорушень неповнолітніх може бути наявність недіагностованих хвороб, які не підлягали лікуванню тривалий період часу. У таких випадках першочерговим завданням є надання медичної допомоги та застосування реабілітаційних заходів, які проводяться паралельно з навчанням і вихованням. Лише після відновлення здоров'я неповнолітнього можливо вирішувати питання про його відповідальність за скоєне протиправне діяння.

У судових установах загальної юрисдикції України суддя, який вирішує справи, пов'язані з неповнолітніми, прагне гарантувати належне застосування закону. Проте, у більшості випадків, він має обмежений доступ до повної інформації щодо особистості неповнолітнього, його оточення та соціального середовища, у якому він виростав. Ця обставина обмежує його здатність до визначення основного фактору - що спонукало дитину до вчинення правопорушень і які заходи впливу має бути доцільно застосовано в її конкретному випадку [221, с. 28]].

Ювенальний суд виступає у ролі інституту, який розглядає неповнолітнього не лише як правопорушника або злочинця, але й як особу, яка потрапила у стан загрози для суспільства та самої себе. Однією з ключових функцій такого суду є встановлення відповідного виду кримінального покарання для неповнолітнього, яке не лише враховувало б суспільну шкоду, спричинену вчиненим злочином, але й сприяло б його реабілітації та успішній інтеграції у суспільство, сприяючи його розвитку як повноцінної особистості. Хоча у випадках тяжких або особливо тяжких злочинів часто застосовується покарання у вигляді позбавлення волі.

Міжнародний досвід демонструє, що це не завжди є найбільш ефективним методом.

У справі «Свершов проти України» [222] неповнолітнього було затримано за підозрою у вчиненні вбивства та крадіжці майна, після чого був обраний запобіжний захід у вигляді тримання під вартою. Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ), обґрунтовуючи порушення статті 5 Конвенції, зазначив, що національні суди ніколи не розглядали можливості обрання альтернативного запобіжного заходу замість тримання під вартою. Вони продовжували тримати неповнолітнього під вартою на підставах, які не можна вважати «належними і достатніми», оскільки основними мотивами була лише тяжкість злочинів. При винесенні рішення про тримання під вартою також ніколи не приймали до уваги неповнолітній вік підозрюваного, незважаючи на заклики захисника з цього питання. Таким чином, судова практика не враховувала міжнародні стандарти, що стосуються прав неповнолітніх, які перебувають під судом.

У «Корнейкова проти України» [223] Європейський суд з прав людини визнав порушення статті 5 Конвенції, яка стосувалась обрання запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою стосовно 14-річної неповнолітньої, підозрюваної у крадіжці мобільного телефону та співучасті у спробі грабежу разом з іншими двома неповнолітніми.

У своїй аргументації ЄСПЛ зазначив наступне:

- Тримання під вартою має бути пропорційним і враховувати аргументи як «за», так і «проти» звільнення з-під варти. Ризик того, що обвинувачений може перешкоджати слідству і належному проведенню судового розгляду, повинен підтверджуватись фактичними даними.
- Тримання під вартою неповнолітніх повинне бути крайньою мірою запобіжного заходу і застосовуватися у виняткових обставинах, а не за загальним правилом. Незважаючи на те, що неповнолітній було всього 14 років, суд не уточнив, в чому полягає ця «винятковість» обставин для тримання під вартою.

- Національні суди, при обранні взяття під варту, посилались на негативну характеристику зі школи-інтернату, ризик можливої злочинної діяльності та переховування, однак не було жодного підтвердженого випадку, коли неповнолітня перешкоджала слідству чи ухилялась від нього.
- Національні суди не врахували аргументи про можливість погіршення здоров'я неповнолітньої, яка мала туберкульоз і психічні розлади, під час її тримання під вартою в одному СІЗО разом із дорослими. Таким чином, судова практика в цій справі не враховувала міжнародні стандарти, що стосуються прав неповнолітніх, які перебувають під судом.

Проблемні аспекти, пов'язані зі створенням належних умов для гарантування безпеки дитини та захисту її прав і інтересів, мають складну природу, що зумовлена кількома ключовими чинниками. З одного боку, ці аспекти пов'язані з базуванням системи забезпечення безпеки дітей на підході, де дитина розглядається як об'єкт впливу, не визнаючи її суб'єктивну роль у суспільних відносинах. З іншого боку, існує прогалина та неузгодженість в правових питаннях, що стосуються захисту прав дітей. Також відмічається явна невідповідність та відсутність спеціальних норм у національному законодавстві, які регулюють захист дітей під час збройних конфліктів. Ці проблеми призводять до ігнорування міжнародних стандартів, що містять основоположні норми щодо захисту прав дітей, і змушують законодавчі норми більш декларативного характеру [224, с. 8].

Україна вже здійснила певні кроки для впровадження міжнародноправових стандартів у внутрішньодержавне законодавство. Починаючи з 2001 року, Верховна Рада України ухвалила ряд законів, зокрема «Про охорону дитинства» [225], «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю» [226] та «Про попередження насильства в сім'ї» [227]. При прийнятті Закону України «Про органи і служби у справах дітей та

спеціальні установи для дітей» [228] передбачено створення інституту судових вихователів при судах (положення яких мають бути затверджені Верховним Судом України, Міністерством юстиції та Міністерством освіти України).

Також Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» від 13 січня 2005 року [229] визначив правові, організаційні та соціальні принципи та гарантії державної підтримки дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. У 2004 році Пленум Верховного Суду України прийняв ряд постанов, спрямованих на захист прав неповнолітніх.

У 2007 році Верховна Рада України ухвалила Національний план дій, спрямований на втілення положень Конвенції ООН про права дитини [230]. Однією з ключових цілей цього плану було створення системи ювенальної юстиції з метою зменшення рівня дитячої злочинності. Ця стратегія передбачала зменшення кількості дітей, які отримували покарання у вигляді позбавлення волі, шляхом впровадження альтернативних методів санкцій.

Паралельно, в Україні було заплановано проведення детального аналізу можливості імплементації ювенальної юстиції у контексті обширної реформи судової системи. Основна мета цього стримування полягала у вдосконаленні національного законодавства, яке регулює захист прав дітей. Крім того, передбачалося вдосконалення профілактичних та превентивних заходів з метою запобігання дитячій кримінальності та іншим видам правопорушень, а також формування ефективної системи реабілітації для неповнолітніх, які вчинили порушення закону [231].

Для забезпечення основних прав неповнолітніх в Україні були прийняті два ключові документи: Концепція створення та розвитку системи ювенальної юстиції, яка отримала затвердження від Президента України Указом від 24 травня 2011 року № 597/2011 [232], і План заходів щодо

впровадження цієї Концепції, ухвалений рішенням Кабінету Міністрів України від 12 жовтня 2011 року № 1039 [233].

Вищезгадані нормативні акти визначають основні принципи реформування системи кримінальної юстиції з метою не лише запобігання злочинності серед молоді, але й подолання проблем, які перешкоджають їм бути законослухняним та відповідальними за свої дії та майбутнє. Для успішної реалізації функцій ювенальних судів, незалежно від їх моделі, необхідний комплекс заходів, спрямованих на забезпечення стійкого функціонування системи профілактики бездоглядності та запобігання вчиненню правопорушень серед неповнолітніх. Ці заходи включають в себе впровадження ефективних ювенальних технологій захисту прав дітей і молоді, реалізацію соціальних програм підтримки сімей, а також впровадження загальноосвітніх програм з правової освіти для дітей.

РОЗДІЛ 3. НОВІ НАПРЯМКИ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ГАЛУЗЕВОЇ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ В УКРАЇНІ

3.1. Адаптація української юриспруденції до нових соціальних та технологічних умов.

Правова система України є складною і організованою структурою, яка базується на широкому спектрі джерел права та юридичних механізмів. Вона сприяє стійкій взаємодії всіх суб'єктів національного правового середовища, спрямованої на забезпечення належного порядку як важливої передумови для ефективного функціонування та прогресу українського суспільства.

Українська правова система, за своїми формальними характеристиками, узгоджується з романо-германською правовою традицією, яка визнає принцип верховенства права. Цей принцип ставить перед собою завдання запобігання будь-якого прояву сваволі з боку державних органів. З метою досягнення цієї мети встановлені спеціальні правові механізми, що надають суспільству засоби контролю над діяльністю державних структур [234, с.160].

Правова система України, у своєму сучасному стані, продемонструвала збереження певних характерних рис минулої соціалістичної парадигми, що свідчить про продовження періоду переходу до нової правової системи. За формально-юридичними критеріями, вона зберігає елементи західної правової традиції.

Взагалі, розвиток права охоплює різноманітні аспекти правової сфери, включаючи як формальні, так і змістовні аспекти, що відкривають нові перспективи і можливості для активного впливу на суспільне життя. Сучасне право все більше використовується для вирішення нових суспільних проблем, обумовлених інформаційними, науковими та економічними факторами. Для вирішення цих завдань необхідно впроваджувати нові підходи, створювати нові правові інститути та

державні структури, які здатні ефективно вирішувати різні суперечності. Класичні правові принципи та постулати, що раніше вважалися природними та єдиними можливими, поступово зазнають змін, оскільки вони більше не в повній мірі відповідають сучасним потребам суспільства [235].

У поточному контексті часу національна правова система піддана значному впливу глобалізаційних процесів, що ставить перед нею завдання оптимізації та адаптації. Основними напрямками її еволюції є визнання принципу верховенства права та важливості прав людини, акцентування уваги на ролі нормативно-правових актів у системі правових джерел, кодифікація законодавства, формування нових галузей права, зближення публічного та приватного права, а також впровадження європейських правових стандартів у процеси нормотворчості та правозастосування [236, с. 66-67].

Перед початком повномасштабної війни та впродовж, в Україні спостерігаються значні трансформаційні процеси, де центральне значення приділяється правовій сфері, яка функціонує у формі інтегрованої правової системи.

Забезпечення реалізації державного суверенітету, встановлення основ правової державності та забезпечення поваги до прав та свобод людини є завданнями, що можуть бути досягнуті лише в умовах існуючої добре розвиненої та ефективно функціонуючої правової системи [237, с. 256].

Стратегічне керівництво сучасною українською державою, спрямоване на приєднання до Європейського Союзу, вимагає термінового впровадження реформаторських та інтеграційних заходів у правовій сфері з метою забезпечення ефективних механізмів соціального розвитку.

Необхідно зауважити, що Конституція України включає положення, що відображають принципи правової системи України. Наприклад, у преамбулі Конституції зазначається, що її прийнято на основі вираження

суверенної волі народу, який є єдиним джерелом влади та носієм суверенітету в Україні. Статус народу як владного суверена, зазначений у статті 5 Конституції України, забезпечується системою гарантій шляхом визнання та дотримання принципу верховенства права (відповідно до статті 8 Конституції України), конституційно закріплюється демократична організація публічної влади (згідно зі статтями 5, 6, 7 Конституції України), а також визнання людини як найвищої соціальної цінності (згідно зі статтею 3 Конституції України).

Отже, відзначається, що сутність правової системи України проявляється у реалізації установчої влади українського народу під час ухвалення принципів верховенства ліберально-демократичних цінностей, що відповідають основним принципам європейської правової системи.

Проте важливим є не лише закріплення цих принципів у Конституції України, але й їх реальна імплементація в сучасну правову практику. Особливо у зв'язку з воєнним станом правова система повинна лишатися цілісною, що становить основу для функціонування держави з метою забезпечення правової свободи особи. Це передбачає, перш за все, забезпечення та захист прав та свобод особи та громадянина у будь-яких надзвичайних ситуаціях.

Сучасний контекст військового стану, прояв агресії РФ та війна проти України вказують на необхідність та наявність об'єктивних змін у сучасній правовій системі для забезпечення втілення вище вказаних принципів.

Пріоритетно, варто зауважити, що умови військового стану вимагають перегляду нормативної бази українського законодавства.

Умови воєнного стану спонукають до використання не тільки постійних нормативно-правових актів, але й тимчасових та спеціальних правових документів, які регулюють соціальні відносини в конкретних умовах воєнного стану. Такі включають: Закон України «Про правовий

режим воєнного стану» від 12.05.2015 [238]; Указ Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 [239] та інші.

У контексті воєнного стану відбувається переформування функціонального механізму правової системи, що має своїм обумовленням загрози збройної агресії, а також ризики, що стосуються державної незалежності та територіальної цілісності України. Ці зміни особливо помітні у сфері органів публічної влади, де відбувається перетворення конституційно встановленої структури місцевих органів виконавчої влади на військові державні адміністрації.

Крім того, умови воєнного стану породжують ряд складних завдань для правової системи України. Ці виклики охоплюють необхідність у зміцненні централізації у сфері виконавчої влади та важливість забезпечення балансу між централізацією та децентралізацією. При цьому, розширення повноважень місцевих органів влади та зміна методів їх функціонування стають особливо актуальними, оскільки пріоритетними стають завдання, пов'язані із воєнним станом та викликами у сфері національної безпеки та оборони.

У сучасній правовій системі визнається важливість особи як центрального суб'єкта, що має непорушні права на життя, здоров'я, гідність та безпеку. Людина виступає основою, навколо якої формуються цілі, принципи, зміст та функціональні механізми правового порядку. В цьому контексті важливим стає аналіз правового статусу особи та її становища у зоні військового конфлікту.

Відповідно до положень статті 64 Конституції України та статті 1 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [240], воєнний стан передбачає тимчасове обмеження конституційних прав та свобод особи в разі настання загрози, визначеної відповідними нормативно-правовими актами.

Попри це, існує перелік прав та свобод, які залишаються недоторканими навіть у період війни й не підлягають обмеженню.

Забезпечення захисту прав людини під час воєнних конфліктів становить складну проблему, що вимагає високого рівня уваги та розробки спеціалізованих заходів. У цьому контексті варто розглянути ряд екстраординарних або спеціальних організаційно-правових заходів:

1. Впровадження або посилення заходів безпеки для критичних об'єктів інфраструктури та об'єктів, що відіграють ключову роль у забезпеченні життєвих потреб населення, із введенням спеціального режиму їх функціонування.

2. Установлення комендантської години та введення спеціальних вимог до освітлення для забезпечення безпеки мешканців.

3. Проведення перевірок особистих документів громадян та, за необхідності, огляду речей, транспортних засобів, багажу, а також службових і житлових приміщень.

4. Запровадження заборони на торгівлю зброєю, хімічними речовинами, алкоголем та іншими товарами, що можуть бути використані для завдання шкоди.

5. Встановлення правил експлуатації Фонду захисних споруд для цивільного захисту.

6. Організація евакуації мешканців у разі загрози для їхнього життя або здоров'я.

7. Впровадження системи регулярного постачання основних та інших необхідних товарів і ресурсів населенню у випадку потреби.

Деякі з них вже реалізовані, проте інші слід впроваджувати відповідно до чинного законодавства, особливо важливого в умовах воєнного стану для забезпечення дотримання принципу верховенства права. У контексті правової системи України захист прав і свобод людини, особливо в умовах війни, є однією з основних функцій держави.

Поняття правосвідомості набуває особливого значення під час воєнних дій між Росією та Україною, вимагаючи глибокого оновлення, спрямованого на зміцнення національної ідеї, культури та мови. Умови воєнного стану поставляють перед сучасною українською правовою системою низку викликів, які потребують конкретних змін, включаючи зміни у нормативно-правовій базі та функціональному механізмі правової системи.

Проте існують постійні принципи, які мають залишатися незмінними. Об'єктивні загрози війни визначають потребу у конкретних змінах, таких як покращення ідеологічної складової з метою підвищення значущості національної ідеї та ідентичності.

Активний процес реформування правової системи України сприятиме її якісному вдосконаленню та відповідності євроінтеграційним зусиллям, а також забезпечить відповідність загальновизнаним міжнародним стандартам і принципам.

Взагалі, у сучасному світі спостерігається стрімке та постійне змінення соціальних та технологічних умов, що впливає на різноманітні аспекти життя суспільства, включаючи його правову сферу. Зростання технологій та зміни в соціальних структурах породжують нові виклики для правової системи, яка має забезпечувати ефективний захист прав та інтересів громадян, а також регулювати взаємовідносини в суспільстві.

Швидкі технологічні інновації створюють нові можливості та загрози для прав людини. Виникнення таких технологій, як штучний інтелект, біг-дата, кібербезпека та інші, вимагає розробки та впровадження відповідного правового регулювання для захисту приватності, безпеки та свободи особи в цифровому просторі. Натомість, зміни в соціальних структурах, такі як демографічні та економічні зрушення, міграційні процеси, зміни у структурі сім'ї та інші, впливають на потреби суспільства у захисті прав та

створенні нових форм правового регулювання, які враховували б ці зміни та забезпечували соціальну справедливість та рівноправ'я.

Враховуючи динамічний характер сучасного світу та його постійні зміни, важливо адаптувати українську правову систему до нових соціальних та технологічних умов з метою забезпечення ефективного захисту прав та інтересів громадян, забезпечення правопорядку та стабільності в суспільстві. Для ретельного розуміння цих змін необхідно провести аналіз як соціальних, так і технологічних аспектів.

У сучасному світі, зрідка можна виявити галузь, яка була б повністю ізольованою від використання цифрових технологій. У зв'язку з ускладненою ситуацією, пов'язаною з конфліктом у нашій країні, перетворення будь-якого процесу, операції або продукту у віртуальний формат набуває виняткової важливості. Необхідність в основних знаннях у сферах цифрової екосистеми стає ще актуальнішою в контексті стрімкого розвитку передових технологій. З урахуванням цього факту в Україні було спроектовано Концепцію розвитку цифрових компетентностей до 2025 року [109], реалізація якої має суттєвий вплив на прогрес нації, особливо у світлі виконання Угоди про асоціацію з Європейським Союзом (ЄС), що вимагає приведення українського законодавства у відповідність з європейськими стандартами.

Відзначається, що Європейський Союз вже реалізує «Регулятор Цифрових Компетентностей для Громадян ЄС», спрямований на оцінку знань та навичок осіб у сфері цифрових технологій та виявлення прогалин [241, с. 133-134]. Таким чином, впровадження Концепції українським урядом сприяє просуванню країни в напрямку гармонізації її національного цифрового ринку з країнами Європейського Союзу.

Діджиталізація, незаперечно, впливає на всі сфери людського життя, включаючи професійну, зокрема, сегмент юридичної практики. Цей процес обумовлений з'явленням та прогресом нових інформаційних технологій і

інструментів, які суттєво перетворили ландшафт правової діяльності. Роль діджиталізації в юридичній галузі зростає через потребу в розв'язанні різноманітних завдань, що виникають перед юристами у повсякденній практиці. Цей процес підвищує ефективність вирішення цих завдань, дозволяючи юристам оптимізувати та спрощувати рутинні процеси. Одним із ключових аспектів технологічного прогресу в юридичній сфері є автоматизація та віртуалізація надання юридичних послуг [242, с. 13].

Слід зауважити, що правова галузь не негайно відреагувала на вплив інформаційних технологій у такій самій мірі, як і інші сегменти професійної діяльності. Таким чином, процес діджиталізації у юриспруденції відбувався і продовжує відбуватися повільніше, порівняно з іншими галузями. Однак це не свідчить про зниження ефективності діджиталізації, оскільки нові інформаційні технології і далі значно впливають на сферу права, і цифрові технології вже внесли значні зміни у юридичну практику. Також варто відзначити, що на сьогоднішній день діджиталізація в юридичній галузі відбувається швидше, ніж раніше. Це пояснюється тим, що сфера юриспруденції вже пройшла найскладніший і найтриваліший етап адаптації до нових технологій. Крім того, з виникненням великої кількості нових можливостей в галузі інформаційних технологій змінюється і рівень ефективності їх впровадження в професійну діяльність, зокрема в діяльність правників [243, с. 17-50].

Розгляд аспектів автоматизації у юридичній практиці та роль інформаційних технологій у стимулюванні інноваційних концепцій, пов'язаних із виконанням професійних обов'язків юристами, є актуальним напрямком досліджень. Це дозволяє визначити оптимальний та результативний шлях інтеграції цих технологій у практику правозастосування. Необхідно також враховувати, що успішний розвиток інновацій у сфері юриспруденції залежить від колективних зусиль усіх учасників даного сегменту. Отже, ключовим аспектом впровадження

новітніх інформаційних технологій є співпраця та взаємодія між компаніями, що дозволяє збільшити ефективність впровадження та розвитку новацій у сфері права. Це сприяє позитивному впливу на результати роботи та допомагає досягненню кращих результатів. Додатково, важливо відзначити, що така співпраця може забезпечити ефективне використання ресурсів для підвищення якості послуг та для створення нових, покращених продуктів за допомогою передових технологій. Крім того, колективне використання новітніх інформаційних технологій може забезпечити більшу гнучкість та створити безліч нових можливостей для розвитку інновацій. Такий результат досягається за рахунок обміну знаннями, досвідом, а також новими ідеями та підходами між учасниками галузі [244].

Необхідно урахувати вплив конкуренції на процес впровадження передових інформаційних технологій у сфері юридичної діяльності. Конкурентна атмосфера сприяє стимулюванню розробки новаторських ідей та зниженню витрат на наукові дослідження і технологічний прогрес, що відіграє вагомую роль у досягненні успішності на ринку. З іншого боку, конкуренційний тиск може змусити компанії прискорити темпи процесу діджиталізації для забезпечення високої якості продуктів та підвищення своєї конкурентоспроможності. Таким чином, варто зазначити, що конкуренція може мати як позитивний, так і негативний вплив на впровадження інновацій у сфері юридичних послуг, сприяючи швидшому впровадженню передових технологій та підвищенню їх якості.

Відверто кажучи, при наявності війни українська сфера юридичної діяльності стикається з рядом викликів та обмежень, які можуть ускладнити процес адаптації нововведень. Воєнний стан спричиняє нестабільність у внутрішньому розвитку країни, що негативно впливає на реалізацію стратегій у секторі юриспруденції. Затримки чи ускладнення впровадження інноваційних технологій та створення сприятливого середовища для їх

розвитку є наслідком цієї нестабільності, оскільки воєнний конфлікт зазвичай забирає значні ресурси та зосереджує увагу на вирішенні воєнних аспектів, витрачаючи їх на військові потреби та потреби військово-політичних вирішень.

Крім того, конфлікт вже призвів до перерозподілу ресурсів та змін у пріоритетах урядових програм. Це вплинуло на швидкість та обсяг інвестицій у сектор юриспруденції, зокрема на розвиток нових технологій та інновацій. Наявність війни викликає перенаправлення фінансових, людських та інших ресурсів на потреби безпеки та оборони, що ускладнює реалізацію проектів з впровадження новітніх технологій у сферу права.

Зважаючи на вищезазначені складнощі, важливо враховувати, що в умовах конфлікту українські компанії та організації можуть бути змушені активніше шукати ефективні рішення та використовувати новітні технології для підвищення ефективності та конкурентоспроможності. Попри труднощі, такі обставини можуть спонукати до інноваційних зусиль та впровадження передових практик у юридичну діяльність. Таким чином, в умовах війни адаптація нововведень у сфері юридичної діяльності в Україні може бути складнішою, але все ж можливою за умови відповідного підходу та створення сприятливих умов для розвитку інновацій.

Зауважено, що стаття 46 Основного Закону України проголошує право громадян на соціальний захист, яке включає гарантії у випадках втрати годувальника, старості, безробіття або втрати працездатності. Це невід'ємне право, що відіграє суттєву роль у повсякденному житті індивіда. З метою забезпечення належного рівня цього захисту, держава має забезпечити необхідні умови, включаючи покращення правового регулювання та його адаптацію до європейських стандартів. Важливо також максимально сприяти підвищенню ефективності управління у всіх сферах суспільного життя, зокрема в сфері соціальної політики та безпеки.

Вчені Інституту демографії та соціальних досліджень НАН України вказують на те, що поточна система соціального захисту в Україні має свої недоліки, які характерні для країн з низьким рівнем розвитку та соціалістичною спадщиною. Уряд надає соціальну допомогу широкому колу громадян, що перевищує фінансові можливості країни, а самі виплати є надто низькими і не забезпечують ефективного запобігання бідності. Великий обсяг трансфертних виплат у порівнянні з рівнем заробітної плати призводить до недостатньої мотивації суспільства до активної економічної діяльності та сприяє утриманським настроям [245, с. 8].

Проблеми, пов'язані із застарілою системою соціального захисту населення в Україні, в основному виникають через збереження застарілих механізмів управління, які мають коріння як у радянському, так і в сучасному періоді. Цей процес суттєво ускладнений політичними та економічними труднощами, зокрема, кризами, які періодично спостерігаються у країні. Наслідком цих ускладнень є недостатнє модернізування системи соціального захисту після проголошення незалежності. Крім того, військовий конфлікт вніс свої корективи у загальну ситуацію, спричиняючи значні матеріальні виклики для забезпечення ефективного функціонування системи соціального захисту.

У роботі М. Шумила відзначається, що однією з ключових проблем у сфері соціального захисту полягає в тому, що, незважаючи на ратифікацію та імплементацію міжнародних стандартів, відсутність ефективного механізму моніторингу та відповідальності держави за порушення положень цих домовленостей не гарантує їх дотримання [246, с. 243]. Погляд підтримується, оскільки відсутність дієвого контролю та нагляду за виконанням міжнародних зобов'язань створює можливість зловживання правами суб'єктами цих відносин. Питання впровадження європейських стандартів у національне законодавство, як показує практика в Україні, залишається актуальним та складним.

Один із найважливіших викликів у процесі адаптації українського законодавства у сфері соціального захисту до вимог Європейського Союзу полягає в необхідності ратифікації деяких конвенцій Міжнародної організації праці, які визначають різноманітні аспекти соціального забезпечення. Цей процес вимагає уваги до таких ключових документів, як Конвенція про мінімальні норми соціального забезпечення (1952 р.) [247], Європейська конвенція про соціальну та медичну допомогу (1953 р.) [248], Європейська конвенція про соціальне забезпечення (1972 р.) [249], а також Європейська соціальна хартія [250], Хартія основних прав Європейського Союзу [251] та інші. Слід зазначити, що деякі з цих конвенцій не були ратифіковані Україною або були ратифіковані частково.

Ще однією важливою проблемою є невідповідність українського законодавства у частині мінімальних норм соціального забезпечення вимогам міжнародних конвенцій, зокрема Конвенції про мінімальні норми соціального забезпечення, а також Європейському кодексу соціального забезпечення, що породжує протиріччя та потребу у швидкому внесенні відповідних змін. У той же час, спостерігається досить скептичне ставлення нашої держави до виконання вимог міжнародних договорів і угод. Цьому свідчать дії, коли Україна, відповідно до положень переглянутої Європейської соціальної хартії, зобов'язалася внести належні зміни до національного законодавства та створити відповідну правову базу для ефективного проведення реформ у соціальній сфері. Крім того, при ратифікації Україна визначала конкретні пункти Хартії, за якими вона підтримується, і зобов'язалася вести регулярну звітність перед Європейським комітетом з соціальних прав щодо виконання своїх зобов'язань.

У сучасних умовах визнається актуальність стратегічної спрямованості держави на адаптацію внутрішнього законодавства України до нормативного поля Європейського Союзу, з особливим удосконаленням

норм соціального захисту. Ця стратегія передбачає розгляд системи права ЄС як парадигми для створення ефективного механізму соціального захисту та захисту прав громадян. У відображенні складних економічних та політичних умов сучасного українського суспільства, де існує необхідність розв'язання кризових ситуацій та забезпечення соціального захисту різним категоріям населення, адаптація внутрішнього законодавства до європейських стандартів розглядається як пріоритетна та невідкладна мета.

У контексті складної політичної та військової обстановки в Україні актуальність та значимість адаптації соціальних новацій до європейських стандартів набувають особливого відтінку. Незважаючи на те, що воєнний конфлікт призвів до серйозних викликів у всіх сферах суспільного життя, включаючи соціальний захист, саме в такі періоди постає реальна потреба в удосконаленні механізмів соціального захисту.

Адаптація до європейських стандартів може забезпечити додаткові ресурси та інструменти для надання підтримки тим, хто постраждав від війни та її наслідків. Нові соціальні стратегії, побудовані на основі міжнародних стандартів, мають потенціал підвищити рівень життя та забезпечити соціальний захист уразливих категорій населення, таких як ветерани, внутрішньо переміщені особи, сім'ї загиблих тощо.

Можливість адаптації соціальних інновацій у такий період стає не лише можливою, а й невідкладною необхідністю. Розробка ефективних механізмів соціального захисту може сприяти стабілізації ситуації в Україні та сприяти зміцненню соціальної підтримки громадян, що є критичним аспектом як під час військових дій, так і в післявоєнний період.

3.2. Прогнози щодо майбутнього розвитку юриспруденції в Україні.

У сучасному світі, особливо в контексті України, виявляється постійна необхідність у розвитку юриспруденції. Ця потреба обумовлена

рядом факторів, що впливають на ефективність правової системи та забезпечення правопорядку в країні. Дискусія акцентує увагу на наступних ключових аспектах:

По-перше, еволюція суспільства та стрімкий розвиток технологій потребують постійного адаптування правової системи до нових реалій. Розмаїття викликів, що виникають у зв'язку з цифровою трансформацією, вимагає розробки відповідних правових механізмів для захисту прав та свобод громадян у віртуальному просторі, а також забезпечення кібербезпеки та протидії кіберзлочинності.

Однак з цими новими можливостями виникають і нові виклики. Наприклад, зростає потреба в розробці та впровадженні правових норм, що регулюють використання та захист особистих даних, кібербезпеку та інші аспекти цифрової безпеки. Також виникає необхідність у створенні механізмів забезпечення відповідності правових норм та принципів судової практики змінам у технологічному середовищі.

Крім того, важливим аспектом є забезпечення рівного доступу до правосуддя в умовах цифрової трансформації. Це означає, що необхідно розробляти інноваційні технології та забезпечувати їх доступність для всіх верств населення, у тому числі для людей з обмеженими можливостями та малозабезпечених груп.

По-друге, інтеграція України в європейський та світовий правовий простір вимагає гармонізації національного законодавства з міжнародними стандартами та зобов'язаннями. Це передбачає не лише адаптацію законодавства, а й розвиток інституційної та процедурної бази для ефективної реалізації цих змін.

Інтеграція України в Європейський Союз, зокрема, передбачає виконання умов, зокрема у галузі права та судоустрою. Це означає, що Україна повинна пристосувати своє законодавство до вимог Європейського

Союзу, а також реформувати судову систему та правозахисні механізми з урахуванням європейських стандартів.

Подібно, підписання Україною різноманітних міжнародних договорів та участь у міжнародних організаціях зобов'язує країну дотримуватися визначених стандартів у різних сферах, таких як права людини, екологія, торгівля тощо. Це вимагає не лише прийняття відповідних законів, але й створення механізмів контролю та забезпечення виконання міжнародних зобов'язань.

У цьому контексті, для успішної інтеграції та виконання міжнародних зобов'язань необхідно розробляти та впроваджувати механізми гармонізації законодавства, підвищувати кваліфікацію працівників правової галузі та зміцнювати інституційні механізми контролю за дотриманням міжнародних стандартів. Такий підхід сприятиме зміцненню міжнародного статусу України та підвищенню довіри міжнародних партнерів до її правової системи.

По-третє, споживачі правових послуг, будучи більш освіченими та вимогливими, ставлять перед системою правосуддя нові вимоги щодо якості та доступності правової допомоги. Це вимагає постійного підвищення кваліфікації юридичних працівників, розширення мережі безоплатної правової допомоги та створення механізмів для забезпечення рівного доступу до правосуддя для всіх верств населення.

Одним із ключових напрямків реформи є модернізація судової системи, що передбачає впровадження новітніх технологій у судочинство, розробку електронних систем управління справами, автоматизацію процесів та підвищення інформаційної прозорості судових рішень.

Крім того, важливим елементом реформи є підвищення якості надання правової допомоги. Це включає в себе забезпечення доступу до якісних юридичних послуг для всіх верств населення, незалежно від їх соціального статусу чи матеріального стану. Для цього потрібно розвивати

систему безоплатної правової допомоги, підвищувати кваліфікацію адвокатів та інших представників в суді, а також забезпечувати доступність правової інформації для громадян.

Невід'ємною частиною реформи є і зміцнення інституційних механізмів захисту прав людини та протидії корупції. Аспект включає створення ефективних механізмів контролю за дотриманням прав людини, зокрема в сферах правосуддя та правозахисту, а також забезпечення незалежності та прозорості антикорупційних органів та процесів.

У світлі цих факторів, необхідність у розвитку юриспруденції стає не лише актуальною, але й невідкладною. Відповідно до відміченої потреби, маємо забезпечити систематичне вдосконалення правової освіти, підтримку наукових досліджень у галузі юриспруденції, а також реформування правової системи з метою забезпечення ефективного функціонування та захисту прав та свобод кожного громадянина.

У контексті майбутнього розвитку юриспруденції в Україні, прогнози та рекомендації стають ключовими аспектами для забезпечення сталого та прогресивного розвитку правової системи країни.

Покращення правової освіти та підвищення правової грамотності населення є невід'ємною складовою процесу консолідації правової культури суспільства та забезпечення ефективної функціонування правової держави. Забезпечення доступності та якості правової освіти є ключовим завданням для вирішення низки суспільних проблем, пов'язаних із невідповідністю законодавства, правовою неузгодженістю та низьким рівнем правової свідомості серед населення.

Вдосконалення правової освіти передбачає розробку та реалізацію комплексної стратегії, яка охоплює як формальну, так і неформальну освітню діяльність. Формальна правова освіта передбачає включення відповідних правових дисциплін у загальноосвітні та вищі навчальні програми, а також проведення додаткових правових курсів та семінарів для

різних категорій громадян. Неформальна освіта може бути забезпечена за допомогою публічних лекцій, тренінгів, вебінарів та інших форм навчання, які спрямовані на популяризацію правових знань та навичок серед широкого загалу.

Відсутність розвитку правової культури та підвищення рівня правової обізнаності громадян України, ефективне функціонування держави на основі принципів верховенства закону стає недосяжним. Особливе значення у зазначеному процесі надається домінуючій політичній еліті, яка має виступати в ролі зразка правової свідомості та культури для масового населення [252, с. 8-11].

Долі громадян та вирішення суспільних проблем надзвичайно залежать від прийнятих політичних рішень. В цьому контексті необхідно, щоб політики, що перебувають на керівних посадах, мали не лише відповідну кваліфікацію, але й були добре орієнтовані у своїй сфері діяльності. Відсутність глибокого розуміння предмету управління може призвести до неефективності в управлінні об'єктами. Це особливо актуально у сфері економіки, де неправильні рішення можуть мати серйозні наслідки [253, с. 104-106].

Стаття 57 Конституції України гарантує кожній особі право ознайомитися зі своїми правами та обов'язками. На жаль, масове населення часто не користується цим правом через складність та обсяг правових документів. Термінологія, що використовується в законодавстві, може бути незрозумілою значній частині населення. Отже, важливим завданням держави є максимальне поширення правової інформації серед громадян, створення умов для їхньої освіти в цій сфері та забезпечення належного рівня юридичних знань і навичок.

Освітня система відіграє суттєву роль у формуванні правової культури та правосвідомості населення. Держава не розглядає правову освіту як окрему галузь, що здобувається виключно в закладах вищої освіти,

але розглядає цей процес як комплексний, спрямований на викладання знань, навичок і компетенцій у галузі права, включаючи розуміння прав та свобод громадян. Наголошується, що юридична освіта повинна бути масштабною і охоплювати різні аспекти освітнього процесу в університетах, маючи міждисциплінарний характер.

Державна програма правової освіти населення, затверджена Указом Президента України [254], визначається як сукупність інструментів, спрямованих на створення сприятливих умов для засвоєння громадянами необхідних юридичних знань та навичок для впровадження їх прав та свобод. В документі відзначається, що правова освіта становить важливу складову системи освіти, спрямованої на розвиток у людей високого рівня правової обізнаності, правової культури, а також формування цінностей та активної громадянської позиції.

Правова освіта вважається ефективним та дієвим інструментом соціалізації особистості, який сприяє засвоєнню, усвідомленню та реалізації суб'єктом правових цінностей, ідей, досвіду, почуттів та настроїв суспільства, а також правової оцінки, норм та дій. Отже, правова освіта є важливою та ефективною складовою юридичної освіти.

Протягом періоду незалежності України було ухвалено значну кількість нормативно-правових актів, спрямованих на покращення рівня правової освіти громадян, стимулювання поваги до права та правових принципів серед молоді, а також на розвиток моральної та правової культури з метою запобігання негативним тенденціям у молодіжному середовищі.

Проте, незважаючи на широкий спектр програм та ініціатив, спрямованих на удосконалення правової освіти та підвищення рівня правової культури взагалі, варто відзначити, що рівень освіченості української молоді у даній сфері залишається недостатнім.

Основною причиною цього є низький рівень правової освіти серед молоді, що проявляється у неповному розумінні правових цінностей, недостатньому знанні правових механізмів реалізації індивідуальних прав, а також у відсутності практичної орієнтації на норми права у повсякденному житті. Багато молодих людей не мають достатньої інформації про те, до яких органів звертатися за допомогою, і часто звертаються до неуповноважених осіб для вирішення своїх проблем. Варто зазначити, що правова освіта громадян має значну законодавчу підтримку, однак існує дефіцит юридичних знань серед населення України. Помітними факторами у цьому процесі є безліч невирішених проблем на рівні держави та низький рівень правосвідомості в українському суспільстві. Отже, одним із ключових завдань на різних етапах юридичної освіти є створення основ для розвитку правового мислення. Важливо пам'ятати, що таке мислення формується на основі теоретичних знань та практичного досвіду.

З метою підвищення ефективності правової освіти та підвищення правової грамотності населення, пропонуються наступні рекомендації:

1. Розвиток правової культури у шкільному середовищі. Ця рекомендація включає в себе включення основ права та громадянської освіти у загальноосвітні програми, а також організацію правових клубів та проєктів для учнів.

2. Проведення правових освітніх заходів для вікового населення. Ця рекомендація передбачає організацію лекцій, семінарів, тренінгів та вебінарів з різних аспектів правової грамотності та правознавства для дорослого населення у місцях загального збору.

3. Розвиток інформаційних ресурсів з правової освіти. Створення та підтримка онлайн-платформ, де можна отримати доступ до правової інформації, законодавства та навчальних матеріалів з правознавства.

4. Підтримка громадських ініціатив з правової освіти. Ця рекомендація передбачає фінансування та підтримку проєктів та ініціатив,

спрямованих на популяризацію правових знань та підвищення правової свідомості в різних сферах суспільного життя.

Застосування цих рекомендацій сприятиме покращенню рівня правової освіти та підвищенню правової грамотності населення, що сприятиме побудові сильної та демократичної правової держави.

Зміцнення міжнародного співробітництва для адаптації до глобальних правових стандартів є актуальною проблемою сучасного правового середовища, оскільки сучасна глобалізація вимагає від країн узгодження своїх правових систем та нормативних актів з міжнародними стандартами та конвенціями. Дотримання глобальних правових стандартів є ключовим фактором для забезпечення справедливості, законності та дотримання прав людини на всіх рівнях.

Глобалізація, розглянута як складний та всеосяжний процес, впливає на правову сферу національних держав, включаючи їх систему права та правові норми. Цей вплив проявляється через різноманітні механізми та аспекти, які модифікують структуру, зміст та функції національних правових систем.

Один з головних аспектів цієї взаємодії полягає у поширенні міжнародних нормативних актів та стандартів на національний рівень. Міжнародні угоди, договори та конвенції виступають невід'ємною складовою національної правової системи, що вимагає їх впровадження та виконання національним законодавством [255, с. 8–11]. Такий процес не лише розширює обсяг правових норм, які обов'язкові для країн-учасниць, а й впливає на їх внутрішнє законодавство, вимагаючи його відповідності міжнародним стандартам і нормам.

Ця взаємодія породжує необхідність гармонізації внутрішнього законодавства з міжнародними нормами. Додатковим важливим аспектом є зближення правових підходів та стандартів між різними країнами. Широкомасштабні комунікаційні та інформаційні зв'язки роблять правові

системи національних держав менш ізольованими, що спонукає до розробки схожих рішень для подібних проблем. Таке зближення може відбуватися за допомогою створення міжнародних стандартів, що об'єднують різні правові системи в певних сферах, наприклад, у сфері прав людини або міжнародної торгівлі [256, с. 68].

Проте взаємодія глобалізації з правовою сферою також породжує виклики та конфлікти. Різні культурні, релігійні та етнічні аспекти можуть викликати суперечки між міжнародними стандартами та національними цінностями. Проте важливо пам'ятати, що така взаємодія може сприяти утвердженню універсальних цінностей та забезпеченню захисту прав та свобод на міжнародному рівні.

Інтеграційні процеси відіграють значну роль у розвитку та трансформації правових систем національних держав. Шляхом спільних зусиль країн формується єдина система норм і стандартів, що розширює можливості для правотворення, правозастосування та правозахисту. Одним із ключових позитивних аспектів інтеграції є спрощення та уніфікація правового середовища. Замість фрагментованості національних нормативних актів виникають загальні правила, що сприяють стандартизації системи права. Це сприяє покращенню якості та доступності правового регулювання, а також забезпечує зрозуміле та прозоре розуміння норм і правил [257, с. 607–611].

Крім того, інтеграція сприяє зміцненню впевненості та відповідальності держави перед міжнародним співтовариством. Зобов'язання перед іншими країнами та міжнародними організаціями змушують національну правову систему підвищувати рівень захисту прав та свобод громадян, удосконалювати процедури їх реалізації та контролювати дотримання. Крім того, інтеграція сприяє обміну досвідом та передачі найкращих практик між країнами, що допомагає поліпшити внутрішню правову систему. Однак інтеграційні процеси постають перед

правовою системою викликами, такими як адаптація до нових нормативних актів, узгодження національних інтересів зі спільними стандартами та вирішення спорів та конфліктів, що виникають у зв'язку з взаємодією з іншими країнами.

У контексті сучасного світу, де глобалізація та інтеграція диктують основні тенденції розвитку, українська правова система постає перед низкою викликів і можливостей. Збереження національної ідентичності, адаптація до міжнародних нормативних стандартів та гармонізація внутрішнього законодавства визнаються як необхідні завдання. Глобалізація має значний вплив на правову систему, сприяючи її інтеграції в міжнародне співтовариство й активізуючи економічний прогрес. Проте цей процес також породжує питання щодо збереження й захисту національних цінностей українського суспільства.

Для зміцнення міжнародного співробітництва у сфері адаптації до глобальних правових стандартів пропонуються наступні заходи:

1. Активна ратифікація та наступне впровадження міжнародних договорів та конвенцій, спрямованих на регулювання питань прав людини, правової захищеності та інших аспектів правознавства.
2. Співпраця країн у міжнародних форумах, таких як ООН, Рада Європи, Міжнародний кримінальний суд, з метою обміну досвідом та впровадження найкращих практик у сфері правознавства.
3. Забезпечення активної взаємодії між країнами у сфері правової експертизи та консультацій з метою розробки та впровадження ефективних правових механізмів відповідно до міжнародних стандартів.
4. Спільна розробка та реалізація проектів та програм у сфері правової реформи, спрямованих на адаптацію до глобальних правових стандартів та підвищення якості правосуддя.

Підвищення ефективності судочинства та боротьба з корупцією у правовій системі є однією з найважливіших завдань для забезпечення

справедливості, законності та довіри до правової системи. Ефективне функціонування судових органів та запобігання корупції сприяють зміцненню верховенства права та дотриманню прав людини, а також сприяють створенню стабільного та прозорого правового середовища.

Проблематика корупції залишається актуальною в контексті різноманітних країн та регіонів світу, викликаючи серйозні загрози для демократії, економічного зростання та основних прав людини. Розв'язання цього соціального явища передбачає необхідність розробки та впровадження ефективних стратегій протидії корупції, що є ключовим завданням для забезпечення сталого розвитку, підвищення рівня демократії та забезпечення захисту прав людини у всіх країнах світу.

Сучасне явище корупції виявляється як складна проблема, яка перевищує рамки простого кримінального акту, регульованого конкретними статтями Кримінального кодексу. Воно має комплексний характер, охоплюючи політичні, соціально-економічні, кримінологічні та соціально-психологічні аспекти. Корупція проявляється у різних формах та рівнях, включаючи широкий спектр суспільно небезпечних дій, що впливають на різні сфери громадського життя [258]. У цьому аспекті, антикорупційна програма є документом, виконання якого сприяє формуванню від'ємного ставлення працівників державних органів та юридичних осіб до корупції. Вона встановлює норми, стандарти та процедури для виявлення, протидії та запобігання цьому явищу [259]. Хоча антикорупційні програми можуть мати певну користь, але вони також супроводжуються рядом недоліків і обмежень.

З метою підвищення ефективності судочинства та боротьби з корупцією у правовій системі запропоновано наступні заходи:

1. Комплексна перебудова судової системи з метою поліпшення її роботи та забезпечення незалежності. Ключовими аспектами такої реформи

є удосконалення процедур висування та призначення суддів, розвиток їх професійних навичок та модернізація судової інфраструктури.

2. Використання сучасних інформаційних технологій для автоматизації судових процесів, спрямованих на зменшення бюрократичних перешкод, прискорення розгляду справ та запобігання корупційним діям.

3. Створення прозорих та демократичних механізмів відбору та призначення суддів, а також посилення системи внутрішнього та зовнішнього контролю за їх діяльністю.

4. Застосування строгих санкцій до осіб, які порушують законність та вчиняють корупційні дії у правовій системі, а також розробка ефективних механізмів відстеження та контролю за їх діями та майном.

Прогнозування майбутнього розвитку юриспруденції в Україні є складною задачею через ряд факторів, що впливають на цей процес. Проте, на основі аналізу поточних тенденцій та врахування контекстуальних умов можна сформулювати загальний прогноз щодо подальшого розвитку правової системи в країні.

Одним із ключових напрямлень розвитку юриспруденції в Україні є продовження реформ у судовій системі та правоохоронних органах. Очікується, що ці реформи спрямовані на зміцнення незалежності судів, підвищення ефективності правосуддя, запобігання корупції та забезпечення дотримання прав людини.

Також важливим аспектом майбутнього розвитку юриспруденції в Україні є інтеграція з європейськими та міжнародними правовими стандартами. Цей процес передбачає гармонізацію внутрішнього законодавства з міжнародними нормами та актами права Європейського Союзу, а також активну участь в міжнародних правових структурах та організаціях.

Крім того, інновації в сфері інформаційних технологій та електронного правосуддя можуть відігравати значну роль у подальшому розвитку правової системи України. Впровадження сучасних технологій у судочинство може сприяти підвищенню ефективності судових процесів, забезпеченню доступу до правосуддя та підвищенню рівня довіри громадян до судової системи.

Загалом, прогнозується, що майбутнє розвитку юриспруденції в Україні буде залежати від успішності проведення реформ, здійснення інтеграції з міжнародними правовими стандартами та впровадження сучасних технологій у правову практику. Реалізація цих напрямлень може сприяти побудові сильної та незалежної правової системи, яка відповідає вимогам сучасного суспільства і міжнародних стандартів прав людини.

ВИСНОВКИ

Становлення нових напрямлень української юриспруденції є актуальним завданням, оскільки вимагає постійного аналізу сучасних викликів і тенденцій, що впливають на правову систему країни. У контексті цієї проблематики наукова спільнота спрямовує свої зусилля на формулювання теоретичного підґрунтя для нових юридичних концепцій та пропозицій, спрямованих на подальше вдосконалення правової регламентації.

Після проведення ретельного аналізу та наукового дослідження, були виявлені ключові висновки та розроблено рекомендації, серед яких особливе місце займають такі:

На підставі систематичного аналізу еволюції української юриспруденції можна побудувати висновок про складний та багатогранний характер її генезису, що прогресував упродовж історичного розвитку України. Генезис української юриспруденції відзначається впливом різноманітних факторів, включаючи культурні, історичні, політичні та правові метаморфози. Необхідно відзначити, що цей процес формувався під впливом правових уявлень різних етнічних груп, а також під впливом зовнішніх імперських та колоніальних правових парадигм. Українська юриспруденція рефлектує процеси ідентифікації та консолідації національної правової системи України, що активно відбувалися у період становлення та укріплення української державності. Невипадково, розвиток української юриспруденції свідчить про поступове зростання її автономії та самостійності, а також про безперервний пошук власної правової ідентичності та визначення місця України у глобальному контексті права.

Визначено, що сучасна юриспруденція, як динамічна наука, неперервно розвивається та удосконалюється, базуючись на знаннях про право, державу, їхні інституції та функції, а також їхнє значення в суспільному житті. Юридична наука використовує власні методи, а також

запозичує їх з інших галузей наук, таких як соціологія, політологія та філософія. У юриспруденції визначаються такі важливі функції: прогностична, коментаторська та дидактична. Прогностична функція передбачає розвиток права та законодавства та визначення потреб у правовому регулюванні суспільних відносин. Коментаторська функція включає тлумачення законів та інших нормативних актів для допомоги у їхньому розумінні. Дидактична функція полягає в підготовці кваліфікованих кадрів у сфері права. У сучасній юриспруденції спостерігається відхід від позитивістської та нормативістської методології, акцент робиться на індивідуальності та правах людини. Методологія пізнання включає систематизовану колекцію філософських і наукових теорій, концепційних моделей, методологічних принципів, парадигм і методів. Вибір конкретних методологій залежить від загального та професійного рівня дослідника або практикуючого юриста, і кожен може обирати між наявними доктринами та теоріями відповідно до потреб своєї діяльності.

Адаптація законодавства України до *acquis* Європейського Союзу - тривалий та складний процес, що стартував у 90-х роках ХХ століття і охоплює різні сфери, зокрема економіку, політику, соціальні питання та охорону навколишнього середовища. Основні цілі адаптації включають наближення українського законодавства до європейських стандартів, створення сприятливого інвестиційного клімату та забезпечення захисту прав людини. Процес адаптації поділяється на три етапи: у 1990-ті роки була заснована основа для адаптації, у 2000-ті активно адаптувалися закони, а з 2014 року йде поглиблення адаптації згідно з Угодою про асоціацію. Україна досягла значних успіхів у цьому процесі, прийнявши тисячі нових законів та створивши відповідні інституції для координації та моніторингу. Однак існують виклики, такі як корупція, бюрократія та розрив між законодавством та практикою. Важливість адаптації полягає в її ключовому

значенні для інтеграції в ЄС, модернізації економіки та зміцненні прав людини та верховенства права. Рекомендації включають продовження заходів з адаптації, підвищення обізнаності громадськості та посилення боротьби з корупцією й бюрократією, а також підтримку від міжнародного співтовариства.

Визначено, що цифрова трансформація в Україні охоплює різні сфери суспільства та пройшла кілька етапів з моменту свого початку на початку 1990-х років. Сучасний етап характеризується активним використанням передових технологій у різних сферах, таких як освіта, охорона здоров'я, державне управління та бізнес. Розвиток електронного урядування є ключовим аспектом цифрової трансформації, що передбачає надання різноманітних електронних послуг для громадян та юридичних осіб. Однак, разом із позитивними аспектами, цифрова трансформація також несе ризики, включаючи кіберзагрози та поширення дезінформації.

Узагальнено, що екологічне право України є складною галуззю, що ґрунтується на принципах сталого розвитку, раціонального використання природних ресурсів та охорони довкілля. Його основні положення визначаються пріоритетом забезпечення екологічної безпеки, раціональним використанням ресурсів та збереженням природного середовища. Головні джерела екологічного права України - Конституція, закони, підзаконні акти та міжнародні договори. Розвиток цієї галузі стикається з викликами, такими як зміна клімату, зростання населення та технологічний прогрес, що вимагають вдосконалення законодавства та підвищення екологічної свідомості громадян і співпраці з іншими країнами.

Космічне право стає все більш важливим у світі через зростання активності людства у космосі. Це правове поле охоплює норми, що регулюють діяльність у космічному просторі, включаючи дослідження та використання космосу, а також пов'язану з цим діяльність на Землі та в атмосферному просторі. Основні аспекти космічного права включають

визнання космічного простору загальною спадщиною людства, принципи свободи дослідження та використання космосу в мирних цілях, міжнародне співробітництво, відповідальність за завдану шкоду та захист космічного середовища. Суб'єктами космічного права є держави, міжнародні міжурядові організації та, у деяких випадках, юридичні особи. Регулювання космічної діяльності відбувається за допомогою міжнародних договорів, національного законодавства та актів міжнародних міжурядових організацій. Серед проблем космічного права можна виділити приватизацію космічної діяльності, захист від космічного сміття та потребу у міжнародному співробітництві для ефективного вирішення цих проблем. Україна, як учасник багатьох міжнародних договорів з космічного права, повинна приймати національне законодавство, відповідне міжнародним стандартам та принципам цієї галузі. Крім того, важливо для країни активно залучатися до міжнародного співробітництва з питань космічного права для забезпечення сталого розвитку цієї сфери.

Встановлено, що адвокатологія як наука все більше набуває значення в сучасному правовому середовищі, досліджуючи аспекти адвокатської діяльності та інституту адвокатури. Її розвиток сприяє кращому розумінню ролі адвокатури в правовій системі та суспільстві, підвищенню професійної підготовки адвокатів, якості надання юридичних послуг та забезпеченню доступності правового захисту для всіх верств населення. Дослідження адвокатології має важливість для науковців, практикуючих юристів, державних органів та громадян, сприяючи розумінню аспектів правової системи та адвокатської діяльності, підвищенню кваліфікації і отриманню якісної юридичної допомоги. Україна стикається з викликами у цій галузі, такими як нестача фінансування наукових досліджень, відсутність єдиної термінології та потреба у вдосконаленні підготовки адвокатів. Проте, розвиток адвокатології має потенціал для покращення правового середовища та сприяння будівництву правової держави. Рекомендації для

подальшого розвитку цієї галузі включають збільшення фінансування наукових досліджень, удосконалення системи підготовки та підвищення кваліфікації адвокатів, а також підвищення рівня правової культури громадян.

У сучасній правовій системі важливу роль відіграє альтернативне вирішення спорів (далі - ADR). Це стає все більш значущою складовою правового ландшафту, доповнюючи традиційні судові механізми. ADR пропонує альтернативні методи вирішення конфліктів, які можуть бути ефективнішими за рядом параметрів порівняно з судовими процедурами, зокрема, швидкістю, вартістю та гнучкістю. Важливо зазначити, що ADR сприяє збереженню партнерських відносин та конфіденційності між сторонами конфлікту, що відображається на особливому значенні цього методу в вирішенні спорів, які стосуються особистих або ділових відносин. Переваги, якими володіє ADR, включають швидкість, вартість, гнучкість та збереження конфіденційності. Ці переваги роблять його привабливим вибором для багатьох сторін у конфлікті. На сьогоднішній день види ADR, такі як медіація, переговори, арбітраж та посередництво-арбітраж, широко застосовуються в різних сферах правових відносин. У впровадженні ADR в Україні існують певні виклики, зокрема, недостатня обізнаність, недостатнє навчання та відсутність відповідного законодавчого забезпечення. Для подальшого розвитку цієї галузі рекомендується збільшення обізнаності, навчання фахівців, вдосконалення законодавства та створення відповідної інфраструктури. Це допоможе покращити доступ до правосуддя та зробити правову систему більш ефективною та справедливою.

Швидкий розвиток біомедицини, генетики, фармакології, трансплантації та біотехнологій відкриває нові можливості для покращення якості та тривалості життя людей, але водночас викликає непередбачувані етичні та моральні питання, такі як клонування людини, евтаназія та експерименти на людях та тваринах. Зростаюча складність етичних дилем

у цих сферах вимагає розробки відповідного правового регулювання для захисту прав людини та ефективного функціонування цих галузей. Національні та міжнародні правові інструменти, такі як Конвенція про права людини та біомедицину, виступають важливими інструментами у цьому процесі. Україна також потребує подальшого вдосконалення законодавства та системи контролю біоетичних аспектів. Інтеграція України в європейський правовий простір вимагає гармонізації законодавства та забезпечення захисту прав людини у сфері біомедицини та біотехнологій.

Встановлено, що Українська правова система є складною та динамічною структурою, яка постійно розвивається та адаптується до нових умов, ґрунтуючись на принципах верховенства права, демократії та захисту прав людини, що відповідає європейським правовим стандартам. Однак війна в Україні породжує нові виклики, які потребують термінових рішень та реформ. Основними серед них - забезпечення верховенства права, захист прав людини, зміцнення демократичних інституцій, боротьба з корупцією, відновлення інфраструктури, забезпечення соціального захисту та інтеграція з Європейським Союзом. Для подолання цих викликів необхідно прийняття нових законів та внесення змін до існуючих, зміцнення правозастосовних інституцій, підвищення рівня правової свідомості населення та залучення міжнародної підтримки. Важливою умовою є побудова міцної та справедливої правової системи за умови правильного підходу та співпраці всіх зацікавлених сторін.

Розвиток юриспруденції в Україні має вельми важливе значення, особливо в контексті сучасних викликів. Ця необхідність обумовлена рядом факторів, що впливають на ефективність правової системи та забезпечення правопорядку в країні.

Ключові аспекти, що потребують розвитку юриспруденції, включають адаптацію правової системи до нових реалій, таких як цифрові

технології, захист даних, та кібербезпека. Також важлива інтеграція України в європейський та світовий правовий простір, що передбачає гармонізацію національного законодавства з міжнародними стандартами. Забезпечення рівного доступу до правосуддя вимагає вдосконалення правової допомоги, модернізації судової системи та підвищення кваліфікації юристів. Крім того, важливе покращення правової освіти та підвищення правової грамотності населення для формування правової культури та активної громадянської позиції.

У зміцненні міжнародного співробітництва для адаптації до глобальних правових стандартів відображається необхідність ратифікації міжнародних договорів, співпраці в міжнародних форумах та обміну досвідом. Для підвищення ефективності судочинства та боротьби з корупцією, потрібна комплексна реформа судової системи, впровадження сучасних технологій та посилення контролю за діяльністю суддів.

Прогнозуючи майбутній розвиток юриспруденції в Україні, варто очікувати продовження реформ у судовій системі та правоохоронних органах, інтеграцію з європейськими та міжнародними правовими стандартами, а також впровадження інновацій у сфері інформаційних технологій та електронного правосуддя. Успішний розвиток юриспруденції сприятиме побудові сильної та незалежної правової системи, яка відповідає вимогам сучасного суспільства і міжнародних стандартів прав людини.

Отже, у ході формування нових напрямлень української юриспруденції виявляється необхідність активного адаптивного розвитку правової системи, що відповідає сучасним викликам та реаліям. Даний процес передбачає не лише гармонізацію національного законодавства з міжнародними стандартами, а й розвиток нових спрямувань, таких як право інформаційних технологій, міжнародне та європейське право, право інтелектуальної власності, екологічне право та право людини. Важливою передумовою успішного прогресу нових напрямлень юриспруденції є якісна

підготовка та постійне професійне зростання юридичних кадрів, активна підтримка держави у створенні сприятливого середовища для досліджень та розробок у відповідних сферах. Впровадження нових напрямлень української юриспруденції сприятиме консолідації сильної та справедливої правової системи, що відповідає потребам сучасного українського суспільства та вимогам міжнародних стандартів прав людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Скакун О.Ф. Теорія держави і права: Підручник / Пер. з рос. — Харків: Консум, 2001. — 656 с. URL: https://duikt.edu.ua/uploads/1_948_39072050.pdf
2. Рабінович П. М. Основи теорії та філософії права: навч. посібник. Львів : Видавництво ЛОБФ «Медицина і право», 2021. 256 с.
3. René DAVID. Le droit comparé. Droits d'hier, droits de demain, coll. «Études juridiques comparatives», Paris, Economica, 1982, 362 pages.
4. Кєдрова Н. А. Вплив римського права на сучасні правові системи Європи. *Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр.* 2007. Вип. 36. С. 264-268.
5. Levy E. Zum Wessen des westromischen Vulgarrechts / E. Levy // *Gesammelte Schriften.* – Koln, 1963. – Bd. 1. – S. 184– 200.
6. Оборотов Ю. М. Філософія права і методологія юриспруденції. *Проблеми філософії права.* 2003. Том 1. С. 41-43.
7. Шапенко Л. О., Калюжний Р. А. Юриспруденція: історія розвитку та сучасний стан // «Стан та перспективи розвитку адміністративного права України». Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції, м. Одеса, 09-10 жовтня 2015 р. Одеса, 2015. С. 63-65.
8. Харитонов Є. О. Рецепція римського права у статутах Великого князівства Литовського: чинники, передумови та деякі результати. *Актуальні проблеми держави і права.* 2009. Вип. 49. С. 14-24.
9. Історія Візантії. Вступ до візантиністики / за ред. С.Б. Сорочана і Л.В. Войтовича. Львів: Апріорі, 2011. 880с.
10. Долинська М. С. До питання рецепції візантійських норм як передумови зародження нотаріального законодавства України. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка».* 2014. № 801: Юридичні науки. С. 121–124.

11. Крижевський А.В. Особливості рецепції римського права в Руській державі (IX-XIII ст.). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 1. С. 26–29.
12. Хрестоматія з історії держави і права України: У 2 т: Навч. посібн. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти. За ред. Гончаренка В.Д. вид. 2-ге, перероблене і доп.: т.1. 2000. 472с.
13. Сацький П.В. Візантійський вплив на процес еволюції політико-правового статусу Великого князя київського. *Юридична наука*. 2013. № 6. С. 84-96.
14. Грушевський М. Ілюстрована історія України / репринт. відтвор. вид. 1913 р. – Київ: 1990. – С. 469.
15. Дейвіс Н. Європа: Історія / пер. з англ. – Київ: Основи, 2000. – С. 602.
16. Дорошенко Д. Нарис історії України. – Львів: Світ, 1991. – С. 526.
17. Шишко В. В. Філософія права в системі юридичних наук. *Проблеми філософії права*. 2003. Т. 1. С. 44–47.
18. Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік (не застосовується на території України): Закон від 07.10.1977 №0001400-77. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001400-77#Text>
19. Ситько О.М., Шаповаленко Н.М. Словник юридичних термінів іншомовного походження. 2018. С. 41. URL: https://oduvsv.edu.ua/wp-content/uploads/2016/09/slovnyk_jur_term-pdf.io_.pdf
20. Бабкін В. Д. Методологія історико-правового пізнання. Десяті юридичні читання \ Юридична освіта і наука в Україні: традиції та новації : матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 15–16 трав. 2014 р.). Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2014. С. 20–29.
21. Костицький М. В. Логіка як методологія наукового пізнання. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2014. № 1. С. 3–13.

22. Jasečková G., Konvit M., Vartiak L. Vernadsky's concept of the noosphere and its reflection in ethical and moral values of society. *History of science and technology*. 2022. Vol. 12. No. 2. P. 231–248.
23. Кремень В. Г. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору. - К.: Педагогічна думка: - 2008. - 424 с.
24. Крапивін Є. 1% виправданих в Україні та США: чому важливо правильно тлумачити дані кримінальної статистики? Just talk. 2021. URL: https://justtalk.com.ua/post/1-vipravdanih-v-ukraini-ta-ssha-chomu-vazhlivo-pravilno-tlumachiti-dani-kriminalnoi-statistiki?fbclid=IwAR0bbeb5kOho_6nuzlW_6siXH3dKdtaR_R9AAgJ4JHSr_frMKKo9xPmhFXg.
25. Бабкін В.Д. Взаємозв'язки філософії права та загальної теорії держави та права. Проблеми філософії права. Том 1. 2003. С. 56-60.
26. Frank S. A. Three Fallacies of Contemporary Jurisprudence. *Loyola of Los Angeles Law Review*. 1985. Vol. 19. No. 1. P. 1–36.
27. Шинкарук В.І. Філософський енциклопедичний словник. Київ : Абрис, 2002. 742 с.
28. Балинська О. М., Яценко В. А. Методологія сучасного правознавства / за заг. ред. О. М. Балинської. Львів : ЛьвДУВС, 2018. 372 с.
29. Feyerabend P. K. *Against Method: Outline of an Anarchistic Theory of Knowledge*. London : New Left Books, 1975. 339 p.
30. Оборотов Ю. М., Горобець К. В. Методологія правового пізнання. Велика українська юридична енциклопедія. Харків : Право, 2017. Т. 2 : Філософія права. С. 460–463.
31. Данильян О. Г., Дзьобань О. П. Методи правового дослідження. Велика українська юридична енциклопедія. Харків : Право, 2017. Т. 2 : Філософія права. С. 456–460.
32. Про забезпечення виконання Угоди про партнерство та співробітництво між Україною та Європейськими Співтовариствами

- (Європейським Союзом) і вдосконалення механізму співробітництва з Європейськими Співтовариствами (Європейським Союзом): Указ Президента від 24.02.1998 № 148/98 (втратив чинність). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/148/98#Text>
33. Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу: Указ Президента від 11.06.1998 № 615/98 (втратив чинність). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/615/98#Text>
34. Про заходи щодо вдосконалення нормотворчої діяльності органів виконавчої влади: Указ Президента від 09.02.1999 № 145/99. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/145/99#Text>
35. Про Концепцію адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Постанова Кабінету Міністрів України від 16.08.1999 № 1496. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1496-99-%D0%BF#Text>
36. Дегтяр О. А. Загальнотеоретичні проблеми адаптації правової системи України до законодавства Європейського Союзу // Адаптація правової системи України до права Європейського Союзу : теоретичні та практичні аспекти : матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Полтава, 23 листопада 2017 р.) : у 2 ч. Полтава : Россава, 2017. Ч. 1., с. 27.
37. Прилипчук В.О. Проблеми адаптації законодавства України до законодавства ЄС. *Державне будівництво*. 2015. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/DeBu_2015_1_28
38. Пархоменко Н. М. Гармонізація законодавства України з європейським та міжнародним правом: методи, етапи, види. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 1. С. 338–340.
39. Про затвердження плану заходів щодо виконання у 2005 році Загальнодержавної програми адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Розпорядження Кабінету

- Міністрів України від 16.06.2005 № 201-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/201-2005-%D1%80#Text>
40. Porat M. The Information Economy: Definition and Measurement. Washington: U.S. Government Printing Office, 1977. 319 p.
41. Negroponte N. Being Digital. New York: Knopf, 1995. 256p.
42. Амелін А., Фіщук В., Лаврик Я., Юрчак О., Чернів Є., Матюшко В. Україна 2030Е – країна з розвинутою цифровою економікою. Хвиля. 2019. URL: <https://hvylya.net/uk/special-projects/177938-ukraina-2030e-kraina-z-rozvinutoju-cifrovoju-ekonomikoju>
43. Цифрова адженда України – 2020. HiTECH Office. 2016. URL: <https://uccr.org.ua/uploads/files/58e78ee3c3922.pdf>
44. Про Національну програму інформатизації: Закон України від 01.12.2022 № 2807-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2807-20#Text>
45. Про Основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки: Закон України від 09.01.2007 № 537-V. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/537-16#Text>
46. Про схвалення Концепції розвитку цифрової економіки та суспільства України на 2018-2020 роки та затвердження плану заходів щодо її реалізації: Розпорядження Кабінету Міністрів України від від 17.01.2018 № 67-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/67-2018-%D1%80#Text>
47. Ляшенко В. І., Вишневський О. С. Цифрова модернізація економіки України як можливість проривного розвитку: монографія. НАН України, Інститут економіки промисловості. Київ, 2018. 252 с.
48. Про Національну програму інформатизації: Закон України від 04.02.1998 № 74/98-ВР (втратив чинність). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/74/98-%D0%B2%D1%80#Text>

49. Про схвалення Стратегії розвитку інформаційного суспільства в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 15.05.2013 № 386-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/386-2013-%D1%80#Text>
50. Про затвердження Положення про Державне агентство з питань електронного урядування України: Постанова Кабінету Міністрів України від 01.10.2014 № 492 (втратила чинність). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/492-2014-%D0%BF#Text>
51. Helsi – зручна медична інформаційна система. URL: <https://reform.helsi.me/>
52. Міністерство охорони здоров'я України ініціює проєкт з телемедицини. URL: <https://ehealth.gov.ua/2021/10/08/ministerstvo-ohorony-zdorov-ya-ukrayiny-initsiyuye-proyekt-z-telemetrytsyny/>
53. «СЕТАМ» перейшла на технологію збереження даних «Blockchain» та змінила назву на «OpenMarket». URL: <https://setam.gov.ua/article/openmarket-setam-prodav-za-dopomogoyu-blockchainmayna-na-32-mlrd-grn>
54. Klepikova O., Harahonych O., Antoshyna I. Smart contracts in the context of digitalization: the legal realities of world experience. Cuestiones Políticas. Vol. 39. Iss. 70. 2021. P. 844-861. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/items/36463b05-9f03-4c3b-86d3-c9d4ca837216>
55. План роботи Комітету Верховної Ради України з питань цифрової трансформації на період роботи другої сесії Верховної Ради України дев'ятого скликання (вересень 2019 - січень 2020 року): Рішення від 05 вересня 2019 р. URL: <https://komit.rada.gov.ua/uploads/documents/30339.pdf>

56. Питання Міністерства цифрової трансформації: Постанова Кабінету Міністрів України від 18.09.2019 № 856. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/856-2019-%D0%BF#Text>
57. Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 р. № 1556-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text>
58. Кохановська О. В. Цивільно-правова відповідальність суб'єктів інформаційних відносин за умов подальшого розвитку автономних роботів і штучного інтелекту. Модернізація цивільно-правової відповідальності. Матвєєвські цивілістичні читання. Матеріали міжн. наук.-практ. конф. Київ, 18 жовт. 2019 р. / відп. ред. Р. А. Майданик. К., 2019. С. 94–98.
59. Діордіца І.В. Адміністративно-правове регулювання кібербезпеки України: Дис. доктора наук 12.00.07. Запоріжжя. 2018. 521 с.
60. Будуємо цифрову державу: у Дії — 20 мільйонів користувачів. URL: <https://diia.gov.ua/news/buduyemo-cifrovu-derzhavu-u-diyi-20-miljoniv-koristuvachiv>
61. «Війну виграють технології» — міністр оборони України. Радіо Свобода. 2023. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-umerov-tehnologiyi-viyna/32706700.html>
62. Баловсяк Н. Секретна зброя проти росії чи загроза? Як працює «Shazam для облич» Clearview AI. Vector. 2023. URL: <https://vctr.media/ua/sekretna-zbroya-proti-rosiyi-chi-zagroza-yak-praczuuye-shazam-dlya-oblich-clearview-ai-207012/>
63. Київстар та Helsi об'єдналися та зроблять цифрову медицину доступною для кожного українця. URL: <https://www.unian.ua/techno/kijivstar-ta-helsi-ob-yednalisya-ta-zroblyat-cifrovu-medicinu-dostupnoyudlya-kozhnogo-ukrajincy-a-11942667.html>

64. Програма ЄС «Цифрова Європа» (2021-2027). Дія Бізнес. URL: <https://business.diia.gov.ua/digital-europe-programme>
65. Franscella J. Cybersecurity vs. Cyber Security: When, Why and How to Use the Term /J. Franscella. URL: www.infosecisland.com/blogview/23287-Cybersecurity-vs-CyberSecurity-When-Why-and-How-to-Use-the-Term.html
66. Information systems defence and security: France's strategy. – French Network and Information Security Agency. 2011. P. 23/ URL: https://www.gouvernement.fr/sites/default/files/fichiers_joints/livre-blanc-sur-la-defense-et-la-securite-nationale_2013.pdf
67. Конвенція про кіберзлочинність Ради Європи від 23.11.2001. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_575#Text
68. Про інформацію: Закон України від 02.10.1992 № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text>
69. Про національну безпеку України: Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15#Text>
70. Про Державну службу спеціального зв'язку та захисту інформації України: Закон України від 23.02.2006 № 3475-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3475-15#Text>
71. Про електронні комунікації: Закон України від 16.12.2020 № 1089-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1089-20>
72. Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах: Закон України від 05.07.1994 № 80/94-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80/94-%D0%B2%D1%80#Text>
73. Про доступ до публічної інформації: Закон України від 13.01.2011 № 2939-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text>
74. Про оборону України: Закон України від 06.12.1991 № 1932-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1932-12#Text>

75. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від 01.07.2010 № 2411-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17#Text>
76. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 січня 2023 року "Щодо стану виконання рішень Ради національної безпеки і оборони України з питань енергетичної безпеки та невідкладних заходів із забезпечення роботи національної економіки під час осінньо-зимового періоду 2022/23 року в умовах особливого періоду": Указ Президента України 13.01.2023 № 18/2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/18/2023#Text>
77. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року "Про Стратегію воєнної безпеки України": Указ Президента України від 25.03.2021 № 121/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#n2>
78. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text>
79. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 року "Про Стратегію національної безпеки України": Указ Президента України від 26.05.2015 № 287/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/287/2015#Text>
80. Про Стратегію національної безпеки України: Указ Президента України від 12.02.2007 № 105/2007 (втратив чинність). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/105/2007#Text>
81. Костицький В. В. Проблеми розвитку екологічного права України / 36. тез: Екологічний менеджмент в Україні: порівняльний аналіз українського та західноєвропейського підходів. – 21-31 травня 1991р. Женева. 1991. С.161.
82. Доктринальні проблеми екологічного, аграрного та господарського права / [Ю. С. Шемшученко та ін.] ; за заг. ред. акад.-секр. від-ня

- екол., госп. та аграр. права НАПрН України, акад. НАН України та НАПрН України Ю. С. Шемшученка. – у кн.: Правова доктрина України : у 5 т. / редкол.: В. Я. Тацій (голова) [та ін.] ; Нац. акад. прав. наук України. – Х. : Право, Т. 4 : – 2013. – 845с.
83. Концепція ноосфери В.І. Вернадського. URL: https://kegt.rshu.edu.ua/images/dustan/2020/v_kn_1_03.pdf
84. Доктринальні проблеми екологічного, аграрного та господарського права / [Ю. С. Шемшученко та ін.] ; за заг. ред. акад.-секр. від-ня екол., госп. та аграр. права НАПрН України, акад. НАН України та НАПрН України Ю. С. Шемшученка. – у кн.: Правова доктрина України : у 5 т. / редкол.: В. Я. Тацій (голова) [та ін.] ; Нац. акад. прав. наук України. – Х. : Право, Т. 4 : – 2013. – 845с.
85. Костицький В. В. Екологічне право України : [підручник] 1 кн. / Василь Костицький, – Дрогобич: Коло, 2012. – 360 с.; 2 кн. – Дрогобич: Коло, 2013. – 363 с.
86. Хвесик М.А. Економіко-правове регулювання природокористування: наукове видання / М.А. Хвесик, Л.М. Горбач, Ю.П. Кулаковський. К.:Кондор, 2004. –524 с.
87. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>
88. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
89. Андрейцев В.І. Екологічне право: Особлива частина: Повний акад. курс / В.І. Андрейцев; за ред. В.І. Андрейцева. –К., 2001. –С. 10–112.
90. Водний кодекс України від 06.06.1995 № 213/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-%D0%B2%D1%80#Text>

91. Земельний кодекс України від 25.10.2001 № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>
92. Кодекс України про надра від 27.07.1994 № 132/94-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/132/94-%D0%B2%D1%80#Text>
93. Лісовий кодекс України від 21.01.1994 № 3852-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3852-12#Text>
94. Про природно-заповідний фонд України: Закон України від 16.06.1992 № 2456-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-12#Text>
95. Про охорону атмосферного повітря: Закон України від 16.10.1992 № 2707-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2707-12#Text>
96. Про тваринний світ: Закон України від 13.12.2001 № 2894-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2894-14#Text>
97. Про рослинний світ: Закон України 09.04.1999 № 591-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/591-14#Text>
98. Про Стратегію сталого розвитку "Україна - 2020": Указ Президента України від 12.01.2015 № 5/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015#Text>
99. Конвенція ООН про охорону біологічного різноманіття від 05.06.1992. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_030#Text
100. Рамкова конвенція про охорону та сталий розвиток Карпат від 22.05.2003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_164#Text
101. Конвенція ООН про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, головним чином як середовище існування водоплавних птахів від 02.02.1971. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_031#Text
102. Рамкова конвенція Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату від 09.05.1992. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_044#Text

103. Угода ООН про збереження китоподібних Чорного моря, Середземного моря та прилеглої акваторії Атлантичного океану від 24.11.1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_422#Text
104. United Nations Convention on the Law of the Sea on 10 December 1982. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pdf/lawsea.pdf
105. Конвенція про захист Чорного моря від забруднення від 21.04.1992. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_065#Text
106. Справа «Дубецька та інші проти України» (Заява № 30499/03): Рішення від 10.02.2011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_689#Text
107. Окладна М.Г., Корчевська А.Р. Проблема розвитку космічного права в Україні: історія і сучасність. *Право та інноваційне суспільство*. 2021. №1(16). С. 85-91.
108. Малишева Н. Р. Нариси з космічного права : збірник. Київ : Алерта, 2010. 296 с.
109. Space Activities Act 1998 of Australia. *Federal Register of Legislation*. URL: <https://www.legislation.gov.au/C2004A00391/2002-12-01/text>
110. Selected Examples of National Laws Governing Space Activities: Sweden. UNOOSA. URL: https://www.unoosa.org/oosa/en/ourwork/spacelaw/nationalspacelaw/sweden/act_on_space_activities_1982E.html
111. The Space Millennium: Vienna Declaration on Space and Human Development. URL: <https://www.unoosa.org/pdf/reports/unispace/viennadecle.pdf>
112. Третя Конференція Організації Об'єднаних Націй з дослідження та використання космічного простору з мирною метою: Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 54/68 // A/RES/54/68. URL:

https://www.unoosa.org/res/oosadoc/data/resolutions/2021/general_assembly_76th_session/ares7676_html/ARES_76_076R.pdf

113. Договір о принципах діяльності держав по дослідженню і використанню космічного простору, включаючи Луну і інші небесні тіла від 27 січня 1967 р. // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1967. – № 49. – Ст. 367.
114. Declaration of Principles Concerning Activities Following the Detection of Extraterrestrial Intelligence Adopted by the International Academy of Astronautics, 1989. URL: <https://iaaspace.org/wp-content/uploads/iaa/Scientific%20Activity/setideclaration.pdf>
115. Конвенція ООН про реєстрацію об'єктів, що запускаються в космічний простір від 14.01.1975. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_253#Text
116. Austrian Federal Law on the Authorisation of Space Activities and the Establishment of a National Space Registry (Austrian Outer Space Act, adopted by the National Council on 6 December 2011, entered into force on 28 December 2011). URL: <https://www.unoosa.org/documents/pdf/spacelaw/national/austria/austrian-outer-space-actE.pdf>
117. Сюмак В.Є. Недоліки реалізації контролю та нагляду за космічною діяльністю. С. 247-249. URL: <https://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/43808/1/%D0%A1%D1%8E%D0%BC%D0%B0%D0%BA%20%D0%92.%D0%84.%20%281%29.pdf>
118. Про внесення змін до деяких законів України щодо державного регулювання космічної діяльності: Закон України від 02.10.2019 № 143-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/143-20#Text>
119. Про затвердження Авіаційних правил України "Правила сертифікації служб авіаційної безпеки суб'єктів авіаційної

діяльності": Наказ Державіаслужби України від 05.02.2020 № 218.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0458-20#Text>

120. Settlement of Claim between Canada and the Union of Soviet Socialist Republics for Damage Caused by "Cosmos 954" (Released on April 2, 1981). URL: https://www.jaxa.jp/library/space_law/chapter_3/3-2-2-1_e.html
121. Про ратифікацію Конвенції про міжнародні майнові права на рухоме обладнання та Протоколу до Конвенції про міжнародні майнові права на рухоме обладнання з питань авіаційного обладнання: Закон України від 06.06.2012 № 4904-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4904-VI#Text>
122. Optional Rules for Arbitration of Disputes Relating to Outer Space Activities on December 6, 2011. URL: <https://docs.pca-cpa.org/2016/01/Permanent-Court-of-Arbitration-Optional-Rules-for-Arbitration-of-Disputes-Relating-to-Outer-Space-Activities.pdf>
123. Про космічну діяльність: Закон України від 15 листопада 1996 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1997. – № 1. – Ст. 2.
124. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. // Офіційний вісник України. – 2003. – № 11. – Ст. 461.
125. Convention on International Liability for Damage Caused by Space Objects. UNOOSA. URL: <https://www.unoosa.org/oosa/en/ourwork/spacelaw/treaties/introliability-convention.html>
126. Про адвокатуру та адвокатську діяльність: Закон України від 05.07.2012 № 5076-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5076-17#Text>
127. Бакаянова Н. М. Предмет, об'єкт та методологія науки про адвокатуру. *Актуальні проблеми держави і права*. 2016. Вип. 76. С. 3-9. URL : <http://www.apdp.in.ua/v76/one.pdf>

128. Адвокатура України : навч. посіб. У 2 кн. Кн. 1 / ред. С. Я. Фурса ; Центр правових досліджень Фурси. Київ : КНТ, 2007. 940 с.
129. Яновська О. Г. Протестна діяльність адвоката в кримінальному провадженні. Окремі питання правозастосування. Нац. асоц. адвокатів України, Рада адвокатів України. Харків : Фактор, 2013. с. 182
130. Яновська О. Г. Адвокатура в системі суб'єктів судового права // Актуальні проблеми судового права : матеріали міжнар. наук.-прак. конф., присвяч. пам'яті проф. І. Є. Марочкіна (Харків, 30 жовт. 2015 р.). Нац. юрид. ун-т ім. Я. Мудрого, каф. орг. суд. та прав. органів. Харків : Право, 2015. С. 20–23.
131. Адвокатура України: підручник. У 2 кн. Кн. 1. Організація адвокатури (з практикумом) / за заг. ред. С. Я. Фурси та Н. М. Бакаянної. 2-ге вид., допов. і переробл. Київ : Алерта, 2016. 864 с.
132. advoco, advocas, advocare A, advocavi, advocatum. Latin is Simple. URL: <https://www.latin-is-simple.com/en/vocabulary/verb/848/>
133. What Does the Greek Word “Logos” Mean? LOGOS. URL: <https://www.logos.com/grow/greek-word-logos-meaning/>
134. Бакаянова Н. М. Функціональні та організаційні основи адвокатури України : дис. ... д-ра юрид. наук ; 12.00.10. Одеса, 2017. 395 с.
135. Адвокатура: минуле, сучасність та майбутнє : матер. XI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 12 листопада 2021 р.) / редкол.: Н.М. Бакаянова (гол.) та ін. – Одеса : Фенікс, 2021.– 672 с.
136. Бакаянова Н .М. Предмет, об'єкт та методологія науки адвокатологія. Актуальні проблеми держави і права. 2016. С. 3-9. С. 4. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DB

N=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/ap
dp_2016_76_3.pdf

137. Мерник А.М. Державно-правові явища як об'єкт розгляду теорії держави та права й інших міждисциплінарних напрямів юридичних досліджень. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія ПРАВО. Вип. 32. Том 1. 2015. С. 52-56*
138. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / О. Ф. Скакун. – Харків : Консум, 2001. – 656 с.
139. Аніщук Н. В. Фемінізація адвокатури: гендерний аналіз. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2013. Т. 13. С. 375–384
140. Вільчик Т. Б. Адвокатура як інститут реалізації права на правову допомогу: порівняльно-правовий аналіз законодавства країн Європейського союзу та України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра юрид. наук : спец. 12.00.10 / Т. Б. Вільчик ; Нац. юрид. ун-т ім. Я. Мудрого. – Харків, 2016. – 40 с.
141. Заяць О. С. Іntenціональний аналіз професійної адвокатської діяльності: філософсько-правовий дискурс. Дисертація на здобуття наук. ступеня доктора юридичних наук. Хмельницький. 2022. С. 1-540. URL:
<https://univer.km.ua/sites/default/files/users/user161/%D0%97%D0%B0%D1%8F%D1%86%D1%8C/diss%20%D0%97%D0%B0%D1%8F%D1%86%D1%8C.pdf>
142. Звіт Комітету НААУ з питань захисту прав людини за 2023 рік. URL:
https://unba.org.ua/assets/uploads/files/Komitety/Committee%20report/Committee%20for%20the%20Protection%20of%20Human%20Rights_report%202023.pdf

143. Бакаянова Н. М. Адвокат з вогнепальною зброєю у світлі гарантій адвокатської діяльності. *Право України*. 2015. № 6. С. 199–205
144. Подковенко Т. Альтернативні способи вирішення спорів: розвиток концепції. *Актуальні проблеми правознавства*. 2018. № 1(13). С. 36-41.
145. Аніщук Н.В. Жінки в адвокатурі країн Євросоюзу на початку XXI століття. Наукові праці НУ ОЮА. 2017. С. 5-13. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ddc79c4b-7569-4a5c-997c-07245bb5c6d3/content>
146. CCBE Lawyers' Statistics 2012. URL: http://www.ccle.eu/fileadmin/user_upload/NTCdocument/2012_table-of-lawyer.
147. Bentkowska Magdalena. Procedury alternatywnego rozwiązywania sporów sądowych w Stanach Zjednoczonych. *Krytyka Prawa*. – Tom 6. – S. 149–163. URL: <https://repozytorium.kozminski.edu.pl/pl/system/files/Bentkowska.pdf>
148. Ясиновський І. Г. Імплементация процедури медіації в українське законодавство: теоретико-правовий аналіз : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2016. 20 с.
149. Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 р. № 1875-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>
150. Precautionary Measures to Mitigate Spread of COVID-19 in Singapore. Singapore Institute of Management. 2020. URL: <https://www.sim.edu.sg/news-events/precautionary-measures-to-mitigate-spread-of-covid-19-in-singapore>
151. Розумна М. Актуальні проблеми та перспективи розвитку альтернативних способів урегулювання спорів в Україні: онлайн-

- медіація та посередництво. *Інформаційне право*. 2020. № 9. С. 147–153
152. Загальний наказ № 72-3 Суду Північного округу Каліфорнії від 21.05 2020 р. URL: <https://www.cand.uscourts.gov/rules/generalorders/>
153. Gmurzyńska Ewa, Morek Rafał. *Mediacje. Teoria i praktyka*. Warszawa : Oficyna a Wolters Kluwer business, 2014. – 492 s
154. Рекомендації для медіаторів щодо підготовки та проведення онлайн-медіації: рекомендації від 10.11.2021 р. URL: <http://78.47.176.95/ua/info/mediators/uyenspyereashchkl-ses-sroamr-pyeeekashchkl/> (дата звернення: 15.03.2024).
155. Подковенко Т.О. Інститут медіації: зарубіжний досвід та українські перспективи. Актуальні проблеми правознавства: зб. наук. праць Юридичного факультету Терноп. нац. економічного ун-ту. 2016. Випуск 1. С. 26–31.
156. Переформатування європейської інтеграції: можливості і ризики для асоціації Україна-ЄС / В. Сіденко (керівник проекту) та ін. Київ, 2018. 214 с. URL: http://razumkov.org.ua/uploads/article/2018_pereformatuvannia_ie_vropeiskoi_intehratsii.pdf.
157. Василенко М. Д., Слатвінська В.М. Штучний інтелект в судовій практиці: особливості та його можливості (міжгалузеве дослідження). *Право і суспільство*. №4. 2022. С. 271-278.
158. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 02.12.2020 № 1556-р. Офіційний веб-сайт Верховної Ради України «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 15.03.2024).

159. Мороз В. Смарт-контракти: в чому родзинка? *Юридична газета Online*. 2018. № 46. URL: <http://jur-gazeta.com/dumka-eksperta/smartkontrakty-v-chomu-rodzinka.html>.
160. Подковенко Т. О. Альтернативні способи вирішення спорів: розвиток концепції. *Актуальні проблеми правознавства*. 2018. № 1(13). С. 36-41.
161. Błaszczak Łukasz Mediacja a inne alternatywne formy rozwiązywania sporów (wybrane zagadnienia). – *Kwartalnik ADR*. – 2012. – № 2 (18). – S. 13–20.
162. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18 березня 2004 року // *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. – 2004. – № 29. – Ст. 367.
163. Пустовіт С. В. Глобальна біоетика: становлення теорії практики Глобальна біоетика: становлення теорії і практики. (Філософський аналіз)]. Пустовіт С. В. за ред. Київ: Арктур-А. 2009. 324 с.
164. Tokarczyk R. A. Biojurisprudencja: podstawy prawa dla XXI wieku [Biojurisprudence. Foundations of Law for the Twenty-First Century]. Tokarczyk R. A., ed. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii CurieSkłodowskiej. 2008. 109 s.
165. Tokarczyk R. Prawa narodzin, życia i śmierci. Podstawy biojurisprudencji [The Rights to Birth, Life and Death: Foundations of Biojurisprudence]. Tokarczyk R., ed. Warsaw: Wolters Kluwer Polska; 2012. 498 s.
166. Стеценко С. Біоюриспруденція як новий напрям наукових досліджень. *Публічне право*. 2013. №3 (11). С. 259-270.
167. Case Mortier v. Belgium - 78017/17. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22%3A%22002-13802%22%7D>

168. Статут (Конституція) Всесвітньої організації охорони здоров'я від 22.07.1946. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU46004>
169. Horodovenko VV, Pashkov VM, Udovyka LG. Protection of patients' rights in the european court of human rights. *Wiadomosci Lekarskie*. 2018. № 71(6). S. 1200-1206
170. Загальна декларація прав людини від 10.12.1948. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text
171. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16.12.1966. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text
172. Белова М. В., Данко Д. В., Данко А. В. Біоюриспруденція – фундаментальна частина сучасного загальнотеоретичного правознавства. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*. 2022. С. 59-62. URL: DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.04.10>
173. WMA Declaration of Helsinki – Ethical Principles for Medical Research Involving Human Subjects. OFFICIAL Site. URL: <https://www.wma.net/policies-post/wma-declaration-of-helsinki-ethical-principles-for-medical-research-involving-human-subjects/#:~:text=Medical%20research%20involving%20human%20subjects%20must%20conform%20to%20generally%20accepted,%2C%20as%20appropriate%2C%20animal%20experimentation.>
174. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 21.12.1965. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_105#Text
175. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18.12.1979. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text

176. Конвенція ООН про права дитини від 20.11.1989. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
177. Конвенція ООН про охорону біологічного різноманіття від 05.06.1992. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_030#Text
178. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН №48/96 (неофіційний переклад). URL: <https://ud.org.ua/zakonodavstvo/mizhnarodni-dokumenti-ta-standarti/171-4896>
179. Декларація № 995_906 від 27.11.1978. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/159848__159848
180. European Commission – European Charter of Patients’ Rights. URL: https://ec.europa.eu/health/ph_overview/co_operation/mobility/docs/health_services_co108_en.pdf
181. European Court of Human Rights. Research Report – Bioethics and the case-law of the Court. URL: <https://rm.coe.int/bioethics-and-caselaw-court-en/1680a90ccb>
182. Case of DRAON v. FRANCE (Application no. 1513/03). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:\[%22001-70447%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:[%22001-70447%22]})
183. Case of TYSIĄC v. POLAND (Application no. 5410/03). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-76165%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-76165%22]})
184. Case of Dubská and Krejzová v. the Czech Republic [GC] - 28859/11 and 28473/12. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22002-11283%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22002-11283%22]})
185. Case of Grand Chamber judgment Evans v. United Kingdom 10.04.07. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:\[%22003-1971098-2073178%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:[%22003-1971098-2073178%22]})
186. Case of DICKSON v. THE UNITED KINGDOM (Application no. 44362/04). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-73360%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-73360%22]})

187. Final Resolution CM/ResDH(2016)276 Execution of the judgment of the European Court of Human Rights Costa and Pavan against Italy. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-167455%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-167455%22]})
188. Case of Pretty v. the United Kingdom - 2346/02. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22002-5380%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22002-5380%22]})
189. Case of Haas v. Switzerland - 31322/07. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22002-644%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22002-644%22]})
190. Applications nos. 2478/15 and 1787/15 Jane NICKLINSON against the United Kingdom and Paul LAMB against the United Kingdom. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-156476%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-156476%22]})
191. Case of ARSKAYA v. UKRAINE. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22itemid%22:\[%22001-107129%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22itemid%22:[%22001-107129%22]}).
192. Case of PETROVA v. LATVIA. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22itemid%22:\[%22001-144997%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/rus#{%22itemid%22:[%22001-144997%22]})
193. Case of ARCILA HENAO v. THE NETHERLANDS. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-23281%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-23281%22]})
194. Case of ENHORN v. SWEDEN (Application no. 56529/00). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-68077%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-68077%22]})
195. Case of COLAK AND TSAKIRIDIS v. GERMANY (Applications nos. 77144/01 and 35493/05). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-91576%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-91576%22]})
196. Case of GILLBERG v. SWEDEN (Application no. 41723/06). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-110144%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-110144%22]})
197. Case of M.K. v. France - 19522/09. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22002-7567%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22002-7567%22]})
198. Case of PERUZZO AND MARTENS v. GERMANY. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-121998%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-121998%22]})

199. Case of Andrzej KLOCEK v Poland - 20674/07 [2010] ECHR 720 (27 April 2010). URL: <https://www.bailii.org/eu/cases/ECHR/2010/720.html>
200. Case of GRONMARK v. FINLAND (Application no. 17038/04). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-105630%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-105630%22]})
201. Case of KRUŠKOVIĆ v. CROATIA (Application no. 46185/08). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22001-105197%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22001-105197%22]})
202. Мачужак Я. Формування системи ювенальної юстиції в Україні: перспективи створення ювенальних судів. *Відновне правосуддя*. 2005. № 3 (2). С. 9-15.
203. Етичний кодекс ученого України від 15.04.2009 № 2. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0002550-09#Text>
204. Етичний кодекс лікаря України від 27.09.2009. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/n0001748-09#Text>
205. Етичний кодекс фармацевтичних працівників України. 2010. URL: https://en.nuph.edu.ua/wp-content/uploads/2011/11/etichnij_kodeks_pharm_pratsivnik.pdf
206. Про затвердження Порядку проведення клінічних випробувань лікарських засобів та експертизи матеріалів клінічних випробувань і Типового положення про комісії з питань етики: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 23.09.2009 № 690. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1010-09#Text>
207. Про затвердження документів з питань забезпечення якості лікарських засобів: Наказ Міністерства охорони здоров'я України від 16.02.2009 № 95. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0095282-09#Text>

208. Шуміло І. А. Міжнародна система захисту прав людини: Навчальний посібник. Київ. 2018. 168 с. URL: https://nlu.edu.ua/wp-content/uploads/2021/05/msc_1_cory-1.pdf
209. Запорожан В. М., Аряєв М. Л. Біоетика та біобезпека: Підручник / В.М. Запорожан, М.Л. Аряєв. — К.: Здоров'я, 2013. - 456 с.
210. Про Концепцію судово-правової реформи в Україні : постанова Верховної Ради України від 28.04.1992 р. № 2296-XI [Текст] // ВВР. - 1992. - № 30. — Ст. 426.
211. Терещук Г. Зарубіжний досвід функціонування основних моделей ювенальної юстиції. *Актуальні проблеми правознавства*. 2017. Вип 2 (10). С. 116 – 120.
212. Назимко Є. С., Пономарьова Т. І. Звільнення неповнолітніх від покарання та його відбування у кримінальному та кримінально-виконавчому праві України та Польщі : монографія / Є. С. Назимко, Т. І. Пономарьова. — Київ : ВД «Дакор», 2018. — 332 с.
213. Three Paradigms for Juvenile Justice (From Restorative Justice: International Perspectives, P 37-67, 1996, Burt Galaway and Joe Hudson, eds. -- See NCJ-172607)
214. Харчук, В. Історичний досвід утворення та функціонування судів у справах неповнолітніх як основних органів ювенальної юстиціїю *Юридичний журнал*. 2009. №7. С. 73-75
215. Мірошніченко В. І., Івановська А. М., Чудик-Білоусова Н. І. Окремі проблеми становлення ювенального права в Україні. *Університетські наукові записки*. 2013. № 3 (47). С. 20-33.
216. Про Загальнодержавну програму "Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини" на період до 2016 року : Закон України від 05.03.2009 р. № 1065-VI [Текст] // ВВР. — 2009. № 29. Ст. 39.

217. Хаустова М.Г. Національна правова система за умов розбудови правової демократичної державності в Україні : монографія. Харків : Право, 2008. 160 с.
218. Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12.08.1949 р. : станом на 23 лют. 2023 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154
219. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо захисту прав дітей на період надзвичайного або воєнного стану: Постанова Кабінету Міністрів України від 22.03.2022 р. № 349 : станом на 22 бер. 2022 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/349-2022-%D0%BF>
220. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
221. Хаустова М. Г. Правова система України: особливості становлення та сутнісні риси. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. 2011. № 21. С. 65-75.
222. Справа "Свершов проти України" (Заява N 35231/02) від 27.11.2008. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_428#Text
223. Справа "Корнейкова проти України" Заява N 39884/05 від 19 січня 2012 року. URL: <http://consultant.parus.ua/?doc=08JB467EA3>
224. Сучасний український конституціоналізм. Проблеми сучасної конституціоналістики [М.В. Афанасьєва, О.В. Батанов, А.А. Єзеров та ін.] ; за ред. А.Р. Крусян. Одеса: Фенікс, 2015. Вип. 3. 526 с.
225. Про охорону дитинства: Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text>
226. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю: Закон України від 21.06.2001 № 2558-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2558-14#Text>

227. Про попередження насильства в сім'ї: Закон України від 15.11.2001 № 2789-III (втратив чинність). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2789-14>
228. Про органи і служби у справах дітей та спеціальні установи для дітей: Закон України від 24.01.1995 № 20/95-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/20/95-%D0%B2%D1%80#Text>
229. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування: Закон України від 13.01.2005 № 2342-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-15#Text>
230. Про схвалення Концепції Державної соціальної програми “Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини” на період до 2021 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 05.04.2017 № 230-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/230-2017-%D1%80#Text>
231. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» // Відомості Верховної Ради (ВВР), 2015, № 28, ст. 250
232. Про Концепцію розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні: Указ Президента України від 24.05.2011 № 597/2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/597/2011#Text>
233. Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції розвитку кримінальної юстиції щодо неповнолітніх в Україні: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12.10.2011 № 1039-р.
234. Указ Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» № 64/2022 від 24.02.2022 затверджений Законом № 2102-IX від 24.02.2022.
235. Рязанов М. Ю. Правовий розвиток: наступність як умова правового прогресу / Михайло Юрійович Рязанов // Правове життя сучасної України : матеріали Міжнародної науково-практичної

конференції (м. Одеса, 17 вересня 2018 р.) / за ред. Г. О. Ульянової ; уклад.: О. В. Дикий, І. І. Братінов. – Одеса : Гельветика, 2018. – С. 76–78. URL:

<https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/ddf75514-655b-45ee-a94d-c41a00385328/content>

236. Концепція розвитку цифрових компетентностей до 2025 року. Схвалено розпорядженням КМУ від 2021р. URL: https://thedigital.gov.ua/storage/uploads/files/news_post/2021/3/kabmin-skhvaliv-kontseptsuyu-rozvitku-tsifrovikh-kompetentnostey-do-2025-roku/Dodatok-2.pdf
237. Інформаційні технології в культурі, мистецтві, освіті, науці, економіці та бізнесі: матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конференції., м. Київ, 20-21 квітня 2022 р. / М-во освіти і науки України; Київ. нац. ун-т культури і мистецтв. Київ : Видавничий центр КНУКіМ, 2022. Ч.2. 145 с.
238. Шевченко Л. С. Інноваційність юридичного бізнесу: критерії та чинники // Формування та розвиток інноваційного потенціалу економіки України: матеріали доп. міжнар. науково-практ. конф., м. Ужгород, 17–18 лют. 2017 р. Ужгород, 2017. С. 10–13.
239. Koulu R., Pakaslachti H. Why We Need Legal Technology. Law and Digitalisation: Rethinking Legal Services. Helsinki, 2018. P. 17–50.
240. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
241. Schäfer-Zell W., Asmussen I. The Legal Profession in the Age of Digitalisation. Utrecht Law Review.

242. Соціальний захист населення України: монографія авт. кол.: І. Ф. Гнибіденко, М. В. Кравченко, О. Ф. Новікова та ін.; за ред. В. М. Вакуленка, М. К. Орлатого. 2009. К.: НАДУ. 184 с.
243. Шумило М. М. Міжнародні стандарти в сфері соціального захисту. *Університетські наукові записки*. 2012. № 3 (43). С. 243–249.
244. Бровко Н. І. Проблемні питання формування правової культури в Україні в контексті сучасного державотворення. *Економіко-правова політика в умовах світової кризи: проблеми і шляхи подолання*. 2021. С 8-11.
245. Федоренко О. А. Роль правової культури та правосвідомості на шляху становлення України як правової держави. // Матеріали І Всеукраїнського науково-практичного семінару. Житомир, 2020. С. 104-106.
246. Про Національну програму правової освіти населення : Указ Президента України № 992/2001 від 18.10.2001 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/992/2001#Text>
247. Конвенція про мінімальні норми соціального забезпечення від 28.06.1952. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_011#Text
248. Європейська конвенція про соціальну та медичну допомогу та Протокол до неї (ETS N 14) від 1.12.1953. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_649#Text
249. Європейська конвенція про соціальне забезпечення (ETS N 78) від 14.12.1972. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_581#Text
250. Європейська соціальна хартія (переглянута) від 03.05.1996. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_062#Text

251. Хартія основних прав Європейського Союзу. Урочиста прокламація від 07.12.2000. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU00303>
252. Зварич Р. Національна держава в контексті глобалізації. *Юридична Україна*. 2009. №2. С. 8–11
253. Хаустова М.Г., Липнік В. Вплив глобалізації на правову систему України. *Порівняльно-аналітичне право*. 2019. № 1. С. 66 – 70.
254. Пилипишин В.П. Вплив процесів інтеграції на національні системи державного управління. *Форум права*. 2011. № 3. С. 607–611
255. Психологічні засади запобігання корупційним правопорушенням в органах державної влади та місцевого самоврядування: навч. посіб. / авт. кол. : Кудерміна О. І., Казміренко Л. І., Андросюк В. Г., Мартиненко В. О., Фодчук А. Б. – Київ : Основа, 2019. – 168 с.
256. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної антикорупційної програми на 2023-2025 роки» № 220 від 4.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/220-2023-%D0%BF>
257. Мельничук О. С. Доктрина прав людини та методологія юриспруденції: сучасні виклики. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. №1. С. 41-44. URL: http://www.lsej.org.ua/1_2024/8.pdf

ДОДАТКИ

Додаток А

Список публікацій здобувача
Наукові публікації, в яких опубліковані основні наукові результати
дисертації:

- 1) Слюсаренко К. Р. Розвиток національного космічного права як напрям сучасної юриспруденції. *Право та державне управління*. 2023. № 4. С. 376 - 381. URL: DOI <https://doi.org/10.32782/pdu.2023.4.50>
- 2) Слюсаренко К. Р. Пошук нових напрямків розвитку юриспруденції: теоретичний та практичний вимір. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2023. Том 34 (73). № 6. С. 240-244. URL: DOI <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2023.6/39>
- 3) Слюсаренко К. Р. Інформаційне право в епоху штучного інтелекту: виклики та перспективи розвитку сучасної юриспруденції. *Держава та регіони. Серія ПРАВО*. 2023 р., № 4(82). С. 208-205. URL: http://law.stateandregions.zp.ua/archive/4_2023/4_2023.pdf
- 4) Слюсаренко К. Р. Альтернативні методи врегулювання спорів: пошук нових напрямів юриспруденції. *Право і суспільство*. 2024. №1. Том 2. С. 28-33. URL: DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2024.1.2.5>

Наукові публікації, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації та додатково відображають наукові результати дисертації:

- 1) Слюсаренко К. Р. Захист прав дітей в конфліктних та надзвичайних ситуаціях як напрям розвитку сучасної юриспруденції // *Юридичні науки: проблеми та перспективи: Матеріали*

міжнародної науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 23–
24 лютого 2024 р. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2024. – 200 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ МАТЕРІАЛІВ ДИСЕРТАЦІЇ

Основні положення результатів дисертаційного дослідження, винесені узагальнення і висновки обговорено на засіданнях кафедри загальної теорії права та держави Національного університету «Одеська юридична академія», а також були оприлюднені та обговорювалися на такій міжнародній науково-практичній конференції «Юридичні науки: проблеми та перспективи» (м. Запоріжжя, 23-24 лютого 2024 р.).